

НОМИНАЛИЗАЦИЯТА
НА ПРЕДИКАТА В СРЪБСКИЯ И
БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК
ОТ КРАЯ НА XIX
И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Experior, vol. 4

МАРТИН СТЕФАНОВ

Факултет по славянски филологии

СОФИЯ, 2023

Experior е електронна поредица, предоставяща възможност на млади и утвърдени учени хуманитаристи да публикуват свои рецензирани научни трудове - статии, студии, монографии, преводи на исторически значими текстове и извори (от древни и съвременни езици с изяснени права при съвременните автори) със съпътстващи (уводни или заключителни) студии.

Поредицата е инициатива на списанието за млади учени в областта на хуманитаристиката „**Филологически форум**“, издание на Факултета по славянски филологии към Софийски университет „Св. Климент Охридски

ISBN 978-619-7433-79-1

ISSN 2815-3731

© Мартин Стефанов

Научни рецензенти: доц. Димка Савова и

доц. Величко Панайотов

Редактор: Симеон Стефанов

Електронна публикация

Факултет по славянски филологии

Филологически форум – Experior, ноември 2023

НОМИНАЛИЗАЦИЯТА НА
ПРЕДИКАТА В СРЪБСКИЯ И
БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН
ЕЗИК ОТ КРАЯ НА XIX И
НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Experior, vol. 4

Мартин Стефанов

Факултет по славянски филологии

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД / 1

1. ТЕРМИНОЛОГИЧНА ОСНОВА / 5

2. ИСТОРИЯ НА ВЪПРОСА И СЪСТОЯНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА / 10

2.1. НК и ПП В РАЗЛИЧНИТЕ НАУЧНОМЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПАРАДИГМИ / 10

2.2. НК и ПП В СРЪБСКАТА И БЪЛГАРСКАТА НАУЧНА ТРАДИЦИЯ / 20

I. НОМИНАЛИЗИРАНИ КОНСТРУКЦИИ / 43

1. НОМИНАЛИЗИРАНИ КОНСТРУКЦИИ – СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ / 43

2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕН АНАЛИЗ / 45

3. ФУНКЦИОНАЛНИ ВЪЗМОЖНОСТИ НА НК / 98

II. ПЕРИФРАЗНИ ПРЕДИКАТИ / 113

1. ПЕРИФРАЗНИ ПРЕДИКАТИ (ПП) – СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ

2. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ПП / 119

3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕН АНАЛИЗ / 124

4. ФУНКЦИОНАЛНИ ВЪЗМОЖНОСТИ НА ПП / 184

III. СТИЛИСТИЧНИ И ТЕКСТУАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА
НОМИНАЛИЗАЦИИТЕ / 203

1. СТИЛИСТИЧНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА НК И ПП / 205

2. НК И ПП КАТО ТЕКСТУИРАЩИ ЕЛЕМЕНТИ / 210

БИБЛИОГРАФИЯ / 217

*На моето
семејство*

Увод

Процесите на номинализация на предиката, т.е. формалната реализация на предикативно съдържание под формата на *номинализирани конструкции* (НК) и *перифразни предикати* (ПП), отдавна са обект на внимание в научната литература. Голямо е значението на различните школи и направления в езиковедската наука през ХХ в. за проучването на въпроса, но семантичните и функционалните особености на абстрактните съществителни (предимно отглаголни деривати) привличат вниманието на сръбските и българските езиковеди още през втората половина на ХІХ и в началото на ХХ в.

Научният интерес към въпроса през периода не е случаен. Той е предизвикан от развойните тенденции в сръбския и българския книжовен език – стабилизирането и кодифицирането на синтактичните норми, функционално-стилистичното разслояване, процесите на интелектуализация. В резултат от динамичното развитие на двата езика номинализацията на фразата става все по-често явление. Свидетелство за това са нормативните съвети на изтъкнати сръбски и български книжовници и учени, които препоръчват избягването на тези езикови структури, смятани за продукт на чуждо влияние и непристъпи за народните говори, и замяната им с лични глаголни форми (напр. Даничич 1976; Милетич 1893, 1905).

Трябва да се отбележи обаче, че въпреки нормативните препоръки, НК и ПП не стесняват нито сферата, нито честотата си на употреба през разглеждания период. Нещо повече – емпиричният материал не двусмислено показва, че в края на ХІХ и началото на ХХ в. тези езикови структури притежават богати функционални възможности, сходни с тези, които имат днес. Те придобиват и функционално-стилистична стойност – НК и ПП са необходими изразни средства за целите на предаването на абстрактно съдържание. В упот-

ребата им прозира съзнателен стремеж към изграждането на специфичен изказ, предназначен да обслужва специализираните стилове на книжовния език.

През XX в. нормативните препоръки против употребата на именни конструкции постепенно се смекчават, а фокусът им се измества. С развитието на книжовните езици мястото на тези конструкции в тях се подлага на преоценка. Става ясно, че благообразие на своите формално-структурни и функционално-семантични особености НК и ПП (както и останалите кондензационни средства) са незаменими изразни средства и необходимост за модерните книжовни езици в специализираните сфери на тяхната реализация. Същевременно прекомерната употреба на именни конструкции, предизвикана от експанзията на административно-деловия стил, и клиширането на езика продължават да провокират отпор (Йонке 2005; Грицкам 1983; Кликовац 2001; Андрейчин 1954; Павлов 1954; Москов 1956; Станков 1980).

В българското езикознание специално внимание се посвещава на руското влияние при погълването на лексикалния фонд в областта на отвлечените понятия, което се реализира основно чрез заемането на определени словообразователни суфикси (*-ние, -ие, -ство*). Тези процеси стоят в пряка връзка с влиянието, което руският език оказва върху административно-деловия стил, намиращ се в процес на изграждане през разглеждания период. Характерно за периода е и заемането на някои глаголно-именни конструкции (ПП), които също са част от тази сфера, като: *обръщам внимание, имам значение, вземам участие, упражнявам влияние, в състояние съм, намирам се в трудно положение* (Андрейчин 1952, Първев 1978).¹

¹ Внимание заслужава фактът, че част от ПП в руския език за заети от френски (Филипова 1968), но влияние оказва и немският език, както и черковнославянската традиция (Грегор 2008: 23), т.е. става въпрос за езикови средства, които се разпространяват в

В контекста на изложените наблюдения никак не е случаен фактът, че ролята и мястото на кондензационните средства (в това число на НК и ПП) в книжовните езици през XIX в. предизвикват толкова сериозен интерес в езиковедството. Функционалната експанзия на разглежданите езикови средства е убедително свидетелство за преобразуванията, които настъпват в езиците при промената общественно-политическа и културна обстановка.

Границата между XIX и XX в. е период на общ културен и икономически подем в двете държави, който дава отражение върху развитието на просветното дело, периодиката, висшето образование (Скерлич 1914: 443-456; Първев 1982). Активното развитие на културния, научния, икономическия и политическия живот активизира и функционално-стилистичното разслояване – най-вече с развитието на научния, публицистичния и административно-деловия стил, но също така и на разговорния и художествения (Миланович 2004: 135-141; Първев 1982). Логично тези процеси засягат най-вече синтаксиса – налага се реорганизирането на изреченската структура за целите на абстрактното, съгъстено и интелектуално изразяване. В края на века и в двете държави се оформя един еластичен книжовен изказ, който съответства на нарастващите културни потребности – нормира се употребата на съюзи и корелативни съюзни средства, както и на разнообразни обособени части и на средства за изразяване на различни смислово-синтактични отношения, с които се постига детайлизиране на изказа. В тази връзка много важни са неличните глаголни форми като деепричастията, причастията и отглаголните съществителни, които са в процес на активно разви-

---

различни езици по независими пътища. Често при тях се наблюдава директен пренос, калкиране или развиване на национални специфики.

тие през периода (Миланович 2004: 135-141; ИНБКЕ 1989: 287-300, 426-440).

Внимание привлича фактът, че редица автори на изследвания върху кондензационните средства в славянските езици отбелязват по-голямата им честота на употреба през XX в. в сравнение с XIX в. Същевременно М. Коритковска и В. Малджиева еднозначно определят тъкмо периода от края на XIX и началото на XX в. като ключов за развитието на системите от номинализационни средства в българския език (Коритковска, Малджиева 2002). Това, както и изложените дотук наблюдения, прави състоянието на НК и ПП в сръбския и българския език от този период необходим обект на изследване с оглед и на недостатъчните знания по въпроса. Представянето на структурно-семантичните, функционалните и стилистичните особености на НК и ПП на границата между двете столетия ще даде представа и за развойните тенденции в двете групи езикови средства.

Така очертаните цели налагат необходимостта изследването да бъде проведено върху корпус от представителни за книжовната норма текстове от специализираните сфери на нейната реализация. Техният обем е над 700 страници, като е спазено съотношение по около 350 страници за сръбския и за българския корпус. Във функционално-стилистично отношение те принадлежат към научния, научнопопулярния, административно-деловия и публицистичния стил, а по своята тематика попадат в сферата на историческите, обществено-политическите и литературнокритическите текстове.

1. Терминологична основа

Целта на настоящото изследване е да се опише и анализира мястото и функциите на конструкциите с *глаголно съществително* (ГС) в т.нар. „именен (номинален) стил” в специализираните сфери на сръбския и българския книжовен език от края на XIX и началото на XX в. В светлината на така поставената цел се очертава и предметът на изследването – езиковите структури, назовавани в текста с термините *номинализирани конструкции* (НК) и *перифразни предикати* (ПП).

В терминологично отношение под НК и ПП се разбират езикови конструкции, които съдържат *глаголно съществително*, представящи формална реализация на предикативно съдържание. Терминът *глаголно съществително* се използва за назоваването на именния компонент в НК и ПП. С такава функция могат да се използват съществителни имена с много широк спектър от лексикално-семантични особености (особено в ПП) – съществителни за означаване на: вещи (*награда, подарък*), природни явления (*дъжд, затъмнение, здрач*), обществени и политически явления (*война, мир, митинг, заседание, събрание, стачка*), нравствени и волеви прояви (*мъка, тревога, мисъл, грижа*), понятия за качества и признаци (*смелост, добротата*), понятия за действия и състояния (*бягане, игра, разсъмване, градеж, движение, учение*) (лексико-семантичните групи – според Куцаров 2007). От словообразователна гледна точка разглежданите съществителни имена също представят хетерогенна група, като включват както непроеводни, така и производни думи – основно девербални и геадективни съществителни от групите *nomina actionis*, *nomina patientis* и *nomina essendi*.

Изборът на термина ГС е продиктуван от трудността именните компоненти в НК и ПП да бъдат еднозначно дефинирани с оглед на своите лексикално-семантични и словообразователни особености. От една страна, като неефикасен се показва

критерият абстрактност/конкретност (Кабакчиев 1992б, 1993: 14), който се прилага често в изследванията върху НК и ПП. В това отношение дискуссионен е най-вече характерът на именния компонент в ПП, където по-често се срещат съществителни с предметно значение. В тези случаи именният компонент позволява глаголна интерпретация въз основа на съществуващата обща връзка с назоваваното действие (срв. напр. *връчвам, получавам награда*). Оглаголяването (вербализирането) на именния компонент е стимулирано и от възможността благодарение на предметния си характер да сегментира назоваваното действие и да го представя в серии от картини (Лангакър 1987). Влияние оказва и вторичната семантична модификация, често дължаща се на метонимични преноси, която позволява внасянето на темпорални характеристики в даденото съществително (напр. *Отивам да си взема един душ; След сутрешния душ седнах да закуся; преди здрачаване; преди здрач*). В тази връзка не е напълно приложимо и обособяването на именните компоненти единствено в лексикално-семантичните групи названия за 'понятия за действия и състояния' и 'понятия за качества и признаци', което се потвърждава от изложените по-горе наблюдения.

От друга страна, от словообразователна гледна точка ограничаването на именния компонент до границите на производната дума, и то само до определени словообразователни суфикси (най-често *-не/-ние* в българския и *-ње* в сръбския език), само би навредило на адекватността на резултатите от изследването. Вземането под внимание на словообразователната характеристика на ГС обаче е важно с оглед на установяването на състоянието в двата книжовни езика от разглеждания период и на съпоставката между тях. В това отношение още на пръв поглед се открояват сериозни разлики. Не на последно място, ограничаването на ГС само до производни думи би ограничило

включването в изследването на редица заети гуми, които не са производни.

Терминът *номинализирана конструкция* се използва за означаване на езиковите структури (именни фрази), съдържащи ГС. Като НК се разглеждат структурите с именен компонент със значение природни явления, обществени и политически явления, нравствени и волеви прояви, понятия за качества и признаци, понятия за действия и състояния – както производни, така и непроизводни гуми. НК могат да изпълняват различни синтактични функции – подлог, именна част на съставно сказуемо, пряко допълнение, непряко допълнение, обстоятелствено пояснение, несъгласувано определение, реализирани чрез предложно или безпредложно свързване. В случаите, когато НК заема някоя от централните синтактични функции, става въпрос за актуализирани ГС. Особено внимание в текста се обръща на изразяването (кондензирането) на различни смислово-синтактични отношения (обстоятелствени) чрез НК.

В работата терминът *перифразен предикат* се използва за означаване на формалната реализация на предиката като (минимално) двусъставна езикова структура, съставена от глаголен (вербален) и именен (номинален) компонент, а в някои случаи и предлог, с единно значение (срв. напр. *правя анализ* и *изпадам в паника*). Глаголният компонент на ПП може да бъде десемантизиран глагол или глагол, който се подлага на пресемантизация в дадената конструкция. Именният компонент на ПП, който в повечето случаи се явява и семантичен център на глаголно-именната конструкция, се нарича ГС, а в тази група, съгласно изложените по-горе принципи, се включват и съществителни с основно предметно значение, които също подлежат на преосмисляне в дадената структура (напр. *награда*, *подлата*, *физиономия*).

Трудностите, свързани с дефинирането на разглежданите глаголно-именни конструкции дават отражение и върху тяхната номинация, обуславяйки съществуването на огромно количество различни термини за тяхното назоваване (Йенджейко 2002; Грегор 2008). В работата се дава предпочитание на термина ПП, тъй като той позволява разглеждането и на примери, при които: 1) липсва едноклещно съответствие; 2) съответстващата форма не е словообразователно свързана с изходната конструкция; 3) глаголно-именната конструкция може да се интерпретира чрез сложен предикат.

Във връзка с очертаването на предмета на изследването е необходимо да се направи важното уточнение, че става въпрос за разнородни структури, при чието описание не могат да се приложат едноточни критерии и да се прокарат ясни граници между наблюдаваните явления. В духа на идеята за различната репрезентативност на отделните членове на дадена категория в настоящото изследване се изхожда от представата за съществуването на център и периферия в рамките на двете групи явления. Централните членове на дадената група от явления (НК или ПП) я представят най-добре (напр. *след тичане* и *имам намерение*), докато периферните реализации са по-слабо репрезентативни (напр. *преди войната*, *след смъртта* и *вносям яснота*, *завързвам разговор*). Между центъра и периферията, както и между отделните гранични области не съществуват ясни граници, а по-скоро плавни преходи.

От една страна, периферията на НК граничи с предложните изрази със съществителни имена с вторично развито пропозиционално съдържание (напр. *на кафе* в изречението *Отивам на кафе* ($\approx$ *Отивам да пия кафе*)), докато периферията на ПП има допирни точки със свободните словосъчетания и фраземите, съотношението между които също се изменя динамично (напр.

постъпвам в болница, влизам в университет, губя си работата). От друга страна, съществуват периферни области на НК и ПП, които показват застъпването на наблюдаваните явления (напр. *започвам разговор, търся отговор, доведа до повишение на нещо*). Отношенията се комплицират от процесите на създаване или заемане на едноклещни глаголни форми (напр. *постъпвам в болница – хоспитализират ме, давам пример – опримерявам (?)*), както и от деривационните възможности на езика (*започвам разговор – заразговарям (?)*). Допълнителни усложнения представят характерните за всеки език специфики в това отношение, които го отличават от други езици.

В този смисъл трябва да се отбележи, че предложните изрази от типа *на кафе* не се разглеждат като НК, за разлика от *преди войната* и *след смъртта*, в които ГС има събитийна семантика. Като НК се разглеждат и конструкции от типа *започвам разговор*, които могат да се интерпретират като *започвам да разговарям*. От друга страна, структурите от типа *на търся отговор, надеждите растат, губя стойност* се разглеждат като ПП, тъй като ком-понентите на тяхната структура подлежат на преос-мисляне и съответно изразяват различни допълнителни характеристики на глаголното действие (напр. начало, край, интензификация), които могат да се предават чрез модални, фазови предикати и гр.

Термините *глаголен компонент* и *вербален компонент*, както и *именен компонент* и *номинален компонент* на ПП се използват паралелно.

Тук е необходимо да се направи още едно уточнение – НК и ПП не се разглеждат като директно изведени от съответните лични глаголни форми, нито като напълно съотносими с тях в семантично отношение. Този подход обуславя и употребата на символа ($\approx$) при извеждането на предполагаемите интерпретации. С други думи, на НК и на ПП се гледа като на

съществуващи паралелно с личните глаголни форми изразни средства, чиито функционални, семантични и стилистични особености са обект на научния интерес в настоящата работа.

В текста се използват следните **съкращения**: **adj** – прилагателно име; **adv** – наречие; **Lex** – лексикален компонент (най-често в рамките на именован предикат); **N** – съществително име; **N deadj** – геадективен дериват; **N dev** – гевербален дериват; **V** – глагол (обикновено се използва за обозначаване на вербалния компонент на ПП, както и фазови и семикопулативни глаголи в перифразите); **V cop** – копулативен глагол; **V fin** – лична глаголна форма; **X** – липса на еднолексемно съответствие или съответствие, образувано от друга основа; **ИП** – номинатив; **РП** – генитив; **ДП** – датив; **ВП** – акузатив; **МП** – локатив; **ТП** – инструментал.

2. История на въпроса и състояние на изследванията

2.1. НК и ПП в контекста на променящите се научно-методологически парадигми

НК и ПП са обект на описание и анализ в рамките на различни изследователски парадигми, чиито методологически подходи допринасят за тяхното по-пълно осветляване. Интересът към тях не е случаен, като се имат предвид общите езикови тенденции, с които най-често се свързват двете явления – езикова икономия, анализация, интелектуализация, както и богатите им изразни възможности и важното място в съвременните книжовни езици.

1. Сериозен принос в изследването на синтактико-семантичните и функционалните особености на номинализационните процеси има **Пражката лингвистична школа**, в чиито постановки явлението се разглежда в рамките на по-широко поставения въпрос за

синтактичната кондензация. Този подход е въведен през 1961 г. от чешкия учен В. Матезиус, който обособява кондензацията като отделен изследователски обект, очертан на фона на съпоставителния английско-чешки анализ и разликите в честотата на употреба на изреченски и неизреченски конструкции в двата езика (Матезиус 1975 – превод).

Кондензационните средства привличат вниманието с несъответствието между форма и значение, с оглед на възможността да изразяват предикативно съдържание с вторичен характер. За назоваването им се използват термините *полуизреченски конструкции* и *полупредикативни конструкции*, с което се подчертава йерархичната им подчиненост и зависимостта им от формално-граматичната структура на главното изречение.² Като средства за кондензация в английския език В. Матезиус дефинира герундия, инфинитива и причастията (както и някои глаголно-именни конструкции, разглеждани отделно), на които в чешкия език съответстват глаголните съществителни, инфинитивът, деепричастията и причастията (Матезиус 1975: 146-153). Изхождайки от идеята за заличената глаголност в дадената форма, някои автори разширяват инвентара на категорията и добавят приложението и сказуемното определение, а в рамките на т.нар *глаголни думи* (т.е. със заличена глаголност) в категорията се включват неличните глаголни форми и различни девербални деривати (Скоумалова 1968; Улични 1969). В примерите на някои автори се забелязват и съществителни с предметно значение, които имплицират

---

² Полуизреченските структури се разглеждат и като функционална транспозиция на предикативното отношение в детерминативно в духа на теорията на Ш. Бали (Храбе 1964). Според него *функционална транспозиция* е промяната в граматичното значение на един знак, който, запазвайки напълно своята семантика, поема функцията на друга категория. В своята теория той разглежда и транспозиции на подчинени изречения в предложни конструкции (Бали 1955: 130-143).

пропозиционално съдържание (*Bez peněž do hospody nelež* – *Nemáš-li peněž, do hospody nelež*) (Храбе 1964).

Специално със семантико-синтактични функции на девербалните и геадективните деривати се занимава П. Агамец. В своето изследване той отбелязва техния амбивалентен семантичен и функционален потенциал: като съществителни с конкретно значение, като семантично ядро на предиката (в ПП) и като главен член на втора, зависима предикация (НК) (Агамец 1973). Постепенно НК започват да се изследват с оглед на системния им характер – и по-точно съотносимостта между изреченски и именни конструкции при изразяването на различни смислово-синтактични отношения: съединителни, времеви, причинни, инструментални, условни, отстъпителни, целеви, терминативни, консекутивни (Йелинек 1970).

ПП не са дефинирани като отделен изследователски обект в трудовете на В. Матезиус, въпреки че авторът обръща сериозно внимание на този тип конструкции с оглед на изразяването на залогови отношения в английския език (Матезиус 1975: 104-106, 107-114). Обособяването на ПП като отделно явление в рамките на кондензацията е дело на М. Ренски, който използва термина *дисоциация* (*поляризация*). Върху материал от английския език авторът обръща специално внимание на функционалния аспект на въпроса и подчертава ролята на ПП като компенсаторни средства при изразяването на видови отношения (Ренски 1964).

Друго важно за настоящия труд положение, изложено в изследванията на Пражката школа, е наблюдението относно функционално-стилистичната обусловеност при употребата на кондензационни средства (Ренски 1964; Йегличка 1969). Кондензацията се разглежда като характерна особеност на книжовния език в специализираните сфери на общуване, което се проследява и в диахронен план през XIX в. (Йелинек 1970, 1971). В рамките на пражката теория за книжовните

езици Б. Хавранек подчертава ролята на кондензаторите като средства за интелектуализация, с което се свързва и общата тенденция към именно изразяване (разбирано като употреба на НК и ПП) (Хавранек 1967: 349-354).

2. Важен принос към изучаването на въпроса за номинализацията има и **генеративната граматика**. Според нейните постановки НК се разглеждат като повърхнинни репрезентации – трансформации на ограничен брой изходни (гълбинни) ядрени синтактични структури чрез прилагането на определен набор от базови правила. По този начин акцентът при разглеждането на НК се поставя върху тяхната секундарна природа. Съгласно първата версия на генеративната граматика, в която лексиката е представена в базата, като номинализации могат да се разглеждат всички съществителни, които са в словообразователно отношение с глагол или прилагателно име. Така в своята пионерска работа Р. Лийс представя системно описание на английските сложни съществителни (от словообразователна гледна точка), които разглежда като трансформации на базови форми (Лийс 1963).

В по-късната версия на генеративната граматика Н. Чомски отделя лексикона от базата и я ограничава до синтаксиса. Това извежда на преден план различни проблеми, свързани със синтактичните разлики между герундия и ГС в английския език, с несистемния характер на лексиката и словообразуването, който обуславя наличието на семантични ограничения, с точността при интерпретацията на повърхнинните структури – например в случаите, когато става въпрос за ПП (напр. *John felt sad ≠ *John felt John is sad*). През 1970 г. Н. Чомски сам посочва тези слабости и изказва мнение за необходимостта от съчетаване на синтактичните трансформации с лексикалните особености (Бауерс 1975; Йенгжейко 1993: 14-16). В ревизираната версия инфинитивът, причастните форми, глаголните съществи-

мелни и герундият се разглеждат като комплементизатори – начин за подчиняване на една изреченска структура на друга (Розенбаум 1967; Браун 1968). Трябва да се отбележи, че като цяло в генеративния модел ГС се разглеждат като морфологични геривати.

3. Важен етап в развитието на въпроса по посока на **семантиката** представя дейността на Ч. Филмор и неговата студия „The Case for the Case” (1968), в която се въвежда разбирането за семантични роли. Това дава нова насока в изследванията на НК и като основен обект в редица от тях се установява аргументната структура на изреченските и именните конструкции. Въпросът се изследва с оглед на неговите структурно-семантични, стилистични и прагматични измерения.

Чрез акцентирането върху семантиката и лексикалния компонент като решение се налага подходът при интерпретирането на НК да се използват синонимни средства от различни лексикално-граматични категории, което на практика разрешава редица проблеми като: мястото на непроизводните абстрактни съществителни (напр. *смърт, свобода*) сред НК, съотносимостта между изреченската предикация и НК, ПП, имплицитната предикация и др. (Йенджейко 1993: 23-24).

Това схващане заляга в основата на модела Смисъл <=> Текст, според който синонимното предаване на изрази и ситуации предполага употребата на разноструктурни елементи, а не само на лексикални (срв. напр. *Въдвигая проект, Англия поставила условие = Когда Англия въдвигала проект, она поставила условие = При въдвижении проекта Англия поставила условие*). Отбелязва се също така възможността лексемите с по-общо значение (напр. *имам, вземам, давам, получавам, правя* и т.н.) да функционират като средства за синонимно изразяване. В този интерпретационен модел ГС, НК и ПП се разглеждат като средства за

предаване на синонимни значения – *лексикални функции*. Заслужава внимание и фактът, че в модела Сместъл <=> Текст в известен степен се преосмисля ролята на глаголния компонент в глаголно-именните конструкции (ПП), който освен че е носител на глаголните категории в конструкциите и оглаголява (вербализира) именния компонент, изпълнява и различни семантични функции (Апресян 1974: 36-55).

В тази връзка трябва да се отбележи, че силно влияние върху изследванията на ПП в сръбската наука оказва полската езиковедка З. Тополинска, която преразглежда ролята на вербалния компонент в глаголно-именните конструкции, който според нея има функция на модификатор на предикатно-аргументната структура (Тополинска 1982). Семантичните модели се установяват като преобладаващ подход в изследванията на номинализацията в полонистиката (напр. Йенджейко 1993; Коритковска, Малджиева 2002).

4. С развитието на основните течения във **философията** и **логиката** те се сближават с лингвистичните изследвания, а с оглед на своята възможност да изразяват пропозитивно съдържание номинализацията също се вмести в теоретичните рамки на логиците. З. Вендлер например разграничава два типа номинализации – пълни и непълни, а основен критерий в неговия подход е формалният – обусловен от глагола, който отваря място за НК. Номинализацията се разглежда и в теориите на Л. Картунен и П. Кипарски и К. Кипарски, свързани с идеята за фактитивните и нефактитивните глаголи. Според П. Кипарски и К. Кипарски фактитивността е свързана с пресупозицията за истинност, нефактитивността – с утвърждаването на истината, а номинализацията биват пресупозитивни и асертивни (Арумюнова 1976: 62-70; Йенджейко 1993: 30-31). П. Адамец също разглежда НК (*трансформати, кондензати* в неговата терминология – бел. авт.) в светлината на теорията за истин-

ността (*фактографическа модалност*) и неистинността (*идеографическа модалност*). Според автора интерпретацията на НК зависи от лексикалната семантика и темпоралната характеристика на главната предикация в изречението (Агамец 1973). Свой логико-семантичен подход относно номинализациите разработва и Н. Д. Арутюнова, която обособява три групи въз основа на семантичните им особености и предикатите, отварящи място за тях: номинализация – процес, номинализация – факт и номинализация – пропозиция (Арутюнова 1976: 71-72). Тази линия от изследвания предлага ценни наблюдения относно прагматичните и комуникативните особености на НК (и ПП).

5. Развитието на **лингвистичната типология** обуславя появата на изследвания върху преобладаващия характер на езика – *аналитичен : синте-тичен*, които насочват вниманието и към ПП. Така върху материал от френския език В. Г. Гак обръща внимание на функционалния аспект на явлението и на процесите на десемантизация и граматикализация в глаголно-именните конструкции (Гак 1965). Трябва да се отбележи, че авторът разглежда ПП в рамките на процесите на номинализация, наричайки ги *разгърнати номинализации*. Като основни функционални особености на НК в руския език той изтъква възможността за редуциране на семантичната структура на предиката (представянето на глаголното действие без въвеждането на субект или обект), както и темо-ремната организация на изречението (Гак 1976).

6. Разглежданите в настоящата работа глаголно-именни конструкции (ПП) са обект на изследователски интерес и в рамките на **фразеологията**. В руското езикознание те се представят като устойчиви словосъчетания, които стоят в периферията на фразеологията. При това се акцентира върху промяната в съотношението между членовете на тези

структури в семантико-синтактичен план (глаголът обикновено е с отслабено значение и е носител на граматичната информация, докато съществителното име се превръща в семантичен център на конструкцията) (Прокопович 1969). Като вид фразеологизми разглежда ПП и В. М. Филипова, обръщайки внимание при това на техния хетерогенен характер. Авторката изследва ПП в диахронен план – с оглед на развойните процеси, които протичат в категорията във формално-структурен план, а отбелязва и мястото им в книжовната норма (Филипова 1968).

В англицистиката конструкциите с делекси-кализирани (light) глаголи като *give, take, have, make* се назовават с термина *колокации* – езикови единици, които имат напълно (*make a killing*) или относително (*have a dinner* → *dine*) идиоматичен характер (Върбниц 2009). Споменатите глаголи се разглеждат подробно в граматичната литература, а освен това са обект на описание и в специални лексикографски трудове. Самият термин *колокации* се възприема и в други национални научни традиции.

7. Нови изследователски решения в анализа и описанието на НК и ПП предлага **когнитивната лингвистика**. Така например изложените от Дж. Лейкътф (Лейкътф 1987) теоретични постановки относно преосмислянето на разбирането за понятието категория (и процеса на категоризация) представят адекватен подход към изследването НК и ПП, които се представят като периферни реализации на категорията предикативност (Йенджейко 2002), как-то и за ГС, в които предметният и вербалният характер обикновено варира. Относно нееднаквата репрезентация на категориите с оглед на съществителните имена през 70-те години на XX в. пише Дж. Р. Рос (Лейкътф 1987: 63-64).

Два основни изследователски метода, прилагани в когнитивната лингвистика, имат важна роля при изследването на НК и ПП – методът на психологичес-

ката значимост и експерименталният. Като ключов принцип при разглеждането на кондензационните средства в рамките на първия се извежда начинът, по който гаденото действие се профилира от езиковия израз. От една страна, глаголът профилира действия и предполага последователно сканиране на серии от картини (състояния), докато инфинитивът и причастните конструкции профилират действието чрез сумарно сканиране. ГС също се отличава със сумарно сканиране на гадената серия от картини, но употребата на ГС включва и промяна в профила – субстантивация. Експлицитирането на действието се основава върху експлицитирането на някой от участниците в него или чрез друга негова концептуална реализация (Лангакър 1987). Този механизъм предлага подходящо обяснение за разнородния характер на ГС, влизащи в състава на НК и най-вече на ПП. Важно е да се отбележи, че глаголните и именните конструкции се различават и по модификаторите, използвани към тях, тъй като именните модификатори за разлика от глаголните означават непроцесуална връзка.

Номинализацията (в нейните рамки са поставени НК и ПП) се разглежда с оглед на спецификите на класа, към който принадлежи – на съществителните имена. В общи линии съществуват два типа ГС (номинализации) – в зависимост от това дали имат характеристики на съществителни, които означават предмети или субстанции. От това впоследствие зависят и структурно-семантичните особености на НК (Лангакър 1991).

Експерименталният метод се основава върху ролята на механизмите за концептуализация и в този смисъл се обръща внимание на субстантивиранието на процесите, състоянията и характеристиките и осмислянето им като ограничени дискретни същности (Лейкф, Джонсън 2003). Теорията за метафоризацията дава решение и относно ролята на глаголния компонент в ПП като модификатор на именния компо-

ненг – ГС. Така В. Н. Телия разглежда ПП с оглед на граматичната метафора – преосмислянето на значението на глаголния компонент. Според нея ПП се намират между лексиката и изреченската структура, а техните компоненти само частично загубват своята самостоятелност, като единият от тях е ключов, опорен. Авторката отбелязва също и един много важен факт – „неправилната“ употреба на този тип структури не пречи на декодирането на заложеното в тях съдържание. Причината за това е, че конолативната съчетаемост в рамките на глаголния компонент не подлежи на строго нормиране. В студията на авторката са изложени и наблюденията върху десемантизацията на глаголния елемент, както и върху семантичните функции, които може да изпълнява (Телия 1980).

8. Като цяло в **стилистиката** се налага мнението, че преобладаването на именните (НК, ПП) или глаголните конструкции в даден текст зависи от субективни причини – изборът на неговия автор (Уелс 1960). Според Н. Н. Раевска системните връзки при варирането на граматическите форми трябва да се търсят основно в сферата на стилистиката и експресивната конолатия (Раевска 1982). Въпреки своята парадигматична противопоставеност, глаголните и именните изразни средства се разглеждат в смисъла на съществуващата сложна взаимовръзка между тях, а тяхното вариране – като начин за осъществяването на по-ефективна номинация и комуникация. Е. Н. Старикова отбелязва семантичното и функционалното сближаване между тях. Важни за настоящото изследване са наблюденията на авторката относно взаимодействието на глаголи и съществителни при реализирането на категориално съдържание на определени лексико-граматични полета (темпоралност, модалност, начин на глаголното действие, залог) (Старикова 1982). Ролята на кондензационните средства при конституирането на определени жанрове и функционални

стилове също се устано-вява като много важна постановка в литературата по въпроса в по-нататъшното му изследване.

2.2. НК и ПП в сръбската и българската научна традиция

2.2.1. НК и ПП в сръбската научна традиция

1. Номинализацията на предиката се превръща в един от най-често разглежданите въпроси в сръбското езикознание през последните десетилетия, а системното проучване на НК се предхожда от период, в който те се разглеждат основно във връзка с падежната проблематика. Конструкции с ГС (най-вече съществителните на *-ње*) са обект на изследователски интерес още през XIX в., но също и през първата половина на XX в., когато с методите на сравнително-историческото езикознание и младограмати-ческата школа те получават първото по-сериозно описание.

В граматичната литература от разглеждания период в дефиницията на абстрактните съществителни заляга идеята за „опредметяването“ на действия, състояния, свойства и качества и възприемането им в рамките на друга категория – тази на съществителните имена (Новакович 1902²: 11). Това схващане се запазва и през XX в., като в отделни изследвания се акцентира върху нееднаквата степен на представителност на отделните членове на дадената категория. В същото време авторът не включва абстрактните съществителни сред неличните глаголни категории, където разглежда инфинитива, деепричастията и причастията (Новакович 1902²: 196) – подход, който също се установява като водещ в сръбската граматическа литература.

Внимание заслужават и наблюденията на Ст. Новакович относно възможността сложните изречения да се съкращават чрез замяна на подчиненото изре-

чение с приложението, различни сказуемни определени-
ния, геенричастни конструкции, инфинитива и
конструкции с различни отглаголни съществителни
(напр.: *По разбињу Турака. О прошењу девојке.*)
(Новакович 1902²: 353-355). Тези виждания показват
наличието на едно макар и неоформено разбиране за
синтаксичната синонимия и синтаксичната конденса-
ция, което се потвърждава и в други текстове.

По-сериозно внимание се обръща на синтагма-
тичните съчетания на ГС със съществителни в РП,
които са забелязани още през втората половина на XIX
в. от Дж. Даничич и Т. Маретич. И двамата автори
разглеждат възможността тези конструкции да
неутрализират субектното и обектното значение,
както и да изразяват значения, присъщи на родител-
ния, дателния и творителния падеж (дори в предлож-
ната му употреба с предлог *с*) (Даничич 1858; Маретич
1963³). Интерес в това отношение представят интер-
претациите на този тип конструкции, които пред-
лага Т. Маретич, тъй като в тях авторът използва
съотносими с именните лични и нелични глаголни
форми. Срв. *oranje Marka Kraljevića (Marko Kraljević ore);*
zidanje Ravanice (zidati Ravanicu); da ne mogoh večerati sve od
straha malog Radojice (strašeći se Radojice); ... i crnu zemlju
pregledaše ja od čuda lijepo djevojke (čudeći se lijepoj djevojcī);
upravljanje kuće (da upravljam kućom); ... s dogovorom
kućana (s kućanima) (Маретич 1963³).

Стилистичната стойност на НК и мястото им
в книжовния език също не остават незабелязани, а
отношението към именното изразяване претърпява
развитие в периода от средата на XIX до средата на XX
в. Известна е споменатата по-горе препоръка на Дж.
Даничич към В. Божишич, отправена през 1866 г.: „*Šivajte*
se supstantiva, i držite se glagola” (Даничич 1976: 274). През
XX в. в текстовете по езикова култура това
становище е преосмислено, като се подчертава ролята
на функционално-стилистичния фактор при употре-

бата на именни средства – срв. вижданията на Л. Йонке в „Telegram” от 1961 г. (Йонке 2005).

В общи линии до седемдесетте години на XX в. НК се коментират в изолирани изследвания – най-вече свързани с надежната проблематика. Първият системен опит в сръбското езикознание да се опишат структурно-семантичните и функционалните особености на номинализираните структури, както и причините за появата им в езика, е направен от М. Радованович в неговата докторска дисертация „Imenica u funkciji kondenzatora”, публикувана в две поредни книжки на „Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku” през 1977 година.

Авторът разглежда номинализацията в рамките на процесите на изреченската кондензация – появата на неизреченски езикови средства за целта на изразяването на изреченско съдържание. В своята методологическа рамка той съчетава постановките на Пражката школа и генеративната граматика. Изреченските кондензатори са разглеждани като повърхнинни езикови образувания, чиято семантична база в дълбинната структура е представена от разгърнати изреченски конструкции, от които те са деривирани (в генеративния смисъл на термина). Като кондензатори, представени от езикови единици на повърхнинно ниво, се разглеждат: инфинитивът, причастията, девербативните и деадективните съществителни, отглаголните наречия и отглаголните прилагателни, но също и така наречените имплицитни кондензатори (напр. приложението).

Основно средство за номинализация според М. Радованович са *девербативните* и *деадективните съществителни*, а в своя труд прави структурно-семантичен анализ единствено на конструкциите с девербативни съществителни. Повърхнинните реализации са формализирани като самостоятелни надежни форми или предложни конструкции, като вторите са по-чес-

ми. Авторът изхожда от тезата, че предлогът (или падежното отношение) се явява повърхнинен сигнал на определени дълбинни изреченски значения и често е комбинаторен вариант на дълбинен съюз: *Učinio je to iz mržnje* [← *zato što je mrzeo*]. Девербативните и геаективните съществителни могат да изпълняват и функцията на семантично или синтактично допълнение, или да заемат някоя от централните синтактични функции: *Počeli smo razgovor.* [← *da razgovora-ramo*]; *Početak razgovora između...* [← *Počeli su da razgovora-raju*].

М. Радованович прави опит да обясни езиковите и екстралингвистичните причини за употребата на НК. По-честата употреба на тези структури в текстове, характеризиращи се с интелектуалност, обобщеност, абстрактност на тематиката, е обусловена от някои от техните особености – синтетичност, икономичност, неличност, немодалност, неовремененост. Като причина в тясно лингвистичен план според него може да се изтъкне по-голямата „гъвкавост“ и „подвижност“ на НК (Радованович 1977a1, 1977a2).

От появата на труда на М. Радованович в сръбското езикознание въпросът за номинализацията печели все повече изследователи, а явлението се разглежда с оглед на различни свои аспекти. Методологически работите следват основно подхода на М. Радованович, но се използват и други семантични или когнитивни принципи. Излагат се и наблюдения в съпоставителен и в диахронен план. Особено внимание се обръща на структурно-семантичните особености на НК – и най-вече на тяхната аргументна структура. В научната литература се появяват и цялостни изследвания върху кондензационните свойства на геаективните съществителни и използването им в НК и ПП, в които се прилага подходът на М. Радованович (Бугарски 2004, 2006).

Важни с оглед на настоящото изследване са работите, в които се разглежда ролята на НК при конден-

зацията на граматични и функционално-семантични категории като каузалност, кондиционалност, интенционалност с оглед на организацията на простото изречение. В тях под внимание се взема и функцията на лексикалната семантика в НК при изразяването на споменатите отношения (Киришова 2004; Пипер 1998; Ковачевич 1989).

Номинализацията (а под този термин се разбират и ПП) се разглежда и от нормативно-стилистична и социолингвистична гледна точка. Изтъква се вредата от прекомерната им употреба и ролята на административно-деловия стил в разпространението им. Наред с функционално-стилистичните свойства на номинализацията, се подчертават и някои техни дискурсни особености – идеологическите, манипулативните и утилитарните характеристики на явлението (Кликовац 2001; 2008).

Въпросът за номинализацията на предиката отсъства в повечето сръбски и хърватски граматика, а е подробно разгледан едва в новия синтаксис на простото изречение в съвременния сръбски език – отделено му е специално място, но НК присъстват и в разделите за отделните падежи. В синтаксиса се изхожда от постановките на М. Радованович (Пипер и колектив 2005).

Към края на века статутът на отглаголните съществителни се преразглежда от Ив. Клайн (Клайн 1998), който предлага терминологичното им разграничаване, като за съществителните на *-ње* и *-ће*, образувани от несвършени глаголи, предлага термина *глаголни съществителни*, а за всички останали – *девербални съществителни*.³ За критерий авторът взема регулярността при образуването им, като ги сравнява с английските „-ing” форми. В по-ново време обаче Б. Ковачевич стига до заключението, че между съществ-

---

³ Представителен обзор на термините и схващанията за класа на ГС виж в Ковачевич Б. 2008б.

вителичните имена на *-ње* и отглаголните съществителни, образувани с други суфикси не може да се направи същото разграничение, което съществува между герундия и деривираните ГС в английския език. Авторът отбелязва, че в сръбския език, за разлика от английския, в отглаголните съществителни преобладава резултативният характер (Ковачевич Б. 2008а). Двата текста са показателни за влиянието, което английският езиков материал и преобладаващите подходи в англицистиката имат върху изследването на въпроса и в други езици. От друга страна, по този начин още веднъж се подчертават различията между отделните представители в класа на отглаголните съществителни, с оглед на преобладаващия акционален или предметен характер.

2. Явлението ПП остава незабелязано в сръбската езиковедска наука по-дълго в сравнение с НК, а причината за това може да се търси в междинното положение на глаголно-именните изрази между синтаксиса и фразеологията. Така например в граматиката на М. Стеванович са открити едва няколко примера: *Дошао је до убеђења, Стекао сам утисак, Сви у томе узимамо учешћа* и *Тек онда ће се извести закључак*, които според автора са по-специални и не бива да се смесват със сложните предикати (Стеванович 1969: 37).

Като цяло явлението остава недефинирано и неизследвано до средата на 70-те години на ХХ в., като само спорадично се излагат отделни наблюдения, в които ПП най-често се разглеждат като устойчиви и фразеологични словосъчетания. Обособени са като самостоятелен изследователски обект от М. Радованович, който разглежда реализацията на предиката във вид на ПП (в неговата терминология – декомпозиция на предиката) като типологична характеристика на индоевропейските езици и резултат от универсалния стремеж към аналитизъм, а самите ПП (в неговата терминология – декомпозирани предикати) – като ре-

зултат от двоен синтактичен деривационен процес (в генеративен, а не в генетичен смисъл): *номинализация на предиката и екстракция на глаголният елемент* (*Pretiče*. → *Preticanje*. → *Vrši preticanje*.) (Рагованович 1977б: 61).

Авторът разглежда и стилистичните характеристики на ПП, като прави опит да анализира причините, които водят до тяхната поява. Според него употребата им е продуктувана от лексикални, функционално-стилистични и прагматични фактори. В изследването си той се опира върху достиженията на Пражката школа, трансформационно-генеративната граматика и донякъде руската фразеология. За него са релевантни наблюденията върху стилистичната стойност и функционалните възможности на ПП, които излагат учените от Пражката школа; деривационният подход на генеративистите и формално-структурните особености на ПП, които са изтъквани в руската фразеология.

Статията на М. Рагованович предизвиква появата на редица трудове в сръбската, а и в хърватската лингвистика, изследващи различни аспекти на явление то декомпозиция на предиката, а като допълнение към неговата разработка трябва да се отбележат и работите на Н. Бугарски, която разглежда ПП с именов компонент деактивно съществително (Бугарски 2004, 2006).

Много ценни са наблюденията относно причините за появата на ПП и стилистичните и функционалните им особености, изложени от М. Рагованович и допълнени от М. Ивич (Ивич 1995). В заключение авторката отбелязва, че въпреки възможността за по-голяма прецизност на изказа, която внасят ПП, тяхната употреба невинаги представя по-добро решение в сравнение с употребата на лична глаголна форма. Функционалните характеристики на ПП се изследват и с оглед на възможността те да служат като средства за семантична кондензация на различни грама-

тични и функционално-семантични категории, като пасив, модалност и вид на глагола (Пипер 2001; Белаї 2002; Айджанович 2008).

Особено внимание привличат отделни формално-структурни и семантични особености на ПП и най-вече глаголния компонент. Изтъква се вариантността на конструкциите, предизвикана от синонимните отношения, в които влиза глаголния компонент (срв. *чинити*) (Просвирин 1983). Формално-структурните особености на ПП се изследват и в диахронен план (Петрович 1990а, Войнович 2007б, Белакович 2007). Тези изследвания показват динамиката и развойните тенденции в структурните модели на ПП, които намират израз в три основни посоки: лексикални промени, морфологични и словообразователни изменения (най-често в именния компонент) и изчезването на някои модели.

Постепенно се ревизира тезата за изцяло граматичната, „оглаголяваща” функция на глаголния елемент и за неговата десемантизираност, като се изтъква семантичната му натовареност в определени случаи, както и преосмислянето, на което се подлага (Тополинска 1982; Арсениевич 1994; Керкез 1997). З. Тополинска подчертава устойчивия характер на ПП, които са част от лексикалното богатство на езика. Според нея ПП съставят добре организирана, граматично изградена част от речника и могат да участват в парадигматични серии, въпреки че проявяват и известна непредвидимост в структурно отношение. Споменатата статия на авторката стимулира разширяването на границите на ПП в по-нататъшните изследвания.

Върху лексикалния (фразеологичния) аспект се набляга и в работите, които разглеждат ПП в рамките на колокациите. Така напр. Б. Хлебец поставя акцент върху семантичните характеристики на компонентите и възможностите за съчетаемост в рамките на

колокациите, които се явяват пресечна точка на парадигматичната и синтагматичната ос. В работата те са дефинирани като „неудиоматична близка семантична връзка на лексеми” (Хлебец 2008: 67). Отново във връзка с тази постановка, използвайки класификацията на Т. Пърчич, Р. Драгичевич разглежда ПП като *отворени колокации*, въз основа на общото значение на глаголния компонент (Драгичевич 2004: 67-68). Фразеологичният подход обуславя и основните трудности, свързани с невъзможността да се даде точно и подробно лексикографско описание на всички колокации, както и с възможните отклонения от дадена схема, които възникват в речта и които не биха могли да бъдат обхванати в пълнота.

Появяват се и отделни изследвания, в които се представят квантитативни данни относно различни аспекти в реализацията, употребата, структурно-семантичните отношения в ПП (Лазич-Коник 2006; Якич, Шева 2011). Особено значение има второто изследване, в което са представени квантитативни данни за съотношението между ПП (повърхнинна конструкция) и съответните лични глаголни форми (дълбинна конструкция), както в словообразователен, така и в семантичен план. Тези два аспекта на работата са много важни, тъй като подчертават две важни особености: големият брой случаи, в които за съответния ПП липсва едноклемебно глаголно съответствие, и фактът, че пълната синонимност на ПП и личните глаголни форми, без наличието на каквито и да е допълнителни семантични, стилистични и граматични нюанси, е рядко явление.

Стилистичният аспект на въпроса също присъства в по-късните работи, като особено се открояват изследванията на ПП върху материал от специализирани текстове. Декомпозицията на предиката се вписва в общата развойна тенденция към интелектуализация, която следва и сръбският книжовен език

(Грицкат 1983). В това отношение важни са и диахронните изследвания. Към въпроса се подхожда и от нормативно-стилистична гледна точка. Явлението е в тясна връзка с т.нар. „бюрократизация“ на езика, която се изразява в експанзията на изразни средства, характерни за административно-деловия стил (Кликовац 2001). Прилагайки дискурсен подход, Д. Кликовац разглежда ПП и с оглед на идеологическите и манипулативните аспекти на явлението (Кликовац 2008).

В последните години С. Танасич излага мнението, че при ПП не става въпрос за синтактична декомпозиция, а за лексикална декомпозиция и предлага термина *декомпозиция на глагола*, вместо декомпозиция на предиката (Танасич 1995). По този начин се акцентира върху лексикалната (номинативната) страна на явлението и съществуването на ПП като готови езикови единици.

Под влияние на наблюденията на С. Танасич Т. Самарджич излага становището си, че ПП са конструкции, възникнали не точно в резултат на декомпозиция на глагола, а като резултат на две потенциално независими трансформации на лексикално равнище – *номинализация на глагола*, от една страна, и *десемантизация на глагола*, от друга. Авторката отбелязва, че общо свойство на семикопулативните глаголи в ролята на именован компонент в ПП в сръбския език е абстрактното значение ‘постигане’ и ‘теличност’ (Самарджич 2010).

В граматическата литература, публикувана след излизането на труда на М. Радованович, явлението често намира място. Описано е в граматиката на П. Мразович и З. Вукадинович (*глаголна перифраза*), синтаксиса на простото изречение (*декомпозиран предикат*), граматиката на Й. Силич и И. Пранкович (*глаголна перифраза*). В първите две работи на въпроса е отделено обстойно внимание, като ПП се разглеждат с оглед на своите формално-структурни и функционал-

ни свойства, докато в последната е представен значително по-кратко (Пипер и колектив 2005; Силич, Пранкович 2005).

В терминологично отношение впечатление прави използването на различни термини за назоваването на явлениято. В крайна сметка, донякъде под влияние на полската езиковедска мисъл (З. Тополинска), днес в сръбското езикознание, наред с термина *декомпозиран предикат*, често се използва и терминът *перифразен предикат* (*перифразен предикативен израз*), който предлага решение на някои важни въпроси. Терминът перифразен предикат позволява разглеждането и на примери, при които: 1) липсва едноклещно съответствие; 2) съответстващата форма не е словообразователно свързана с изходната конструкция, 3) инвентарът от именни компоненти е по-широк и т.н. (срв. Якич 2011).

2.2.2. НК и ПП в българската научна традиция

1. В българското езикознание през XIX в. най-сериозно внимание се обръща на съществителните на *-не* и *-ние*, а тази насока се запазва и през по-нататъшния му развой. Наличието на два типа форми, които съществуват паралелно – народни (*-не*) и черковнославянскоруски (*-ние*), обуславя и основната линия на изследванията, която следва формално-структурното и семантико-синтактичното разграничаване на двата типа съществителни. Подробен преглед на състоянието на въпроса в граматичната литература от Възраждането до Втората световна война представя Хр. Първев (Първев 1974), а езиковата практика в периода до края на XIX в., както и правописната страна на въпроса, е представена в академичната „История на новобългарския книжовен език” (ИНБКЕ 1989: 292-293, 426-432). Изложените данни свидетелстват за настъпването на сериозни промени в категорията на отглаголните съществителни – от по-честата употреба на

съществителните на *-ние* и недоброто им разграничаване от формите на *-не* в граматическата литература до интензивното взаимодействие между двата типа форми и окончателното им диференциране. Въпросът се решава в тясна връзка с нормирането и установяването на единен правопис, а сериозно влияние оказва и субективният фактор – Ив. Вазов има принос към установяването на характеристиката и положението на отглаголните съществителни (Първев 1982). В развитието му могат да се открият три основни етапа: възприемане на категорията в системата на съвременния книжовен език, конкуренция между двата типа форми, която завършва с езиковото и правописното им регулиране, и стилистично и смислово диференциране, за което ключов е тъкмо периодът след Освобождението (ИНКБЕ 1989: 426).

Образуванятията на *-не* и *-ние*, заедно с други девербални и деадективни деривати, се разглеждат като абстрактни съществителни, а според дефиницията на Ив. Момчилов означават действието на глагола отвлечено (Момчилов 1881⁴: 113). Смесената категориална семантика на дериватите на *-не* и *-ние* е известна и те, наред с причастията, се представят от А. Т.-Балан като глаголни форми (Балан 1899). В граматическата литература от епохата различният произход на двата типа форми се отбелязва, но липсват наблюденията относно разграничаването между формите на *-не* и *-ние*. Това е показателно за все още слабите процеси на семантичко-синтактична диференциация, макар че от отделни примери би могло да се заключи, че нейните наченки са поставени – *писане* : *писание* (*свещено писание*) (Иванов 1902: 101).

Синтактичната синонимия на конструираните с ГС и глаголни изрази привлича вниманието на езиковедите през периода. Така още в граматиката на Ив. Момчилов се отбелязва възможността някои подчинени изречения да се съкращават чрез замяна, а сред

представените примери има и такива с девербални и геадективни деривати: *Азъ знамъ, че ты си добъръ* = *Азъ знамъ твоята добрина*; *Видгъхъ що работишъ* = *Видгъхъ твоята работа*; *Ты като изучи урока си, не си започевалъ другый* = *Ты слѣдъ изучението на урока си не си започевалъ другый* (Момчилов 1881⁴: 149). Отделни примери се представят и в синтаксиса на М. Иванов, който изтъква липсата на пълна еквивалентност между двата типа конструкции и дава предимство на глаголното изразяване (Иванов 1901: 69-73), както и в граматиката на А. Т.-Балан (Балан 1899: 128-129). Най-подробно на въпроса се спира А. Милетич, който върху разнообразен в жанрово-стилистично отношение материал показва синтактичната заменяемост на НК (в конструкции с предлог) с изречения с лична глаголна форма, като акцентира върху отношението *предлог* : *съюз* с оглед на изразяването на различни логико-семантични значения. Изхождайки от нормативистични позиции, той определя НК като неприсъщи за народната реч и чужди на българския синтаксис (Милетич 1893, 1905).

Формалните, семантичните и стилистичните особености на девербалните и геадективните деривати са добре проучени в граматичната литература през ХХ в. Те са представени в стабилно изградена система, в органична връзка с цялостното развитие на книжовния език. Специално внимание се обръща на семантичното разграничаване на формите на *-не* и *-ние*, като се отбелязва тяхната функционално-стилистична натовареност и ролята им за формирането на терминологията. Тези деривати, за разлика от останалите отглаголни съществителни, са включени в спрежението. Продължават да се излагат наблюдения за синтактичната синонимия между различни лични и нелични глаголни форми, както и за отношението на отглаголните съществителни към категорията *вид* на

глагола и се запазват предписанията за умерената им употреба (Андрейчин 1944; Стоянов 1964; ГСБКЕ 1993).⁴

Извън граматическата литература преобладават изследванията върху лексико-семантичните и словообразователните особености на отглаголните съществителни на *-не* и *-ние*. По въпроса се изразяват разнопосочни мнения, което е обусловено от развойните тенденции при двата типа отглаголни съществителни, но също и от разнородния характер на класа.

Изтъква се необходимостта от преоценка на категориалните характеристики на разглежданите съществителни, като становищата се движат в две посоки. От една страна Е. Георгиева вижда необходимост от лексикално-семантична и формално-граматична прекатегоризация на разглежданите съществителни и предлага два различни термина за назоваването на двете главни групи деривати – *отвлечени съществителни за действие (съществителни за действие)* за съществителните на *-ние* и *глаголни съществителни* за съществителните на *-не* (Георгиева 1976). Отново в посока към прекатегоризация на групата на съществителните със суфикс *-не* са и заключенията на Ст. Калдиева-Захариева, която забелязва, че тази група развива и вторични значения – условно-конкретни и конкретни. В заключение тя отбелязва, че в тях надделява категориалната семантика на съществителни имена и препоръчва да не се разглеждат заедно с глаголите в граматическата литература (Калдиева-Захариева 1982). Въпреки това в излязлата през следващата година академична граматика на българския език те са поставени в раздела за глаголите.

---

⁴ Макар и рядко в граматичната литература се прилагат и трансформационни методи за описанието на конструкциите с деривати на *-не*, които привличат вниманието с възможността да запазят семантичната структура на моти-виращия глагол. Промените в синтактичната и семантичната йерархия на аргументите обаче не са анализирани подробно (Бояджиев и колектив 1998: 525-527).

Синтактичните особености на отглаголните съществителни също са обект на изследователски интерес – анализират се възможностите за замяна с изреченски конструкции, като се отбелязва синтактичната им подвижност, дължаща се на категориалната им семантика (Москов 1956). Върху семантичната структура на отглаголните съществителни и отношението им към категориите вид и залог се спират П. Петков и С. Колковска. И двамата отбелязват връзката на всяка от тези категории с контекста, в който се реализира дадената конструкция. Налага се заключението, че при актуализацията си дериватите на *-не* не са безразлични към глаголните категории вид, залог и валентност (Петков 1970, Колковска 1995). Особено внимание заслужават наблюденятията на И. Гугуланова (Гугуланова 2005) върху семантичната структура на дериватите на *-не* и *-ние* – авторката отбелязва, че при транспозицията съществителното отваря същите аргументни позиции като изходния глагол. В слообразователните типове на категорията *potina actionis* обаче се наблюдава занижаване на семантичната агентивна роля (*украсяването на елхата от децата – Децата украсяват елхата*), докато в другите аргументни позиции няма семантични промени (*угряне с юмрук по масата – Удрям с юмрук по масата*), а в позицията на обектния аргумент се променя само начина на свързването (*плащането на сметката в касата – Плащам сметката в касата*).

Детайлно съпоставително изследване върху номинализацията на предиката (под термина се подразбират и ПП), което се опира на полската семантична традиция, предлагат М. Коритковска и В. Малджиева. В своите изводи авторките отбелязват големите сходства между българския и полския език в структурно-семантично отношение, като основните различия са свързани с лексиката и със синтактичните и семантичните блокади при структурирането

на изречението. Във функционално отношение сходствата са още по-сериозни, което е показателно за изразните възможности, които НК (и ПП) предлагат в славянските езици. В диахронен план се очертават различия, които засягат степенята на развитие на номинализационните (и като цяло кондензационните) средства в двата езика (Коритковска, Малджиева 2002).

През XX в. нормативните препоръки против употребата на конструкции с ГС се заменят от съвети за умерена употреба. Мястото им в книжовната норма се подлага на преоценка и те се разглеждат като незаменими изразни средства с оглед на семантичното усложняване на изречението, постигането на висока степен на абстрактност и разнообразяването на възможностите за изразяване на различни смисловосинтактични отношения (Ницолова 1980; Иванова, Ницолова 1995: 200-205). Същевременно прекомерната употреба на именни конструкции, предизвикана от експанзията на административно-деловия стил върху останалите функционални стилове, продължава да провокира отпор (Андрейчин 1954; Павлов 1954; Москов 1956).

Най-детайлно от гледна точка на структурно-семантичните особености на НК с отглаголни съществителни на *-не* изследва номинализацията Я. Пометкова (Пометкова 2003). Авторката използва термина *номинализация*, за чието назоваване си служи с дефиницията на Н. Д. Армутюнова: „Номинализация е прието да се нарича механизмът на преобразуване на предикатните структури (изречения) в именни и резултатът от това преобразуване” (Пометкова 2003: 40). Тя разглежда номинализацията от гледна точка на синтактичната синонимия (на функционално-семантично равнище) и възможността конструкциите с ГС да заместват подчинени обстоятелствени и определителни изречения, а двата типа структури – именните и глаголните се възприемат като паралелно

съществуващи. В поредица от текстове Я. Пометкова обръща внимание на номинализацията като средство за интелектуализация на езика чрез усложняването на изречението, т.е. предаването на полисъбитийно съдържание чрез монопредикативна изреченска структура с помощта на *вторичнопредикативни структури*.

2. В българската езиковедска литература на разглежданите в настоящото изследване като ПП езикови структури се посвещава недостатъчно внимание. В периода от края на XIX и началото на XX в. явление не е дефинирано и научно осмислено и само отделни примери се срещат в изследвания върху употребата на именни конструкции, а тази тенденция се запазва и през XX в. (Милетич 1893, 1905; Москов 1956).

Слабо представени са ПП в граматическата литература и през XX в. – изолирани примери се разглеждат като *идиоматически словосъчетания* (в рамките на *фразеологичните словосъчетания*) „с преносно значение”, „равнозначни по смисъл на една дума”: *вдигам шум* (= шумя), *вдигам въстание* (= въставам), *излезе ми от ума* (= забравих), *играе на въже* (= хитрува), *не му влиза в главата* (= не възприема), *давам обещание* (= обещавам), *правя наблюдения* (= наблюдавам) (ГСБКЕ 1994: 28). Според авторите в тях се реализират отношения с твърде отвлечен и формален характер и затова се разглеждат като синтактични цялости. В частта за прякото допълнение се отбелязва, че фразеологични съчетания от типа *вземам решение* (= решавам) и *вземам връх* (= надвивам) прякото допълнение се слива семантично със сказуемото в едно понятие (ГСБКЕ 1994: 185). Въпреки че последното наблюдение е по същество точно, глаголно-именните конструкции, обект на настоящото изследване, не са ясно открити от фразеологизмите. За това в известен смисъл съществува оправдание, тъй като в някои случаи ПП се намират в периферията на фразеологията.

Рядкост са лингвистичните проучвания, посветени специално на ПП, в които те се разглеждат самостоятелно или в рамките на различни по-широко поставени въпроси, а това обуславя и употребата на различни терминологични решения. Те са най-често свързани с формално-структурния им състав и отправят разглежданите конструкции в периферията на фразеологията: *глаголно-именни словосъчетания с лексикално свързано значение* (Марينو̀ва 1978), *глаголно-именни устойчиви словосъчетания и фразеологиди* (Босилков 1979), *мултивербизирани названия* (Вигенов 1979), *глаголно-именни словосъчетания за действия* (Кабакчиев 1992а), *декомпозирани предикати* (Баракова 2003), *колокации* (Ангелов 2008), *аналитични предикати* (Попова 2008) и др.

К. Босилков разглежда устойчивите глаголно-именни словосъчетания (или фразеологиди) като преход между свободните словосъчетания и фразеологизмите. Според него това, което ги отличава, е че: 1) имат единно значение, доминиращ в лексикално отношение именен компонент, който обаче запазва прякото си значение, и метафоризиран или частично десемантизиран глагол, носител на граматическата информация; 2) те са устойчиви и възпроизводими в речта като цялостни единици; 3) отличават се с фреквентност като цялостни единици и са предимно лексикално непроницаеми и 4) в изречението се осъзнават като сказуемо + допълнение (или обстоятелство). С оглед на това дали съществува еднословен еквивалент за дадената конструкция авторът разграничава два типа фразеологиди – аналитични (перифрази според терминологията на Ш. Балу), които имат еквивалент (*давам обещание – обещавам*), и описателни (*будя съмнение*).

К. Босилков обвързва фреквентността на тези конструкции в съвременните славянски книжовни езици с определяването на абстракцията, което има разговорно-експресивен характер, и с общите тенден-

ции към анализация. Според него конструкциите представят интерес от гледна точка на книжовните езици, тъй като съчетанието *конкретен глагол + абстрактно съществително* съдържва характерен книжовен елемент. Авторът отбелязва по-високата честота на глаголно-именните фразеологиди в публицистичния, научния и административния стил, но е спорно твърдението му, че те се явяват като реакция на интелектуализацията и свързаната с нея универбизация на речта (Босилков 1979).

За разлика от К. Босилков Й. Маринова не приема, че глаголно-именните конструкции с лексикално свързано значение са преход от свободните словосъчетания към фразеологизмите, а смята, че се намират между двата типа конструкции. Авторката не застъпва изцяло тезата, че глаголният компонент е десемантизиран, а прави разграничение между този тип примери и примерите, в които според мнението на В. В. Виноградов глаголният компонент по-скоро показва склонност да се „губи на редица отсенки“. Така глаголет *изпитам* в конструкции със съществителните *срам, съчувствие, досада* и т.н. не означава най-общо ‘върша’, а ‘чувствам, преживявам’, както глаголет *хвърля* в конструкции със съществителни *закачка, шега, подигравка* и др. означава ‘казвам, изказвам’. В случая авторката с основание отбелязва, че глаголният компонент не бива винаги да се разглежда като десемантизиран, но не оценява достатъчно семантичното преосмисляне на глагола и ролята на метафоризацията. Така според нея, за да се реализира определен лексикално-семантичен вариант на полисемантичен глагол, е необходимо той да се свърже с определена лексикална единица, която пази значението си, като по този начин като инхерентни за дадения глагол се разглеждат метафоризиранията му значения в съответните конструкции.

Недостатъчно изяснен остава и критерият за подялбата на глаголните компоненти в две групи – глаголи, при които се наблюдава „раздробяване” на значението и глаголи с изгубено конкретно значение и най-обща акционална семантика, където наред с *правя* – *направля*, *оказвам* – *оказва* и *вземам* – *взема* попадат и примери с *давам* – *дам* (*съвет*, *доказателство*, *благословия* и др.). Самата авторка също отбелязва, че между двете групи структури трудно може да се прокара ясна граница. В приведените от нея примери впечатление прави и широкият кръг именни компоненти в конструкциите, който повдига въпроса за степеня на семантична споеност и на устойчивост в тях. Всичко това свидетелства за хетерогенния характер на тези глаголно-именни конструкции, в които границите между ядрото и периферията са силно размити (Маринова 1978).

Внимание заслужават и изследванията върху разглежданите конструкции на Кр. Кабакчиев и неговият принос в лексикографско отношение – той е автор на два речника, в които ПП са представени (Кабакчиев 1993, 1994). В предговорите към двете издания авторът помества някои свои наблюдения относно характера на глаголно-именните конструкции за действия и техните структурни и функционални особености. Според него една от причините за съществуването и налагането им се крие в особеностите на човешкия нервнопсихичен потенциал да отразява и моделира действителността. В това отношение благодарение на своите формално-структурни особености много от разглежданите словосъчетания следва да се разглеждат като средство за улесняване обработката на информацията – явление, описано в гещалт-психологията от К. Кофка (1935) (Кабакчиев 1993: 8).

Във формално-структурен план авторът отбелязва асиметрията между българския и английския

език, която заема важно място в чуждоезиковото обучение (*give smb. help – оказва помощ някому*). Тази асиметрия обаче се изразява и в цялостните възможности на езика и предпочитанието към синтетични конструкции в българския език и аналитични в английския (Кабакчиев 1994: 6-7). Наблюденията на Кр. Кабакчиев върху принципите на съчетаемостта между глаголния и именния компонент са показателни за сложната семантична обусловеност на механизма, но също и за относителния характер на прилаганите критерии. Така въз основа на примери с глаголите *извърши* и *направя* авторът показва непрегвиди-мостта при съчетаването им с именни компоненти (Кабакчиев 1993: 7-8). Поставя въпроса и за степенята на преосмисленост на двата компонента в глаголно-именните съчетания за действия и разглеждайки конструкцията *скъсам/скъсвам отношения* на фона на *скъсам коне, скъсам сърцето на някого* и *от игла до конец* отбелязва, че при тях тя е частична (Кабакчиев 1993: 9-10).

Авторът се спира и върху въпроса за трудното разграничаване между 'конкретно' и 'абстрактно' – най-вече с оглед на съществителните имена, което понякога се поставя като семантично условие при дефинирането на конструкциите (напр. Босилков 1979) (срв. *направя кръст*) (Кабакчиев 1993: 14). Този въпрос придобива по-сериозно измерение на фона на системно появяващите се в разговорния език конструкции от типа: *да ударя пет-шест гребла, да бодна една-две игли, да бия няколко камбани, да ударя няколко помпи* и др. Според него в случаите, когато съществителното е употребено неререференциално, то има акционален характер и този тип конструкции най-често означават цялостни, завършени действия, състоящи се от ограничено множество идентични актове, а за компресията на отделните актове способства семантиката на глагола, който означава 'краткотрайност'. Лексикалната метонимия – преосмисленото акционално значе-

ние – е периферна част от общото лексикално значение на съществителното. Съществуването на този тип словосъчетания се стимулира и от прагматичния фактор – те позволяват изразяването на действие, което не предполага целенасоченост, концепция и ефикасност от страна на субекта (Кабакчиев 1992б).

Кр. Кабакчиев излага и редица ценни наблюдения върху функционалните възможности на глаголно-именните конструкции – най-вече във връзка с изразяването на видови отношения в английския (Кабакчиев 1994: 7-10) и българския език (Кабакчиев 1992а). Авторът изтъква ролята на глаголно-именните конструкции за действия (които в по-ранната версия на работата от 1981 г. нарича *аналитични словосъчетания*) за попълването на системата от видови опозиции при двувидовите и дефективните глаголи, чийто брой нараства. Кр. Кабакчиев накратко изтъква и други функционални особености на конструкциите, описани в руски изследвания по въпроса, – за избягването на лексикалната многозначност на определени глаголи (*помагам – оказвам спешна медицинска помощ*), за най-общото назоваване на действието, без представата за обект (*Полицията ще извърши обиск*), за различното разпределение на комуникационната натовареност (*Тя го погледна – Тя му хвърли озадачен поглед*). Те в общи линии съвпадат с изложените в сръбското езикознание (Ивич 1995). Авторът вписва разглежданото явление в редица езикови тенденции на макроравнище, които вероятно обуславят неговото развитие (Кабакчиев 1992а).

В българското езикознание се появяват и други изследвания върху функционално-семантичните и функционалните особености на отделни конструкции от този тип и по-специално възможността им да кондензират граматически значения (модалност и залог) в лицето на конструкцията *съм + за + Nomina actionis* (Димова 1983; Дамянова 2010).

На разглежданите тук глаголно-именни конструкции частично се спират и други автори, които отбелязват техните характерни структурно-семантични особености и функционално-стилистична роля (Виденов 1979; Баракова 2003; Ангелов 2008). Обръща се внимание на книжовния характер на конструкциите от типа *оказвам помощ, полагам грижи, вземам решение* в противовес на народните еднословни форми *помагам, грижа се, решавам* (Иванова, Ницолова 1995: 204; Босилков 1979: 40), а най-често тяхното нарастване се разглежда като резултат от заемане и калкиране от руския език (Босилков 1979: 40, Виденов 1979: 116).

Принос за изследването на ПП има и А. Попова в рамките на изследванията ѝ за отражението на аналитизма върху структурата на предиката в българския език, където разглежда особеностите на аналитичните предикати в развоя на българския език още от старобългарската епоха. Важно за настоящото изследване е установеното от авторката преплитане на ключови семантични признаци като 'динамика', 'статици', 'агресивност', 'пациентивност' в предикатите, които влизат в системни отношения (Попова 2008: 7-100).

I. Номинализирани конструкции

1. Номинализирани конструкции – същност и особености

В настоящото изследване НК се разглеждат като периферна формална реализация на категорията предикативност. Терминът се използва за означаване на езикови структури (именни фрази), съдържащи ГС. Като НК функционират езикови единици, изпълняващи различни синтактични функции – подлог (*Пушенето е вредно за здравето*), именна част на съставно сказуемо (*Най-важното нещо е честността*), пряко допълнение (*В стаята започнахме разговор*), непряко допълнение (*Страхувам се от неговата необузданост*), обстоятелствено пояснение (*Бяха малко притеснени преди заминаването*), несъгласувано определение (*период на опознаване*), реализирани чрез предложно или безпредложно свързване.

ГС в НК са най-често девербални и геадективни деривати, но също и непроизводни думи, означаващи природни явления, обществени явления, нравствени и волеви прояви, които съдържат в себе си представата за протичане във времето или за приписването на даден признак. Тъй като номинализацията е по същество процес на субстантивирание на думи за действия, състояния и признаци, понякога в ГС преобладава предметното значение, което обаче в съответния контекст може да се оглаголи (вербализира). Напр. *В нареждането пишеше, че трябва да преустановят работата* ($\approx X$); *Не успях да чуя нареждането на полковника* ($\approx$ *Не успях да чуя какво нареди полковникът*) *Той издаде нареждане за прекратяване на работата* ($\approx$ *Той нареди да се прекрати работата*).

ГС се разглеждат като функционални еквиваленти на лични глаголни форми, с които са в семантична връзка (Йенджейко 1993: 56), а НК – като функционални еквиваленти на разноструктурни езикови ед-

ници – подчинени изречения, нелични глаголни форми и др. В изследването при интерпретацията на примерите най-често се използват лични глаголни форми в актив, но се излагат и наблюденията относно другите езикови средства, които могат да се използват (причастия, деепричастия, пасивни конструкции, наречия за начин). Приема се, че синтактико-семантичната връзка в НК (предложна или безпредложна) е сигнал за определени смислово-синтактични отношения, които получават реализация в съответната структура с лична глаголна форма (Радованович 1977а).

НК не са напълно еквивалентни на съответстващите им синтактични структури с лична глаголна форма, а употребата им е резултат от личния избор на автора на дадения текст, което обуславя функционалната им натовареност и стилистичната стойност. Това предопределя и избора на лексикалната интерпретация на НК, вместо трансформационната (Йенджейко 1993: 53) – подход, който позволява да се интерпретират и производните ГС като например *смърт* и *воля*. В тези случаи интерпретацията се извършва с глаголна форма, близка по значение. Напр. *Той стана много известен едва след смъртта си* ($\approx$ *Той стана много известен едва след като почина*); *Всичко стана според неговата воля* ($\approx$ *Всичко стана както той искаше*).

Трябва да се отбележи също така, че различните ГС предполагат най-често и различна лексикална и синтактична интерпретация. НК с деевербални деривати и производни съществителни, които означават явления, най-често могат да се трансформират в лични глаголни форми (**V fin**). НК с дееадективни деривати и съществителни със значение на нравствени и волеви прояви се трансформират най-често в съставни именни предикати с прилагателно име или наречие в именната част на предиката (**cop + adj**; **cop + adv**) и означа-

ват приписване на гадено свойство, характеристика или качество.

Въпреки че могат да се поставят относително прецизни критерии, по които гадено съществително се разглежда като ГС, а синтактичната конструкция – като НК, не всички примери представят еднакво добре категорията. При някои от тях разглеждането им като НК се поставя под въпрос или пък гадената конструкция следва да се изключи от категорията.

Най-общо казано, опитът за категоризация и обобщаване на явлениято се усложнява от фактори с различно естество – семантични, структурни, генетични, книжовноезикови, контактологични. Затова при разглеждането на НК като най-подходяща се очертава теоретичната рамка, отчитаща репрезентативността на отделните представители на категорията и връзката между тях. Същият подход се налага като най-подходящ, при това още по-категорично, и при разглеждането на ПП.

2. Структурно-семантичен анализ

Структурно-семантичният анализ се съсредоточава върху потенциала на НК да изразяват различни смислово-синтактични отношения. В това отношение НК функционират паралелно с други езикови структури от различни категории и нива на езиковата система, служейки за обогатяване на изразните средства на езика. Най-сериозно внимание в работата се обръща на възможността НК да изразяват различни обстоятелствени значения (да кондензират обстоятелствени изречения), която придобива значимост в специализираните стилове на книжовния език.

С оглед на системните отношения, в които отделните значения влизат помежду си, в работата се прилага моделът на семантичните полета, който позволява разграничаването на централни за гадено значение НК и периферия, която обикновено интерферира

с други семантични полета. При разграничаването на център и периферия в работата се изхожда от критерия за фреквентност.

По същество използваният модел е свързан с функционално-семантичния подход към категориалното съдържание, разработен от Ленинградската школа. Този подход предполага изхождането от семантиката, която може да се предава чрез разностранни езикови единици. В сърбистиката той се прилага от различни учени. Така например при разглеждането на изразните средства в рамките на интенционалното значение в езика на Д. Обрадович М. Ковачевич говори за семантични полета (Ковачевич М. 1989). Сходен е и подходът на М. Киршова при представянето на каузалните изразни средства (Киршова 2004), както и този на П. Пипер върху кондиционалността в простото изречение (Пипер 1998). В работата моделът се прилага върху един от изразителите на дадената категория – НК.

Обособените семантични полета, от своя страна, са обединени в три основни семантични комплекса: *темпораалност* ('предходност', 'следх-одност', 'симултанност', 'предел във времето'), *релация* ('каузалност', 'интенционалност', 'основание', 'критерий', 'кондиционалност', 'концесивност') и *квалификация* ('съпътстващо обстоятелство', 'начин', 'сравнение', 'инструмент, средство'). Подобно групиране се прилага в работата на Я. Пометкова за българския език (Пометкова 2003).

В текста се разглеждат и случаи, в които НК изразяват отношения на *синтактична кореферентност*, използват се в *централните синтактични функции* (като кондензатори на подчинени подложни и сказуемно-определителни изречения), изразяват *определителни отношения*, функционират като *семантико-синтактични допълнения* (кондензирайки допълнителни и съотносителни изречения без съотносима с

определяемото гума, както и втора предикация в сложни сказуеми).

Характерът на НК, когото по дефиниция се отличават с по-ниска степен на специализация при изразяването на различни смислово-синтактични отношения (за разлика от глаголните конструкции), обуславя и избора на изследователски подход. Прилагането му върху езиков материал от историята на езика е допълнително мотивирано от спецификите на периода, свързан със стабилизирането на синтактичните норми на сръбския и българския книжовен език, и потвърждава неговата адекватност.

2.1. Темпорален комплекс

Емпиричният материал свидетелства за съществуването на добре развита и разчленена система от НК за означаване на времеви отношения, когото отчетливо преобладават над останалите изброени адвербиални значения, изразявани с НК и в двата корпуса. В рамките на категорията се наблюдават четири подкатегории: 1. 'предходност'; 2. 'следходност'; 3. 'едновременност' и 4. 'предел във времето'. Трябва да се отбележи, че като кондензатор на времеви значения функционират и двете деепричастия в сръбския, както и деепричастieto и миналото деятелно причастие в българския. Но с оглед на факта, че деепричастieto все още не е стабилизирано в българската книжовна норма, както и вземайки под внимание структурните ограничения, свързани с употребата на тези категории в двата езика, те не повлияват сериозно върху честотата на употреба на НК.

2.1.1. Изразяването на '**предходност**' предполага разполагането на дадено действие или действие преди друго действие или действия във времето.

2.1.1.1. С такава цел в сръбския емпиричен материал се използват следните НК: **пре + РП; уочи + РП; пред + ВП** и **пред + ТП**. Като най-често използвана конструкцията **пре + РП** се явява център на значението ‘предходност’, а предлогът *пре* се използва и в сложния съюз *пре него што* – основен изразител на значението в сложното изречение. Срв.: *С митро-политом пође и калуђер Мата из Жабара, онај исти што је пре изласка Аганилијина слат у Паланку ка Карађорђу* (СН 103) (*≈ пре него што је Аганилија изашао*).

Останалите три НК функционират в периферията на значението, като внасят и допълнителен нюанс ‘непосредствено преди’ (Стеванович 1969: 333, 410, 464). Употребата на НК **пред + ТП** в емпиричния материал е силно ограничена, което е характерно и за съвременния език (Стеванович 1969: 467), а с по-голяма честота се среща **пред + ВП**. Срв.: ... *Јанићије Ђурић казује да им је Карађорђе још уочи устанка поручивао да пристану с њим...* (СН 90) (*≈ још непосредно (?) пре него што су устали*); *Приповедајући како је буковички прота Атанасије заклињао војску пред тим бојем, П. Јокић прича...* (СН 95) (*≈ пре него што су тада бојеваали*); *Да је прота веома озбиљно узимао што говори и што се имало у тај мах радити види се по томе што је оног јутра пред сукоб служио јутрењу...* (СН 91) (*≈ пре него што су се сукобили*).

2.1.1.2. В българския емпиричен материал с такава значение се използва единствено НК **преди + ГС**. Засвидетелстваните примери са единични. Срв.: ... *защото никакво загатване няма за отношения помежду им преди почване на драмата...* (КК 159-160) (*≈ преди да започне драмата*).⁵

⁵ В цялата работа българските примери са графично адаптирани към съвременната норма. Словообразователните и лексикалните особеностите на оригиналите са запазени.

2.1.2. При изразяването на ‘следходност’, обратно, дадено действие или действия се разполагат след друго действие или действия във времето.

2.1.2.1. С такова значение в сръбския емпиричен материал се използват следните НК: **после + РП, по + МП** и **иза + РП**. Най-често използвана и централна за значението е НК **после + РП**. Срв.: *Половину онога пута који бисмо имали сами да пређемо, који бисмо, у најбољем случају, прешли тек **после** много времена и **дугог** путања, учинио је он за нас* (БП 20) (*≈ **након што смо дуго** лутали*).

Останалите две НК се намират в периферията на полето. НК **по + МП** е със сравнително ограничена употреба и в съвременния език, а темпоралното значение на предлога *по* се свързва с предлога *из* въз основа на синонимните отношения, в които встъпват при изразяването на пространствени отношения (Ивич 1951-52). Трябва да се отбележи също, че **по + МП** е допълнително семантично натоварена с изразяването на други значения. Примерите за НК **иза + РП** са единични, а днес на практика не се срещат. Срв.: *Он је доцније, када су, **по смрти песниковој**, пријатељи његови приредили укупно издање његових дела (...), написао и пространу студију о песнику и његову раду...* (БП 25) (*≈ **након што је песник преминуо***). Срв.: *Гаврило Ковачевић бележи како је одмах **иза Чарапићева предусрета** на Лештанима и војска српска дошла с Мораве (око 18 априла 1804)* (СН 161) (*≈ **одмах након што је Чарапић предусрео*** (Турке – бел моя – М.С.)).

2.1.2.2. В българския емпиричен материал то е представено със следните НК: **подир + ГС, след + ГС** и **по + ГС**. И трите разглеждани предлога са с първично пространствено значение, а разнообразието от структурни модели е обусловено от конкуренцията между книжните и народните елементи – срв. *подир* и *след*. Употребата на НК **подир + ГС** вероятно се регулира и от идиолектни особености – в текстовете на Й. Иванов и

С. Радев тя е засвидетелствана с по няколко примера, докато при К. Кръстев се среща едва веднъж, а в текста на И. Шишманов – нито веднъж. Все пак може да се отбележи, че централно място в значението има НК **след + ГС**, която се използва от всички автори. Срв.: *Ламанский предполага, че слав. пирати след приемането на християнството са смекчили нравите си, та за това по-мако се чува за тях* (ИШ 21) (*≈ след като приели християнството*).

НК **подир + ГС** също се среща често в текстовете на Ю. Иванов и С. Радев, докато И. Шишманов и К. Кръстев избягват употребата ѝ. НК **по + ГС** се използва най-рядко, което се дължи на нейната по-висока семантична натовареност и на специализацията на другите две НК в значението. Срв.: *Риболовството трябва да се постави на модерни начала, но това не може да стане освен с помощта на държавата и подир основателни изучавания на нашите реки и пристанища* (СР 38) (*≈ след като основно се изучат*); ... *франкските и немски крале, по разтурянието на римската държава, бяха представители на римската императорска корона, получавана от папата...* (ЮИ 104) (*≈ след като се раз-тури римската държава*).

Със значение ‘следходност’ се използват и НК **с + ГС** и **при + ГС**. Чрез тях най-често се номинализират краткотрайни действия, чиято реализация съвпада с началото на действието, означено с главната предикация в изречението. Двете НК изразяват непосредствена близост на глаголните действия и тяхното „застъпване” във времето, откъдето идва и близостта със значението ‘предел във времето’. Срв.: *Освен това, веднага с пристигането си в Моравия, св. апостоли продължили превеждането на всички чин черковни книги, разбира се, на добре познатото вече тям славянско наречие* (ЮИ 54-55) (*≈ веднага след като пристигнали*); *При възобновление на унията (1596) в Серетския събор, към нея се присъедини и киевският митрополит с некол-*

цина още западноруски епископи (ЮИ 110) (*≈ Когато се възобнови унията*).

2.1.3. Изразяването на ‘едновременност’ пък се реализира при разполагането на дадено действие или действия във времето, когато се извършва или извършват друго действие или други действия.

2.1.3.1. С такава цел в сръбския корпус се използват значително повече НК: **у + МП; при + МП, за време + РП, за + РП, у време + РП, под + ТП, на + МП, с + ТП, о + МП, у току + РП и усред + РП.**⁶ Най-често се използват НК **у + МП** и **при + МП**, които са централни за значението. Трябва да се отбележи, че НК **у + МП** се откроява със своята семантична натовареност, като нейното времево значение се явява основа за други значения – ‘интенционалност’, ‘съпътстващо обстоятелство’, ‘начин’. Това, макар и в по-малка степен, важи и за НК **при + МП**. Срв.: *Управа, поред све своје активности у скупљању чланова, није га могла добити* (Београд – бел. авт.) (ПП 4) (*≈ док је скупљала чланове*); *Само, при целом овом избору, треба јако пазити* (ПП 13) (*≈ док/кад се све то бира*).

В други семантични полета навлизат и някои от периферните НК – напр. **с + ТП** и **под + ТП**, при които темпоралното значение е по-слабо изразено. В НК **с + ТП**, въз основата на социативното значение, могат да се реализират значенията ‘начин’ и ‘инструмент’. В нея присъства и резултативен елемент, което обуславя възможността да изразява и каузални значения (Радованович 1977a1: 125). НК **под + ТП**, от своя страна, ак-

⁶ Със значение на най-общо съотнасяне, близко до значението ‘едновременност’, се използват и синонимните конструкции **приликом + РП, поводом + РП**. Във втората се имплицира и потенциален интенционален компонент. Срв. *Приликом узећа Шапца формулисао се и мешовит начин администрације земље и градова...* (СН 169); *Ваља одмах напоменути да се субремено схватање акције Ослобођења с потпуним планом унапред смишњеним, који је само поводом сече кнезова узет у извршење, нигде у првим изворима у том облику не представља* (СН 36).

туализира изразяването на различни обстоятелства, придружаващи извършването на действието. Срв.: **С почетком 1807 настаје и веза српска с Русима** (СН 23) (*≈ Када је почела 1807*); ... **како би ученик још под његовом управом** (наставничковом – бел. авт.) **стекао навику читања** (БП 18) (*≈ још док наставник управља њиме*).

В НК за време + РП, за + РП, у време + РП и у току + РП се реализира допълнителен нюанс на ‘продължителност’ на действието, а първите две се отличават с факта, че влизат в отношения на конкуренция. Употребата на тези НК свидетелства за тенденцията към създаване на лексикализирани изрази средства за изразяването на различни адвербиални значения, която се проявява и в останалите семантични комплекси (Ковачевич М. 1989). От трите НК за + РП се отличава с най-ограничена употреба в съвременния език. Срв.: **Дати подробнија упутства, или чак методичан течај наставе којом би се успело развити ту способност код ученика још за време његова учења**, веома је тешко, ако није немогуће (БП 35) (*≈ још док се он учи*); **Путници који су за турске владавине пролазили кроз Јагодину уздижу је као лепо турско место, каткада више но Београд** (СН 135) (*≈ док су Турци владали*); **Јокић казује да је Аганлија рањен не у време преговарања него кад се помолио из куће хотећи да прегледа напад** (СН 92) (*≈ док су преговарали*), **У току разговора – ... – пукне једна пушка** (СН 89) (*≈ док су разговарали*).

НК **усред + РП** се отличава с внасяне на допълнителен нюанс в значението ‘едновременност’ – в пространственото си значение тя означава вместиране в самия център, което в плана на темпорал-ността намира отражение в прагматико-семантичната ѝ конотираност. С конструкцията се подчертава пропозиционалното съдържание. Израз на това е употребата на частиците *баи* или *управо* в интер-претацията (Антонич 2005). Срв.: ... **усред разговора пушке припуцају**

и отвори се борба... (СН 90-91) (*≈ баиш/управо док су разговарали*).

В рамките на полето се открояват и НК **о + МП** и **на + МП**. В първата се съгържа допълнителна представа за приблизителност (Стеванович 1969: 484), докато във втората се налага обстоятелствено значение (Стеванович 1969: 472). НК **о + МП** се характеризира с ограничена употреба – с оглед на честотата и на лексикалната съчетаемост. Срв.: ... *и ако му је за девет година (1837-1846) у Србији скупљена грађа пропала о новосадском бомбардовању* (СН 33) (*≈ када су бомбардовали Нови Сад*); ... *говори прота на закључку...* (СН 190) (*≈ кад закључава*).

2.1.3.2. В българския емпиричен материал са засвидетелствани следните НК: **при + ГС**, **в + ГС**, **през + ГС**, **през време на + ГС** и **под + ГС**.⁷ Прави впечатление, че всички отбелязани модели включват пространствен предлог, с изключение на предложния израз *през време на*, който се явява синоним на предлога *през*, а НК **през време на + ГС** се отличава с акцентуране на процесуалността, което се дължи на лексикалния компонент *време*.

Най-често в емпиричния материал се срещат НК **при + ГС** и **в + ГС**, които образуват център на значението. Срв.: *А последната опасност, ..., чака героя при преминаване границата...* (КК 199) (*≈ когато преминава границата*); *Между многото дейци, владици и миряни, всички стари, всички побелели в борби и страдания, привлича вниманието едно младо момче...* (СР 4) (*≈ докато са се борили и страдали*).

Като синонимни, с по-ниска честота на употреба, се използват конструкциите **през + ГС** и **през време**

⁷ Със значение на най-общо съотнасяне, близко до значението 'едновременност', се използва и НК **по случай + ГС**. Срв.: *А това стана по саучай прекъсването рода на Рјориковци и подир смутните ония времена на аџеџарете* (ЮИ 116).

на + ГС, които не са характерни за съвременния български книжовен език. Срв.: *През стоенето си в Йена Колар биде свидетел на една случка, която се отпечати дълбоко в съзнанието му* (ЮИ 61) (*≈ докато стоеше в Йена*); *През време на сегашното монголско нахлуване в Унгария (1241-1242) те отблъснаха тези нови хуни, а покъсно в XVI в., при навлизането на турците, те напрегнаха всички сили за повръщането им...* (ЮИ 108-109) (*≈ когато монголиците нахлуха в Унгария... когато навлязоха турците*).

НК **под + ГС** се използва рядко със значение 'едновременност' и съдържа и други обстоятелствени характеристики. При нея се наблюдава лексикално-семантична специализация на именния компонент, в чиято функция се използват основно ГС със значение 'упражняване на власт, контрол'. Срв.: *Под неговото владичество венетите (славяните) одгържали много победи над хуните...* (ЮИ 114) (*≈ докато той властва*).

2.1.4. Изразяването на '**предел във времето**' също съдържа разграничаването на 'предходност' и 'следходност'. То предполага разполагането на дадено действие или действия във времето 1. преди друго действие или други действия, до неговото (тяхното) започване и 2. от завършването на друго действие или други действия нататък.

2.1.4.1. С такава цел в сръбския материал се използват съответно НК: **до + РП** и **од + РП**. Срв.: *Прву своју војску, ..., Карађорђе је, изгледа, држао на окупу све до напада на Рудник (око 6-ога марта 1804)* (СН 131) (*≈ све док је напао Рудник*); *Још ни данас, сто година од почетка првога устанка, нису предани јавности свицолики извори...* (СН 1) (*≈ откад је почео први устанак*).

2.1.4.2. С това значение в българския емпиричен материал се използват съответно НК: **до + ГС** и **от + ГС**. Всъщност до това значение се доближават и НК **с + ГС**. Срв.: ... *темата не е силна любов (...), но копнеж по не-*

достижимото; недостъпните скали, а не вярност до смърт (КК 116-117) (*≈ докато умреи*); *От появата на Фаалмерайеровия труд се бяха минали вече четиридесет години...* (ИШ 5) (*≈ откакто се появи Фаалмерайеровият труд*).

2.2. Релационен комплекс

Релационният комплекс предполага съществуването на отношения на обусловеност от различен тип между две (или повече) предикации, една (или повече) от които са изразени чрез НК. Разглежданите отношения и съответно семантични полета в рамките на комплекса са: 1. 'каузалност', 2. 'основание, критерий', 3. 'интенционалност', 4. 'концесивност' и 5. 'кондиционалност'.

2.2.1. Значението 'каузалност' се явява една от разновидностите на отношението причина : следствие – обусловеността на едно действие или състояние от друго действие или състояние. Един от основните начини за изразяване на причинното отношение са предложните изрази, но то намира реализация в широк набор от разноструктурни езикови средства (Киршова 2004). Така например за изразяването на 'каузалност' в сръбския език се използва и сегашното деепричастие, но обстоятелствените значения са вторични за неговата семантична структура (Гугуланова 2005) и това редуцира употребата му. Влияние оказва и структурното изискване за идентичност на подлозите между деепричастната конструкция и основната предикация.

2.2.1.1. Значението 'каузалност' в сръбския материал получава езиков израз в лицето на много широк набор от разнообразни НК, а в емпиричния материал са засвидетелствани следните: **од + РП, под + ТП, из + РП, због + РП, на + ВП, поради + РП, за + ВП, у + МП, услед +**

РП, рагу + РП, по + МП и Ø + ТП.⁸ Най-фреквентна е конструкцията **из + РП**, а с по-висока честота на употреба се отличават и **због + РП, од + РП и услед + РП**. Камо цяло впечатление прави преобладаването на родителния падеж в семан-тичното поле, което се свързва с неговото аблативно значение, но също и с общото му значение 'отнасяне' (Белич 1958: 139-140). Каузалната интерпретация обаче може да се основава и на други пространствени и вре-меви значения, както и на значенията 'предназначение', 'инструмент', 'основание, критерий', което води до засилване на семантичната натовареност на НК.

От предложните изрази с първично пространствено значение като основни изразители на значението 'каузалност' се открояват НК **из + РП** и **од + РП**, в които то се основава на аблативното значение на РП, т.е. означава се произтичането на едно действие от друго. Те се свързват предимно с означаването на вътрешна обусловеност на действието. Срв.: *Она није ни Доситију спремила увод, Доситију чијим је делима почела, чијим се именов највише препоручила, коме бар из благодарности треба да ода похвалу...* (ПП 46) (*≈ зато што му је благодарна*); *Затим: промене у укусу, и код појединца, и код књижевних генерација, долазе највећим делом од ситости* (БП 5) (*≈ зато што су они сити*).

Специално трябва да се подчертае немалкият брой НК с предлози, които нямат пространствено значение и са специализирани за изразяването на логически отношения: **због + РП, поради + РП, рагу + РП** и **за + ВП**. Тези НК се използват предимно за означаването на влияние от външен фактор, а първата от тях се явява и един от основните изразители на значението. Срв. *Све те три околности допуштају јој да она може наћи*

⁸ Близо до значението 'каузалност' стои и НК **поводом + РП** с общо значение 'отнасяне'. Срв.: *Такво схватање искаче позније под утицајем начина сматрања или поводом схватања онога лица које је писало* (СН 36-37).

начина да каткад изда и понеко дело које, и ако није за вработила широку публику, ипак треба издати, због његове вредности (ПП 9) (*≈ зато што оно вреди/је вредно*).

НК **поради + РП**, којато днес е остарјала и книжна, се среќа рядко и през разглежданија тук период. Заслужава внимание фактот, че за предлога *поради* в речника на Матица србска (РМС) на прво место се отбележува значението ‘намерение’, ‘цел’ (сѣс синоним *ради*), а на второ место значението ‘причина’ (сѣс синоним *због*) (РМС 1990, т. 4: 720). В ексцерпиранија материал обаче липсваат НК с този предлог сѣс значението ‘намерение’. Срв. *Отворена је била тим протоколом серија издања под натписом „Извори за нову србску историју”, али се та серија, поради смрти Исидорове, на тој првој књизи и зауставила* (СН 20) (*≈ јер је Исидора преминула*).

Употребата на НК **ради + РП** с каузално значението е следствие од смесането на полетата ‘каузалност’ и ‘интенционалност’, сѣответно на предлозите *због* и *ради*. Все пак двата примера за реализација на тази НК с причинно значението навеждаат на мислота за различна концептуализација на пропозиционалното сѣдържание чрез внасяне на вторичен интенционален компонент. Срв. *Нешто зато, нешто ради силе његове, многа су му села била поверовала...* (СН 136) (*≈ зато што је био силен*).

В НК **за + ВП** каузалното значението сѣщо е вторично, след значенијата ‘намерение’ и ‘предназначението’. При неја каузалната интерпретација се дѣлжи: 1) на семантиката на управљаващия глагол (*осветити се*) и 2) на причинно-следственото отношение, в което влизат двете предикации. Срв.: *И С. Милутиновић бележи да су Хаџи-Мустафа-пашини људи, желећи се осветити за смрт Хаџи-Мустафа-пашину, с великим усрђем („пуносрдно”) али из тиха („муко”) почели...* (СН 44) (*≈ зато што је Хаџи-Мустафа-паша умро*).

НК **услед + РП** се основава на предложен израз с ослабено пространствено значението, но в неја присѣства представата за следходност вѣв времето. Тази

връзка позволява и каузалната интерпретация, основаваща се на последователността във времето между причина и следствие. Срв.: *Она је склопљена по мисли како устанак није букнуо изненада, услед покоља и сече кнезова...* (СН 59) (*≈ зато што су кнезове поклаали и посекали*).

Вторично е каузалното значење и в НК **Ø** + **ТП**, **по** + **МП** и **на** + **ВП**, в кошто то се преплита със значењата ‘начин’, ‘инструмент’ и ‘основание, критериј’. Срв.: *Кад се управа кривицом једнога члана, четрнаест месеци задоцнила са издавањем књига, скупштина, чим је добила реч, захваљује управи на раду њену* (ПП 25) (*≈ зато што је један члан скривио*); *Јокић није на то пристајао, али га је, по предлогу М. Ђ. Миличевића, Српско Учено Друштво замолило да ту услугу науци не откаже, и тако је Јокић попустио* (СН 21) (*≈ јер је М. Ђ. Миличевић то предложио*); *Кад су се, једанпут, појавили извесни приговори управи, скупштина их је најпре ућуткала а затим се, на предлог једног члана, одазвала захвал-ношћу...* (ПП 25) (*≈ јер је то предложио један члан*).

Каузалната интерпретация на НК **под** + **ТП** и **у** + **МП** се подкрепа од фактори, сврзани с темпоралното значење ‘едновременност’ и лексикалната семантика на ГС. В НК **под** + **ТП** по-силно изразено е просторственото значење, кошто подчертава вторичната семантична карактеристика на подчиненост, внасяјќи дополнителен обстоятелствен компонент. Срв.: *И ова (имена – бел. авт.) што сам поменуо, поменуо сам како су ми падала на памет и без икаквих претензија, једино у намери да ближе одредим своје мишљење* (ПП 13) (*≈ једино зато што сам намеравао*); *Или боље, он не треба да допусти да ђак неискрено прими његов суд, или, под сугестијом његовом, да уобрази да доиста осећа оно што му је наставник рекао* (БП 20-21) (*≈ зато што му је он сугерисао*).

2.2.1.2. В бугарскиот емпиричен материјал НК с причинно значење се реализираат в разнобразни моде-

ли, което се дължи на основната роля на предложните изрази при изразяването на каузални отношения. От друга страна, трябва да има предвид, че в българския език НК са едновременно и основното нелично глаголно средство за изразяването ѝ през периода, макар и не единственото, тъй като установяващото се деепричастие също има такава функция. В емпиричния материал бяха регистрирани следните НК: **от + ГС, благодарение (на) + ГС, вследствие (на) + ГС, поради + ГС, за + ГС, при + ГС, пред + ГС, по + ГС, под + ГС** и **зарад + ГС**.

Прави впечатление честата употреба на НК с предлози и предложни изрази, които нямат пространствено значение (*благодарение (на), вследствие (на), поради, зарад, за*), които са основни (и специализирани) изразители на значението. НК **благодарение (на) + ГС** и **вследствие (на) + ГС** се свързват с черковнославянско-руското влияние върху българския език, а самите предложни изрази са характерни за специализираните функционални стилове на съвременния български език, като подобна тенденция може да се наблюдава и през разглеждания тук период. Срв.: *Известно е, че производството на паишули и техния износ се увеличиха много благодарение грижите на д-р Генадиева* (СР 35) (*≈ тъй като д-р Генадиев се грижеше*); *Благодарение на чужди хора и на собственото си старание, Ян Колар можеше да се изучи добре...* (ЮИ 61) (*≈ тъй като беше старателен/ се стараете*); *Вследствие съединението на Полша и Литва, при Ягеловичите, на полския обществен и религиозен порядък се бе отворил път към югозападна Русия...* (ЮИ 110) (*≈ Понеже Полша и Литва се съединиха*); ... 726 *се образува между островите Тера и Теразия вследствие на вулканическа ерупция един нов остров – Хиера...* (ИШ13) (*≈ тъй като е изригнал вулкан*).

НК с предлозите *поради* и *зарад* се използват за изразяване на по-силна обусловеност. Синонимните отношения между тях се отбелязват в речника на Н. Геров, а от речниковата статия проличава и близост-

та със значението ‘основание, критерий’. Авторът отбелязва също така и по-честата употреба на предлога *зарад* пред *заради*, която намира израз и в емпиричния материал (Геров 1975-1978: т. 2: 113-114; т. 4: 202). Срв.: ... *макар и авторът ѝ да се ползуваше зарад стиховете и скитанията си из Македония с популярност поголяма от тая на зле прославения вратчански апостол...* (КК XI) ($\approx$ *зарад стиховете и защото се беше скитал из Македония*); *Известният труд на Новаковича, Стара српска војска, Беогр. 1893, не съдържа, поради ограничеността на темата, нищо по нашия предмет* (ИШ 114) ($\approx$ *тъй като темата е ограничена*); *За борбата си срещу посегателите на конституцията Петков биде осъден на доживотен затвор...* (СР 8) ($\approx$ *защото се бори срещу посегателите на конституцията*).

Останалите НК с каузално значение се реализират в предложни конструкции с първични пространствени предлози – *от*, *при*, *пред*, *по* и *под*. Най-често използваната конструкция със значение ‘каузалност’ в емпиричния материал е **от** + ГС, която изразява вътрешна обусловеност на действието. За разлика от сръбския материал обаче тя е единствената аблативна конструкция, което предполага и по-силната ѝ семантична натовареност. Срв.: *Аз бях при тоя случай безпощаден; не си позволих да премълча ни една по съществена лошота, от страх да не станат те твърде много...* (КК XIX) ($\approx$ *защото се страхувам*).

В останалите НК причинното значение се реализира вторично, въз основа на други техни семантични функции: в **при** + ГС – ‘едновременност’, в **пред** + ГС – пространствена локализация, близка до аблативното значение, в **по** + ГС – ‘основание’, в **под** + ГС – ‘страдателност’ и ‘едновременност’. При тях най-често се наблюдава лексикално ограничение на ГС. Срв.: *При липсата от изчерпателни топографически снимки и описания, статистика на селищата и населението, монографии за историята на остров отделно, и при*

*голямата отдалеченост от по-важните културни центрове, ..., нашите бележки не могат естествено да имат претенция за голяма пълнота (ИШ 24) (≈ **тъй като липсват** изчерпателни топографически снимки и описания... и **тъй като са много отдалечени**); В това отношение между бащите и държавата има едно единомислие, което никога няма да отстъпи **пред напора на учителяството...** (СР 23) (≈ **(само) защото учителяството напират**); ... те трябва да дават пособия на учениците, които **по бедност** не биха могли да достоят до края на първоначалното образование (СР 25) (≈ **защото са бедни**); Тая амбиция на учителите се породила **под влиянието на социализма** (СР 22) (≈ **защо-то им е повлиял социализмът**).*

2.2.2. Значението от типа '**критерий, основание**' е много близко до каузалното поле, тъй като изказва сходно причинно-следствено отношение между две действия. За разлика от каузалността обаче в него присъства и квалификативен компонент, което, от друга страна, го сближава със значението 'начин'. Същността на значението се вижда добре в интерпретацията на НК чрез съюза *на основа тога*.

2.2.2.1. Значението 'критерий, основание' в сръбския материал се реализира в следните НК: **по + МП**, **према + ДП**, **Ø + ТП** и **из + РП**. Най-често използваната конструкция е **по + МП**, а след нея по честота е **према + ДП**. Двете заемат централно място в категорията. Срв.: *Према томе, по нашем тумачењу, називи човек од укуса и добар критичар имају да се сматрају као синоними* (БП 2) (≈ **на основу тога како ми то тумачимо**); *Публика је широка и неједнако образована; дела морају за то бити, у главном, подешена према њеном разумевању* (ПП 8) (≈ **у зависности од тога шта она разуме**).

Въпреки че НК **по + МП** е ядро на категорията, в нея понякога каузалното значение се усеща по-силно. То

се обяснява с ролята на причинното значение на творителния падеж, което в развитието на езика се разпределя върху конструкциите *по + МП*, *из + РП* и *од + РП* (Ивич 1951-1952, 2005), но също така се подсилва от темпоралната интерпретация на конструкцията. От друга страна, квалификативният компонент в нея я свързва и със значението 'начин'.

Останалите две НК са периферни, а в тях семантиката 'критерий, основание' е вторична. В НК $\emptyset + ТП$, която е и най-рядко срещана в емпиричния материал, тя се смесва със значението 'инструмент, средство'. Интерпретацията в полаза на първата в случая се предопределя основно от факта, че НК не е използвана към глагол за съзнателна дейност, извършвана от подлога в изречението. Срв.: *Има у овој листи, до душе, људи који својом спремом и својим способностима одиста заслужују место у управи* (ПП 1) (*≈ на основу тога што су спремни и способни*).

В НК *из + РП* значението 'критерий, основание' се основава на аблативното ѝ значение. Срв.: *Пошто се видело из покушаја на Друпи и у Паланци, да се устанак не може стишати ни преговорима ни помирљивим средствима...* (СН 115) (*≈ на основу онога што су покушаали на Друпи и у Паланци*).

2.2.2.2. В българския емпиричен материал с таква значение бяха регистрирани следните НК: *по + ГС*, *според + ГС*, *въз основа на + ГС*, *с + ГС*, *в + ГС*, *от + ГС*, *откъм + ГС* и *камо + ГС*.

Макар и не най-фреквентни НК *въз основа на + ГС* и *според + ГС* заемат важно място в рамките на значението като специализирани негови изразители. Това важи особено за първата от двете, тъй като предложният израз *въз основа на* се използва в голяма част от интерпретациите на НК с цел експлициране на зна-

чението.⁹ Срв.: ...за това трябва да се предвидят гаранции срещу произволите и гоненията, които могат да се развият **въз основа на местните борби от страна на общинските съвети** (СР 22) (*≈ въз основа на това, че общинските съвети се борят на местно равнище*); ... ала според авторитетното признание на последния „едно по-дълбоко влияние на славянската реч върху гръцката, което да отива по-далеч от словаря”, не може да се докаже (ИШ 10) (*≈ въз основа на/според онова, което авторитетно признава последният*).

Най-често използвана в емпиричния материал и централна за полето е НК **по + ГС**, която обаче влиза в най-силни отношения на интерференция с полето на каузалността. Причинна интерпретация най-често получават НК с ГС, което означава съзнателна дейност, идваща отвън. Срв.: *Този памфлет, по свидетелство на английския писател Robert Wilson (Private diary, London, 1861) е бил съчинен по заповед на френското правителство* (ЮИ 120) (*≈ както свидетелства английският писател ... тъй като френското правителство заповядало*).

Каузалната интерпретация на предлога *по* се обвързва с пространствено-темпоралната интерпретация ‘след’, ‘после’ (Грамматика 1993: 437), а влияние вероятно оказва и каузалното значение на някогашния творителен падеж, което се разпределя върху други конструкции. В този смисъл, трябва да се отбележи, че причинното значение намира израз в НК **с + ГС**, където се преплита със значението ‘инструмент, средство’. Това, което различава интерпретацията ‘критерий, основание’ от ‘средство, инструмент’, е квалификативният компонент в първото. Срв.: *Именно големите острови на Архипелага и Мраморно море, ..., са тъкмо сгодно поле за подобни наблюдения с своята привидна*

⁹ Срв. и следния пример от материала: *Цялото производство, свързано с земята и водите, трябва да се преустрои въз основа на науката и опита на културните народи* (СР 38).

изолираност (ИШ 13) (*≈ въз основа на факта, че са при-
видно изолирани*).

Значението ‘критерий, основание’ се реализира и в НК с пространствени предлози – *от, в* и *откъм*. В НК **от** + ГС то се основава на аблативната семантика, която получава допълнителна квалификативна интерпретация, а с аблативното значение граничи и НК **откъм** + ГС, в която се реализира компонент ‘гледна точка’. В НК **в** + ГС квалификативният компонент се наслажда върху основната темпорална интерпретация на пространствения предложен израз. Срв.: *Трудно е да се докаже, до колко това е вярно, ала от близостта на Пелопонез може да се заключи, че населението на острова не ще е останало съвсем без примяса с славянска кръв* (ИШ 32) (*≈ въз основа на това, че Пелопонес е близо*); Срв.: *Страшил страшен хайдутин е откъм композиция и вътрешно осмисляване най-издържаната от трите първи драми на поета...* (КК 84) (*≈ въз основа на това как е композирана и осмислена вътрешно*); *Просто непонятно е, как е могъл авторът да събере тъй различни в своята композиция лица* (КК 161) (*≈ различни въз основа на това как са композирани*).

Със значение ‘критерий, основание’ се отличава и НК с предлога *като*. В нейната интерпретация влияние оказва значението ‘сравнение’, което по начало се отличава с квалификативен компонент. Срв.: *Ясен и прост пример за това е На оня свят – една скица с доста недостатъци, не издържана ни в тон, ни в език, но като композиция, като художествено оформяне (Gestaltung) на анекдотичен сюжет превъзходна* (КК 101) (*≈ въз основа на това как е композирана и оформена художествено*).

2.2.3. Под ‘интенционалност’ в изследването се разбира извършването на дадено действие с цел реализирането на друго действие.

2.2.3.1. С такова значение в сръбския емпиричен материал се появяват следните НК: **за** + ВП, **рагу** + РП,

у + ВП, на + ВП, на + МП, у циљу + РП, у знак + РП, у име + РП и од + РП. За изразяването му могат да се използват и други нелични глаголни средства, като напр. сегашното деепричастие, което обаче е значително по-рядко. Най-често се използват първите две от изброените НК, които са централни за значението, като за **ради + РП** може да се отбележи, че е специализирана за изразяването на ‘интенционалност’. Срв.: *Исти* (Хаџи-Мустафа-паша – бел. авт.) *је, **обране ради**, организовао био против њих и српску народну војску...* (СН 62) (*≈ да би се обранио*).

За разлика от нея НК **за + ВП** освен интенционална интерпретация може да има и значение ‘предназначение’ – в конструкции с непроцесуални съществителни имена. В полето ‘намерение’ се използва най-често към глаголи от типа (у) *чинити*, (у) *радити* и техни деривати. В подобни синтактични условия се реализира и НК **на + МП**. Срв.: *Као што сам у почетку овога написа рекао, овде ће бити говора ... о оном што се може са стране, споља, учинити **за усавршавање књижевног укуса код студента кеижевности*** (БП 14) (*≈ да би се усавршио књижевни укус*). *Године 1901 изашао је „Додатак поменику од 1888”, где има неких допуна и за оне који су радили **на ослобођењу*** (СН 22) (*≈ да бисмо се ослободили*).

НК **у + ВП** и **на + ВП** най-често се реализираат в съчетание с глаголи за движение, въпреки че в някои случаи интерпретацията на примерите е затруднена от протичането на процеси на идиоматизация (напр.: *ићи у помоћ, поћи у помоћ, доћи у помоћ*). Срв.: *Ја ћу, **у одговор на то питање**, учинити само једну кратку а општу напомену...* (ПП 17) (*≈ како бих одговорио на то питање*); *Што се тиче превода Исландског рибара, ми знамо да га је управа дала **на оцену** једном компетентном познаваоцу француског језика...* (ПП 45) (*≈ да би га оценио*).

Процес на идиоматизација протича и в НК у **знак + РП** и у **име + РП**, в којто п̄рвата част обаче може да се разглежда како предложен израз (Ковачевич М. 1989). И двете конструкции са сходни с НК у **циљу + РП**, в която интенционалното значење се експлицира в предложниот израз. Срв.: *У овом случају, на пример, могли бисте му навести узвик онога наредника коме је његов генерал, у знак одликовања, поклонио лепу сабљу...* (БП 34) (*≈ како би га одликовао*); *Могло би се, можда, у име даље карактеристике спољне стране Јакишићева певања, укапати и на то да...* (ЛН 61) (*≈ како би се даље карактеристика спољна страна Јакишићева певања*); *На крају овог доста сувог прегледа упутстава која би наставник књижевности имао да даје своје ученику у циљу васпитања његовог књижевног укуса, ваљало би можда укратко извести најважнија међу њима* (БП 44) (*≈ да би васпитао његов књижевни укус*).

Последните три НК сведетелстват за развитието на вторични механизми с̄с значење ‘интенционалност’ в̄з основа на специјализацијата на лексикални средства, подобно на темпоралните конструкции с̄с с̄ществителното *време*. Подобни процеси се набљодават и при с̄ществителните *намера* и *жеља*, којто в конструкции с п̄рвични предлози започват да функционираат како предложни изрази или в̄веждаат интенционални изреченија (напр. у *намери*, с *намером*). Срв.: *Триандафило Дука у својој историји не представља излазак Аганијин у Шумадију никако као корак с намером умирења већ као покушај да се Карађорђе превари и ухвати као хајдук* (СН 93).

НК **од + РП** е рядка и с̄д̄ржа доп̄лнителен компонент негација. Срв.: *О томе ближе бележи Триандафило Дука у његовој књизи о српском устанку, како је Дели-Ахмет био послан у Ужице, да Турке тамошње брани од напада дахијских људи...* (СН 193) (*≈ да их не нападне дахијски људи*).

2.2.3.2. С такова значение в българския материал се използват значително по-малко НК: **за + ГС, в + ГС, на + ГС** и **към + ГС**.¹⁰ Най-често от изброените се използва НК **за + ГС**, която е централна за полето, а ‘интенционалността’, заедно със значението ‘предназначение’, са основни за предлога *за*. Централното му място в полето се подчертава и от употребата му в интенционалния съюз *за да*. НК **за + ГС** се използват най-често към лични и нелични глаголни форми за съзнателна дейност, насочена към постигане на някаква цел, или със значение подтик за реализирането на действието. Срв.: ***За нейното популяризиране много помогна обаче Кriegk...*** (ИШ 3) (*≈ за да се популяризира*).

Най-рядко в използвания материал се среща НК **към + ГС**, която се реализира в същите синтактико-семантични условия. Срв.: *Да подготви духовете към тая епоха на българската литература и въобще към **разбиране и ценене** на истинското изкуство е и задачата или поне домогването на тая книга...* (КК XVIII) (*≈ за да разбират и да ценят истинското изкуство*).

НК с пространствените предлози *в* и *на* също не са фреквентни. НК **на + ГС** се използва към глаголи за движение, а **в + ГС** – в пространствени конструкции, които близки до значението ‘едновременност’. Срв.: ... *Полиша вървеше по противен път – да намалява при всеки даден случай кралската власт, да отслабва народната сила **в подкрепа** на средновековния феодализъм в лицето на шаяхтата* (ЮИ 107) (*≈ за да подкрепи средновековния феодализъм*); *Московчаните отидоха **на помощ** на малорусите и сполучиха да грабнат Киев с източна Украйна и други области* (ЮИ 111) (*≈ отидоха да помогнат*).

¹⁰ В българския език през периода съществуват и лексикализирани изрази за изказване на ‘намерение’, но те не бяха регистрирани в НК. Срв.: *От тогава се измина много време, през което почти всички стари армии, с **цел да** увеличат средствата си за военно време, постепенно намалиха срока на службата под знамената* (СР ГС 49).

За изразяването на отрицание в НК със значение ‘интенционалност’ се използват и други НК – **от** + ГС и **против** + ГС, но при тях то не е еднозначно (вж. първия пример). Срв.: *Когато хунските наследници, аварите, опустошиха Средна Европа, император Иракли (VII в.) покани някои славянски племена да слезат в римските владения, за да ги употреби като ограда **против** нахлуването на аварите* (ЮИ 100) (*≈ която да спре аварите да не нахлуят/ за да не нахлуят аварите*); *Да бе имал Вазов един литературен приятел, който да го възпре не само **от** пубаикуване, но и **от** писане драми...* (КК 14) (*≈ да не пише и да не пубаикува*).

2.2.4. Терминът ‘концесивност’ се използва за назоваването на отношение между две действия, при което едното от тях се реализира, въпреки реализацията на другото. Примерите за НК с отстъпително значение са значително по-редки, но при тях се наблюдава по-висока степен на специализация.

2.2.4.1. Използваните модели в сръбския корпус са следните: **поред** + РП, **у пркос** + РП, (**и**) **против** + РП, **мимо** + ВП и **при** + МП. От тях най-често се използва първата, която е специализирана и функционира в центъра на значението. Срв.: *Ако би се најзад десило да **поред** објашњења од стране наставника ђак не буде могао опазити или схватити какву тежу погрешку...* (БП 33) (*≈ иако му је је наставник објаснио*).

Наред с нея със силна специализация се отличават и: **у пркос** + РП, (**и**) **против** + РП, **мимо** + ВП, които обаче се използват спорадично. Срв.: *Познато је да су слике Јакшићеве, **поред** свега несавршенства његове технике, врао ефектне; а оно што му **у пркос** свију мана њихових и несавршенстава, даје цене, то је песничка душа његова...* (ЛН 38) (*≈ иако је његова техника несавршена ... иако су [његове слике] несавршене*); *Многи је, често и **против** воље, али слаб да се одупре општем покрету, пристајао уз њ, да му угоди...* (ЛН 52-53) (*≈ често*

*и премда није хтео); Мимо сву полемику и непотпуно употребљавање тада познатих извора, Историја Баталакина опет највише данас нама вреди по ономе што... (СН 34) (≈ **иако је полемична и у њој се непотпуно употребљавају тада познати извори**).*

В НК **при** + **МП** също може да се реализира значението ‘концесивност’, вџпреки че основно за нея е темпоралното. В случая интерпретацијата ѝ е затруднена и от силната субстантивација на ГС. Сџщото важи и за прџрвия пример от горната група. Срв.: **При свим својим недостатцима, она даје турску версију многих догађаја српскога ослобођења** (СН 130) (≈ **иако јој доста ствари недостаје**).

2.2.4.2. Примерите, в които чрез НК се изразява ‘концесивност’ в бџлгарския корпус, се отличаваат с ниска честота на употреба. С отстџпително значение се използват НК: **вџпреки** + **ГС**, **покрај** + **ГС**, **против** + **ГС** и **при** + **ГС**. От засвидетелстваните в емпиричниј материал НК **вџпреки** + **ГС** и **против** + **ГС** немаат прџвично пространствено значение. Прџвата от тях се използва нај-често и сџответно заема централно място в полето като специјализиран негов изразител. Използва се сџщо и в сложниј сџюз *вџпреки че*. Срв.: ... *та не е чудно, че оригиналнијат фрагментист можа, вџпреки своите често неверни тџакувания, да направи впечатление* (ИШ 10) (≈ **вџпреки че често тџакуваше невярно**).

Останалите предложни конструкции са регистрирани с единични примери, а в тях отстџпителната семантика е вторична. В НК **против** + **ГС** концесивното значение се реализира вџз основа на пространственото противопоставяне на две действия. В НК **покрај** + **ГС** то се основава на метафоричното „заобикаляне” на дадено действие – концесивното значение на предлога *покрај* е описано в речника на Н. Геров (Геров1975-1978 т. 4: 140). В НК **при** + **ГС** се реализира вџз

основа на темпоралната ѝ интерпретация, като в този случай влияние оказват лексикално-семантичните особености на използваното ГС, което изразява пречка, въпреки която действието се реализира. Срв.: *Иван Вазов е първият български писател, който..., който с гордост носи името писател и с рядко постоянство – **въпреки толкова съблазни и нужди** – не го замени с никое друго, – освен (...) с жалък министерски портфейл, който късогледни негови приятели бяха му натрапили, сигурно **против неговите желания и наклонности...** (КК 3) (≈... сигурно **въпреки онова, което е желал и към което е бил склонен**); И Ломоносов *даже в своята „Древняя Россійская Исторія” (1766), **покрай голямата си начетеност и ученост**, е пропуснал големи грешки относително древността на славяните и славянството изобщо (ЮИ 65) (≈ **въпреки че е много начетен и учен**); В сатирическата *Жилка на Стаматова* намираме **ний първия и единствен стимул на неговото писателство, ней дължи той, че е станал писател при такива слаби изразителни средства и при такава липса на творчески способности** (КК 148) (≈ **въпреки че му липсват творчески способности**)**

2.2.5. Под 'кондиционалност' в текста се разбира отношението между две действия, при което (не)осъществяването на едното от тях е обусловено от (не)осъществяването на другото. НК с условно значение кондензират условна предикация – протаза (Пипер 1998), а сред примерите са включени и т. нар. *мотивационни изречения*, в които условното значение е силно отслабено или въобще отсъства (Ивич 1983).

2.2.5.1. Тези НК в сръбския емпиричен материал са единични, което вероятно се дължи на: 1) по-сложното отношение между двете действия в условните изречения и 2) ролята на глаголните времена при реализирането на значението. И двата фактора редуцират потенциала на НК за изразяване на значението.

Използваните конструкции са следните: **без + РП, по + МП, Ø + ТП** и **у + МП**¹¹. Нито една от тях не функционира като централна в значението, нито проявява тенденция към специализация, а засвидетелстваните примери често позволяват други интер-претации, които в някои случаи дори са доминиращи. Така в НК **без + РП** кондиционалното значение се преплита със значението ‘съпътстващо обстоятелство’. Срв.: ... *питање је да ли се без наставе, без туђег упући-вања, може све постићи* (БП 18) (≈ *ако неко нас (?) не упућује*).

По различни причини под въпрос е реализацията на условно значение в следващите три НК. В **Ø + ТП** тя интерферира със значенията ‘инструмент, средство’ и ‘начин’. В НК **у + МП** пак преобладаващо е темпоралното значение, докато условното е силно ограничено и спорно, но все пак възможно (в случая би могла да се предположи и каузална интерпретация). НК **по + МП** също е много спорна и възможна само в смисъла на мотивационните изречения. В конструкцията е налице и идиоматизация (срв. уводната част на тази глава). Срв.: *Читањем добро писаних дела човек ће се и сам научити корекцији стила и језика* (≈ *Ако чита*); *За то није потребно да имамо потпуне биографије његове, нити је потребно, у недостатку биографије песникове... прибежавати казивању оних који су га из ближе познавали ...* (ЛН 30) (≈ *ако нам биографија песникова недостаје*); *Ми смо раније, у првом чланку, поменули да таква историја баш зато што је намењена широј публици, мора бити интересантна, занимљива, жива и течно написана и, сад додајемо, по могућности, кратка* (ПП 38) (≈ *ако је могуће*).

¹¹ Въпреки че в материала няма примери за НК с предложни изрази със съществителното *случај*, употреба на подобни предложни конструкции се потвърждава: *На случај да се руски цар не би могао одлучити да у Србију пошаље руског принца, Стратимировић предлаже да...* (СН 14).

2.2.5.2. Регистрираните НК с кондиционално значение в българския материал, в които НК номинализира условна предикация, са единични и често с нееднозначна интерпретация, като причините за това са същите като тези за сръбския материал.

Използваните в емпиричния материал конструкции са следните: **в случай на + ГС, в + ГС, при + ГС и с + ГС**. Най-еднозначно кондиционалното значение се реализира в НК **в случай на + ГС**, която може да се разглежда като основен изразител на значението. Конструкциите с думата *случай* са пример за създаването на лексикализирани единици за изразяването на значението и детайлизирането на простото изречение.¹² Срв.: ***В случай на опасност те се фъряли в водата, лягали възнак, вземали дълга тръстика в устата и дишали през нея*** (ИШ 15) (*≈ ако ситуацията била опасна/ако бъдели застрашени*).

В основата на кондиционалната интерпретация в НК **при + ГС** и **в + ГС** е пространственото значение, като в първата от тях за реализирането на значението спомага и темпоралният „фон“. В единствения засвидетелстван пример за НК **в + ГС** влияние за кондиционалната интерпретация оказва фактът, че в изречението е използвана лична глаголна форма, реализираща условно изречение. Срв.: ***На о-в Левкада, описан подробно от Порч, славянско име носят селата Draganon и Polirepa (Полипина), а има и други названия (Wornika, Siwota, прист. Wliko) които негли ще се укажат при подробно разглеждане славянски*** (ИШ 33) (*≈ ако се разгледат подробно*); ***Реформите са като арсеника: в определени дози закрепват организма; ако надминат дозата, стават отровни*** (СР 41) (*≈ ако са дозирани добре*).

¹² Срв. и: ***Ще има възможност, при такъв случай, да се заведе иск за обезщетение*** (СР 30).

В НК **с** + ГС кондиционалната интерпретация се преплита със значенията ‘инструмент, средство’ и ‘начин’, от една страна, а от друга, със значението ‘едновременност’. Срв.: *С нетърпението да се предприемат всички полезни реформи отеднаж – а да се изкарат те тичешком, може да се опропасти съвсем финансовото ступанство на държавата* (СР 41) (*≈ ако си нетърпелив/ако се проявява нетърпение*).

Като изразител на кондиционално значение може да служи и фразеологизираната конструкция **по** + ГС (*по възможност – ако е възможно*). Срв.: *Изследванието може да се предприеме с успех само от лице, което трябва да бъде не само добър класик филолог или славист, а да владее и устно гръцките наречия, да познава, за избягване на фалшиви етимологии, по възможност всички езици, които са могли да влезат в състава на новогръцкия език* (ИШ 38) (*≈ ако е възможно*).¹³

2.3. Квалификативен комплекс

Значенията от квалификативния семантичен комплекс се намират в много силни отношения на интерференция, което се изразява в смесването на полетата ‘съпътстващо обстоятелство’, ‘инструмент, средство’ и ‘сравнение’ с полето ‘начин’. Подобни отношения се наблюдават не само при неличните глаголни форми, но и в системата на подчинените изречения, където семантичните полета също не могат да бъдат ясно дефинирани (Николитч 2011).

2.3.1. Значението ‘съпътстващо обстоятелство’ се изразява в реализирането на второстепенно глаголно действие, което съпровожда основното.

¹³ Повод за такава интерпретация дава следният пример от същия текст: *Такава филоложка и етнографска естествено подготвка трябва да бъде придружена, ако е възможно, и с пълно владение на цялата специализирана литература за островите...* (ИШ 34-35).

2.3.1.1. Конструкциите със значение ‘съпътстващо обстоятелство’ в сръбския емпиричен материал са следните: **без + РП, с + ТП, у + МП, уз + ВП** и **Ø + ТП**. От тях най-често използвани и централни за полето са първите две, като НК **без + РП** се специализира за означаване на негация.

Не са много примерите обаче, в които значението ‘съпътстващо обстоятелство’ се реализира без наслагване на нюанс за ‘начин’ (И в двата типа НК присъства значението ‘едновременност’, но в НК със значение ‘начин’ на преден план се извежда квалификацията). Това важи особено за НК **с + ТП**, в която въз основа на социативността се реализира общ признак ‘присъствие’, който трудно може да се диференцира. В този смисъл по-добър изразител на значението ‘съпътстващо обстоятелство’ се явява НК **без + РП**, тъй като общата семантика ‘липса’ по-трудно се свързва с представата за начин на извършване на действието. Срв.: *У тим се убеницима даје формална карактеристика књижевних облика, са узгредним напоменама о појединим књижевним особинама...* (БП 41-42) (*≈ и при том се напомиње*); *И ова (имена – бел. авт.) што сам поменуо, поменуо сам како су ми падала на памет и без икаквих претенсија, једино у намери да блијже одредим своје мишљење* (ПП 13) (*≈ а да при том ни за шта не претендујем*).

Като критерий за разграничаването на чисто (или преобладаващо) съпътстващите значения от начина може да се приведе възможността първото да се интерпретира със сегашни деепричастия, а второто – с наречия за начин. Трябва да се отбележи, че замяната с наречие за начин много по-често е възможна в НК **с + ТП**. Това обаче не оказва влияние на употребата ѝ и в емпиричния материал се среща огромен брой такива примери: *с успехом, са сигурношћу, с муком, с поверењем, с топлом* и т.н. В някои случаи реализацията на

предложна конструкция е синтактично обусловена: *са мудро толеранцијом* (*мудро толерантно), но широката употреба на предложни конструкции е свидетелство за стремеж към формиране на различен начин на изразяване.

В НК **Ø** + **ТП** значението ‘съпътстващо обстоятелство’ интерферира със значението ‘инструмент, средство’, но това са изолирани случаи, погодно на примерите за смесване на ‘каузалност’ и ‘интенционалност’. Заслужава внимание фактът, че и в двата случая става въпрос за смесване на две реализации на един падеж. И в двата засвидетелствани примера обаче преобладаващо е значението ‘начин’. Срв.: *Учимо га, гледајмо га са сваке стране и целом пакљњом...* (СН VIII) (*≈ и веома пакљливо / и при том будимо веома пакљиви*).

Интерференцията на времевото значение ‘едновременност’ и ‘съпътстващо обстоятелство’ се наблюдава и в НК **у** + **МП**, а в основата ѝ лежи пространствената характеристика. От друга страна, въпреки че значението ‘съпътстващо обстоятелство’ е основно за предлога **уз**, НК **уз** + **ВП** се използва рядко. Срв.: *У тај мах је ваљало ударити на Карађорђа, који, истина, није био кнез, али се већ раније био прихватио акције у договору с Хаџи-Мустафа-нашим пријатељима* (СН 55) (*≈ при том се био догово-рио*); *... пушта да се под звоком оружја и уз проиивање крви васпостави у том крају стара народна власт* (СН 181) (*≈ док звечи оружје и кад се при том проиива крв*).

2.3.1.2. За българския език трябва да се отбележи, че деепричастните конструкции, които също могат да се използват като кондензатори в полето, не функционират като равнопоставена възможност за изразяването на значението през разглеждания тук период.

Регистрираните емпиричният материал НК са следните: **с** + **ГС**, **без** + **ГС**, **в** + **ГС** и **под** + **ГС**. Централно място в полето заемат НК **с** + **ГС** и **без** + **ГС**, с които се

изразява наличие или липса на допълнително действие, която съпровожда предикацията в главното изречение. Централната роля на НК **без + ГС** е погномогната и от употребата на предлога в съюза *без да*. НК **с + ГС** в много по-голяма степен интерферира със значението 'начин', а преобладаването на тази интерпретация проличава и във възможността за синонимна замяна с наречие за начин. Срв.: *Така ние виждаме че едни, като Хазе, Шлосер, приемат почти без ограничение твърденията на Фаалмерайера (ИШ 4) (≈ като при това почти не/почти без да ги ограничават); А Магдалина расте с мечти да види морето от връх скалите (КК 114) (≈ като мечтае); Но докато дребна беллетристика може да се пише с известен успех и без по-голямо психологическо задълбочаване при романа съвсем не е тъй (КК 11) (≈ може да се пише доста успешно и без да се задълбочава много психологически).*¹⁴

Останалите две НК – **под + ГС** и **в + ГС** се използват рядко, а в тях силно изразено е времеовото значение 'едновременност'. Срв.: *Ние мислим, че за да се предпази младежта от лошото влияние на градовете, най-целесъобразно ще е да се създадат държавни интернати, т.е. пансионни, гдето учениците да живеят под наблюдението на учители-надзиратели и ще си готвят уроците под тяхно ръководство (СР 26-26) (≈ като при това ще ги наблюдават учители-надзиратели и ще си готвят уроците като при това те (учителите – бел. авт.) ги ръководят); ... както и до сега не са били кадърни да ни кажат нито една умна и права дума за него – и по всяка вероятност в съзнание на това – благоразумно са избягвали да говорят за него – всеки път, когато са могли да сторят това (КК XVI) (≈ и по всяка вероятност като са съзнавали това).*

¹⁴ И в сръбския, и в българския език двете НК се използват често в обособени части, в които се излага авторовото отношение – напр.: *без съмнение, без изключение, с изключение, без разлика.*

2.3.2. Значението ‘средство, инструмент’ също е трудно разграничимо от значението ‘начин’, а то се реализира в случаите, когато едно глаголно действие служи като „инструмент” и предизвиква реализацията на друго. Като цяло и при него може да се говори за означаване на ‘начин’ в широк смисъл – квалификация.

2.3.2.1. В сръбския корпус значението ‘инструмент, средство’ получава езиков израз в конструкцията **Ø + ТП**. Разграничаването на тази интерпретация от интерпретацията ‘начин’ в тесния смисъл се представя чрез личното глаголно съответствие, което се въвежда със съюзната конструкция *тима што*, за разлика от *тако што*, която има значение ‘начин’. Трябва обаче да се отбележи, че преплитането на двете значения е много силно и често еднозначно разграничение не съществува или пък е само теоретично осъществимо. Срв.: *Огромни утисак, погубљенем главних људи произведен и у Србији и на страни, не би могао ни произаћи да се погубљење није извршило у један мах на све стране* (СН 54) (*≈ тима што су главни људи погубљени*); *Кад српска војска стигне, она Турке из српске вароши јуришем истера, исекавши све што је могла ухватити...* (СН 162) (*≈ тако што је јуришааа на њих*).

В НК **Ø + ТП** инструменталното значение в някои случаи навлиза в сферата на кондиционалното поле. В примера употребата на условна лична глаголна конструкция насочва към подобно тълкуване, но трябва да се отбележи, че в НК силно застъпено е квалификативното отношение. Срв.: *Оно се оснива на начелу, изреченом на челу претходног параграфа, да се савршенство постизава **вежбањем**, да, према томе, треба учинити неколико покушаја ако хоћемо да постигнемо успех* (БП15) (*≈ уколико се вежба/тима што/тако што се вежба*).

В емпиричният материал се появява и НК **с + ТП**, която иначе, както вече беше показано, се използва основно за означаване на ‘съпътстващо обстоятел-

ство', а в засвидетелствания пример преобладава значението 'начин'. Срв.: *Сви су им – каже нам исти извор – одговорили с одбијањем* (СН 188) ($\approx$ *тако што су одбили*).

Предлозният израз **помоћу** + НК е засвидетелстван с единичен пример в материала: ... *нама је овде главно то што се **помоћу таквих анализа** боље упознајемо са самим лепотама, лакше проналазимо мане, оштримо своје осећање и за друге* (БП 23) ($\approx$ *тима што/када се тако анализира*).

2.3.2.2. В българския материал значението получава езиков израз в конструкциите **с** + ГС, **чрез** + ГС и **в** + ГС, а невъзможността да се разграничи от полето 'начин' се наблюдава най-добре в НК **с** + ГС. В по-малка степен това важи и за появилата се под руско влияние НК **чрез** + ГС. Инструменталната интерпретация предполага наличието на по-слаб квалификативен компонент или предизвикването на изменение в обекта на основната предикация под действието на номинализираната предикация. Срв. *Известно е, че само един здрав народ може да подобрява поминъка си **с сиана работа**...* (СР 14) ($\approx$ *като работи сиано*); *Аз ще отговоря на въпроса най-напред **чрез едно съпоставяне** на Вазова с Любена Каравелова...* (КК 16) ($\approx$ *като съпоставя*).

Останалите две конструкции се срещат в изолирани случаи в емпиричния материал. В НК **в** + ГС значението 'инструмент' се реализира въз основа на значенията 'едновременност' и 'съпътстващо обстоятелство'. Срв.: *Основен елемент на Стилянова характера е безсилието му, и **в контакт с Живота** да остане верен на бляновете на младостта...* (КК 76) ($\approx$ *като контактува с Живота*).

2.3.3. Под 'начин' (или 'начин' в тесния смисъл) с разбира изразяването на характеристики на гадено глаголно действие при неговата реализация под формата на друга предикация.

2.3.3.1. С такава семантика в сръбския материал най-често се срещат НК **с + ТП** и **Ø + ТП**. В тях то се реализира вследствие на преобладаването на квалификативния компонент съответно над съпътстващия и инструменталния. Може да се каже, че всъщност целия квалификативен комплекс (и съответно – значението ‘начин’) се основава на общите значения ‘наличие’ (най-често) или ‘липса’ (по-рядко). НК **без + РП** със значение ‘начин’ се използва много рядко. В нея преобладава интерпретацията ‘съпътстващо обстоятелство’. Както беше отбелязано, особеност на НК със значение ‘начин’ е, че могат да бъдат заместени и с наречие за начин. Срв.: ... *и оно што је даље писао, писао је увек с муком, а други су то исто с муком читали* (БП 30) (*≈ тако што се мучио*); *Пре свега, свака се особина, свака способност усавршава вежбањем* (БП 14) (*≈ тако што се вежба*); *Врине овде нису ништа друго до избегнуте погрешке, то јест нешто што је онако како треба да буде, и преко чега се, као преко равне површине, прелази без заустављања* (БП 32) (*≈ тако што се не зауставља*).

В ограничен број примери със значение ‘начин’ се използва и НК **у + МП**, в която първичното пространствено значение получава квалификативна интерпретация (подсилена в представения пример от количественото прилагателно *потпун*). Изолирани периферни примери за реализиране на квалификативна интерпретация въз основа на значението ‘интенционалност’ се наблюдават в НК **у + ВП**. Срв.: *Баш прва дела тога покрета још нису позната у потпуној јасности* (СН VIII) (*≈ тако да буду потпуно јасна*); *Он је очевидно изведен у корист данашњих писаца* (ПП 41) (*≈ тако да буде користан*).

2.3.3.2. Семантичното поле ‘начин’ в българския материал е в отношение на силна интерференция с останалите полета от квалификативния комплекс. Регистрираните примери, а и самите НК са спорни за ин-

терпретация, тъй като в тях често са застъпени и допълнителни семантични нюанси, като ‘съпътстващо обстоятелство’, ‘средство, инструмент’, ‘сравнение’ и дори ‘време’.

Трябва да се отбележи, че тези НК се намират в синонимни отношения с наречия за начин, което често се явява сигнал за интерпретация тъкмо от типа ‘начин’. Срв. напр.: *с горест* (ЮИ 100, 114) $\approx$ *горестно, с ентузиазъм* (ЮИ 66) $\approx$ *ентузиазирано, с прилежност* (ИШ 2) $\approx$ *прилежно, с предпазливост* (ИШ 12) $\approx$ *предпазливо, с безгрижие* (СР 30) $\approx$ *безгрижно, с възторг* (СР 21) $\approx$ *възторжено, с гордост* (КК 3) $\approx$ *гордо*. Употребата на НК вместо наречия сама по себе си е важен факт, който показва стремеж към установяване и налагане на специфичен изказ.

Със значение ‘начин’ в емпиричния материал бяха регистрирани следните конструкции: **с + ГС**, **чрез + ГС**, **без + ГС**, **в + ГС**, **на + ГС** и **по + ГС**. Най-силно изразен е квалификативният компонент в НК **с + ГС**. Срв.: *Това се обяснява, може би, от обстоятелството, че безпристрастният Шафарик въобще се отнасяше с голяма предпазливост към изследванията на Фалмерайера* (ИШ 12) ($\approx$ *като беше много предпазлив/много предпазливо*).

По-рядко със значение ‘начин’ се срещат НК **без + ГС** и **чрез + ГС**. В НК **без + ГС** по-слабата квалификативност се определя от общото значение на ‘липса’ и в нея по-често преобладава интерпретацията ‘съпътстващо обстоятелство’. От друга страна, в НК **чрез + ГС** по-силно изразено е значението ‘средство, инструмент’, като по този начин е отслабена квалификативната интерпретация. Срв.: *Данъците, които създават без нужда главоболия на населението и които замедляват хода на историческото развитие, трябва да се премахнат* (СР 42) ($\approx$ *без да е нужно/ненужно*); *А посетне, при по-важни случаи, той ще ги кара чрез под-*

слушване да узнават душевните си тайни (КК 164) (*≈ като подслушват*).

Псевдолокативните НК **в** + ГС и **на** + ГС реализират квалификативно значение ‘начин’ въз основа на темпоралното значение ‘едновременност’. Те са засвидетелствани в изолирани случаи. Срв.: *Когато работниците станат собственици на един дружествен капитал, те не ще бъдат наклонни да го рискуват в сантиментални стачки* (СР 30) (*≈ като стачкуват сантиментално*); *Втори важен факт е, че г. Ст. Михайловски е единственият от писателите, който..., който..., който е преживял по своему и на свой риск всички общественно-политически кризи от двадесет и пет години на-сам...* (КК 40) (*≈ като сам е рискувал*).

Изолиран пример със значение ‘начин’ беше засвидетелстван и с НК **по** + ГС, където то се реализира във връзка със значението ‘основание, критерий’. Срв.: *...той е неспособен да действа именно в моменти, които изискват бързо и решително действие и в които всеки друг на негово място вече по инстинкт би действувал* (КК 79) (*≈ инстинктивно*).

2.3.4.1. В сръбския емпиричен материал бяха открити и ограничен брой НК с най-общо значение ‘сравнение’, които също се включват в слабо диференцирания квалификативен комплекс. За това допринася и фактът, че в полето ‘сравнение’ всъщност най-често се реализира псевдосравнително отношение, което се основава на обособяването на структурен модел за изразяването му (**као** + ГС). И все пак се наблюдава появата на пример, в който се реализира степенуване. Това, макар и да не е семантично невъзможно за някои от вече описаните значения, се откроява като най-характерно тъкмо за сравняването.¹⁵

¹⁵ Трябва да се отбележи, че в сръбската наука няма съгласие относно разграничаването на подчинените изречения със значение ‘начин’ и ‘сравнение’ и те често са наричани начинно-сравнителни изречения (начинско-поредбене реченице).

Със значение ‘сравнение’ се появяват малък брой НК с лексемата **као**, както и една НК с компаративно значение – с предлог **преко** + РП. Срв.: *Најпре, да је, укупно узевши, књижевна радња Задругина испала **преко очекивања слаба** (ПП 47) (≈ **више него што се очекивало слаба**); Међутим, кад бисмо само мало размислили пре но што је кажемо (фразау – бел. авт.), тешко да бисмо је још који пут поновили **као своје стварно мишљење** (БП 37) (≈ **као да ми то стварно мислимо**).*

2.3.4.2. И в бългaрският корпус значението ‘сравнение’ трудно може да бџде отделено от значението ‘начин’ или по-точно от обцият квалификативен комплекс. С такава семантика в емпиричният материал се появяват малко на брой НК с предлога *като*. В тези примери може да се говори за псевдосравнителни конструкции, разклонение на значението ‘начин’, в които вџз основа на сравнението се изразяват различни качественни характеристики на действието (ГСБКЕ 1993: 426). Примерите са много трудни за замяна с лични глаголни конструкции, тџй като в тях ГС са с по-силен предметен характер. Срв.: *...то характеризира нейните чувства към Славина **като стихийно, безволно и болезнено подчиняване** на една душа под друга...* (КК 142).¹⁶

В емпиричният материал бе регистриран и един пример с корелативен сџюз *тоакова коакото*, в който се реализира количествено значение. Количествена интерпретация се реализира и в НК **до** + ГС, която може да се интерпретира и сџс значение ‘последица’. Срв.: *Некултурният читател, който вред образува мнозинството, нищо не обича **тоакова, коакото сџорпризирането, изненадите** от неочакван край (КК 102) (≈ **коакото да го сџорпризира, да го изненадва** неочакваният*

¹⁶ По-рядката употреба на тези НК отчасти се гџлжи и на употребата на НК с предлог за от типа *давам за допџанение* (ЮИ 111) и *привеждам за доказателство* (ИШ 7), в които има малки семантични разлики от вџзможните НК *давам като допџанение* и *привеждам като доказателство*.

край); *Отношението на нашето общество към съвременни и по-отдавнашни наши поети потвърждава това **до очевидност** – на всяка стъпка (КК IX); ...поручик Миловидов живее пред читателя – с своята плитка, **до ужас** плитка и грозна душа...* (КК 134).

2.4. НК в централните синтактични функции

2.4.1. НК (ГС) се използват много често в синтактичната функция на подлог и именна част на съставен предикат, което намира опора в категориалната семантика на съществителните имена като основно средство за номинация и системно-структурните предимства на НК пред подложните и сказуемно-определителните изречения и инфинитива (който също е кондензатор). Употребата на разгърнати изреченски конструкции би натоварила изказа, но освен това по-лежи и на известни словоредни ограничения. Предимствата на НК пред инфинитива пък са свързани с предикатите, образувани от деадективни деривати, за които е по-естествено изразяването им чрез НК, с изискването за кореферентност на подложите в конструкциите с инфинитив, както и с невъзможността подлогът да бъде експлициран в инфинитивните конструкции. В този смисъл примерите с НК добре илюстрират същността на т.нар. именован стил с оглед на кондензираното изразяване и постигането на по-голяма свобода на изказа.

Във функцията си на подлог в сръбския корпус НК могат да се използват както в изречения в актив, така и в изречения в пасив, което най-често оказва влияние и върху интерпретацията на им. НК във функцията на подлог в изречение в пасив се интерпретират предимно като пасивни конструкции. Срв. *Према томе, **васпитање укуса** своди се на **васпитање тих појединих особина и способности** (БП 2) ($\approx$ **васпитати/васпитавати укуса**); ... одлучено је и **уништење јаничарске војске** (СН 38) ($\approx$ **јаничарска војска да буде уништена**).*

Както в синтактичната функция на подлог, така и в именната част на предиката НК трудно могат да се интерпретират с лични глаголни форми: *у том случају ова слобода била би само једна интелигентна равнодушност...* (ПП 19) ($\approx$ *бити овако слободан било би бити само интелигентно равнодушан*).

НК се използват често в различни заглавия и в непълни (безглаголни) изречения. В тези случаи те означават съвсем общо глаголното действие, като често синтезират цели комплекси от действия. Срв.: *Кре-тање устанка у Шумадији и у осталим крајевима пашалука. Избор Карађорђа за врховног вођа* (СН V).

2.4.2. Честата употреба на НК (ГС) в синтактичната роля на подлог и именна част на съставния предикат и в българския език, както беше отбелязано, е свързана с първичната номинационна функция на съществителните имена, която в случая предоставя възможност за кондензираното представяне на действия, състояния и признаци. Влияние обаче оказват и фактори от системно-структурен характер, свързани с трудности пред реализацията на подложни и сказуемно-определителни изречения (утежняване на изказа и словоредни ограничения). Трябва да се отбележи също така, че в българския език, поради липсата на инфинитив, възможностите за кондензиране на подложни и сказуемно-определителни изречения са регулирани.

Във функцията си на подлог НК могат да се използват както в изречения в актив, така и в изречения в пасив. НК във функцията на подлог в изречение в пасив се интерпретират предимно като пасивни конструкции. Срв. *Такова едно разширение на задачата ни е толкова по-полезно, че специално гръцките острови, ..., са очували много по-добре някои гръцки езикови и битови особености...* (ИШ 21-22) ($\approx$ *да се разшири така задачата ни*); *От тогава още се захвана германизацията на*

славяните (ЮИ 102) (*≈ се захвана да се германизират славяните*).

НК в именната част на предиката, подобно на НК във функцията на подлог, са трудни за интерпретация чрез лични глаголни форми. Същото важи и за НК в заглавия и непълни (безглаголни) изречения. Това се обяснява с факта, че основна функция на НК в тази група е номинационната. Срв: *Най-очевидният недостатък в Разказите на Елин-Пелина ... е незначителността на неговите теми* (КК 99-100) (*≈ е че темите му са незначителни*); заглавие: *Славянската взаимност в историята и литературата* (ЮИ 113).

2.5. НК в ролята на семантико-синтактични допълнения

2.5.1. НК често се използват за експликация на предикативно съдържание в ролята на семантично допълнение към различни структурни единици с предикативен характер. НК се явяват компоненти в езикови структури с главен елемент глагол, ПП, НК, прилагателно име, деенричастие. В тези случаи НК могат да се трансформират в допълнителни и съотносителни изречения без съотносима с определяемото дума, в зависимост от контекста, както и в конструкции с фазово значение. Широкият спектър от синтактични контексти и разнообразните словообразователни модели повлияват и на възможността за интерпретация чрез лични глаголни форми. Влияние оказва и развиването на модификационни процеси в дериватите – срв. напр. *казивање, причање*. Срв.:

Към глагол: *Тога ради је митрополит држао нарочите своје извештаче, да би развијање устанка могао пратити живље* (СН 14) (*≈ да би могао пратити како се развија устанак*);

Към ПП: *... али је несумњиво да дужи додири, тешња и трајнија веза са извесним писцима, имају јак утицај на*

стварање нашег стила... (БП 31) (≈ имају јак утицај на то да се створи наш стил);

Към НК: *Овде је довољно ударити гласом на ту чињеницу, да је способност **правилног суђења** веома важан услов за доброг критичара (БП 8) (≈ способност **да правилно суди**);*

Към прилагателно име: *Онај, отупео према животу, преживео и циничан; а овај, жељан **живота** и жељан да позна милине његове (ЛН 35) (≈ жељан **да живи**);*

Към деепричастие: *Петар Јокић је причао М. Ђ. Миличевићу о догађајима у почетку, поменувши **један неуспешан напад на Карађорђа...** (СН 55) (≈ поменувши **да су један пут/једном неуспешно напали Карађорђа**); *Истичући оволико **важност превода**, ја нећу да потценим важност нашој старијој књижевности (ПП 11) (≈ истичући **да је превод важан**).**

2.5.2. В тази функција в българския език НК се явват компоненти в конструкции с главен компонент разноструктурни единици с предикативен характер – глагол, ПП, НК, прилагателно име, причастие. Прави впечатление, че няма регистрирани примери за употреба на НК към деепричастие, което все още не е стабилизирано в книжовната норма. В тези случаи НК могат да се трансформират в обектни и съотносителни изречения без съотносима с определяемото дума, в зависимост от контекста, както и в конструкции с фазово значение. Срв.:

Към глагол: *Кой знае какъв ли обрат щяха да вземат съдбините на тези два народа, ако се сполучеше с **съединението им** в една държава (ЮИ 117) (≈ ако се сполучеше **да се съединят** в една държава);*

Към ПП: *... нашите бележки не могат естествено да имат претенция за **голяма пълнота** (ИШ 24) (≈ да претендират, **че са пълни**);*

Към ГС: *... той се стреми да покаже, че за постигането на **народните стремежи** славяните са дагъжни да се съединят духовно, да обцаят литературно*

(ЮИ 63) (*≈ за да се постигне **онова, към което се стреми народът***);

Към прилагателно име: *И опитва се тя да заживее живот, за какъвто мисли, че е родена, – проникната от чувството, че над нейната воля трябва мъжова воля да владеей – жадна за **любов и за милавка*** (КК 86) (*≈ жадна да я обичат и да я милват*);

Към причастие: *Авторът, придружен от „славния планински ловец” Чумака – загубени **по лов** из Стара планина – почива спокойно под буквите сенки* (КК 112) (*≈ загубени да ловуват из Стара планина*); *Започнал преди десетина години с **доста посредствени и дъгаи предъгаи разказвания** на чужди – нему и на българския живот – теми, той скоро се сепна за своето безсмисленно лутане по чужди краища и...* (КК 49) (*≈ започнал като разказва посредствено и дъгаго предъгаго*); *Един Бойко разбира Гюрга Самогива: за младост и веселба той живеи, не знаещ **неволя ни грижи, и мисъл за венчило**...* (КК 68) (*≈ не знаещ какво е да си неволен, угрижен и да мислиш за венчило*).

2.6. Отношения на синтактична кореферентност

Под синтактична кореферентност тук се разбира отношението между две или повече функционално идентични езикови единици (НК), формализирани по различен начин – най-често във функция на подлог или допълнение (Васич 1998). В интерпретацията на НК този тип синтактични отношения съответстват основно на отношения на координация и се експлицират чрез съединителни съюзни средства (*и, нити, ни, па, те*).

2.6.1. Чрез НК могат да се изразяват кореферентни отношения от социативен, комитативен (съпътстващ) и ексцептивен (изключващ) тип, изразявани чрез предложни изрази. По-рядката употреба на НК с такава функция може да се обясни с факта, че основна роля при изразяването на коагенс и копаценс, т.е. на

съединителни отношения, е съюзът *и*. Ниската им честота на употреба би могла да се дължи и на прагматични и стилистични фактори, с оглед на характера на текстовете.

НК от социативен тип – **с + ТП**. Срв.: ... *читање писаца са правилним суђењем чини зацело један део нашег васпитања у том погледу* (БП 41).

НК от комитативен тип – **уз + ВП** и **поред + ГС**. Срв.: *То указивање на лепоте у књижевним делима, уз упућивање на поновљено и разноврсно читање, чини највећи део васпитања нашег књижевног осећања* (БП 22); *Овде се, поред колорита, и по пластици цртежа одмах познаје сликар* (ЛН 40).

НК от ексцензивен тип – **осум + РП**. Срв.: *Осим разлике у броју, коју смо горе истакали, још се нова устаничка војска разликовала од хајдучких чета тиме што су је водили најзнатнији људи, сами кнезови и старешине* (СН 131).

Употребата на НК за означавање на кореферентност междy езикови единици има прагматичен и функционален характер. Чрез нея се постига: 1) рангиране на двете действия, при което на едното се придава по-голяма важност; 2) перспективизация на пропозицията и 3) присъединяване на нова информация към вече споменатата в предходния контекст.

2.6.2. В българския материал този тип примери могат да се реализират в различни синтактични позиции – най-често подлог и допълнение, но също и обстоятелствено пояснение, сказуемно определение. В интерпретацията на примерите се реализират отношения, които се изразяват основно чрез съюзи със съчинително значение.

НК от социативен тип – **с + ГС**. В представения пример трудно може да се приведе синонимно изречение с лична глаголна форма, тъй като НК изпълняват функция на подлог, а този тип НК не се поддават на интерпретация с лични глаголни форми. Срв.: *Обаче на-*

паралелно с немотивираното и невероятно порасване на Изегил върви и все тъй немотивираното изнемогване на Данану... (КК 171) (≈ това, че Изегил пораства немотивирано и невероятно върви паралелно с това, че Данану все тъй немотивирано изнемогва).

НК от комитативен тип – **покрай** + ГС. Срв.: *С връщането си от Йена Колар стана протестантски проповедник в Пеца, дето, покрай писането проповеди, се занимаваше с славянската старина и народна поезия (ЮИ 62) (≈ освен че пишеше проповеди се занимаваше с...).*

НК от ексцентивен тип – **освен** + ГС. Срв.: *Сам политикан и партизанин, той не бе чувал освен хвалби в общи фрази от своите, и ругатни и „критики“ – съвсем не в общи фрази – от противниците, политическите противници (КК 9) (≈ не бе чувал освен да го хвалят ... и да го ругаят и „критикуват“).*

НК, изразяващи синтактична кореферентност, са редки, а понякога имат чисто значение на ‘изключване’, което може да се реализира и в комбинация с други значения (‘средство, инструмент’, ‘начин’). Срв.: *Освен твърде обикновенното моминско желание, да...; освен твърдото отбавяване на нелюбим, ..., – в нейния характер няма нищо, което би могло да ѝ даде физиономия или... (КК 59); Думи, които се употребяват само на островите, в всеки случай не могат се обясни лесно иначе, освен чрез прямо въздействие, може би смешение (ИШ 23); ... но това не може да стане освен с помощта на държавата и подир основателни изучвания на нашите реки и пристанища (СР 38).*

2.7. НК за изразяване на определителни отношения

2.7.1. В синтактична функция на несъгласувано определение към съществително име с по-обща семантика или в нереференциална употреба НК могат да кондензират и подчинени определителни изречения (които функционират като определения към някоя дума в

рамките на главното изречение). Този тип отношения се изразяват рядко с НК, които се явяват периферни изразни средства, а основни изразители са подчинените изречения. НК с девербални деривати са в конкуренция със страдателното причастие, а НК с геадективни деривати – с прилагателното име. Срв.: *...што је песник већи, што му је песничка индивидуалност израженија, утолико су му и форма и начин певања карактеристичнији* (ЛН 58) ($\approx$ *утолико су му форма и начин на који пева карактеристичнији*); *Наравно, то би све морало бити нарочито пробрано и удешено према сврси којој има да послужи, и која је изложена горе..., у параграфу под истим насловом* (БП 29) ($\approx$ *у параграфу који је насловљен на исти начин*); *Уџбеника за поетику нема од ове вредности* (БП 42) ($\approx$ *који је овако вредан*).

2.7.2. И в българския материал в тези случаи НК са в синтактичната функция на несъгласувано определение най-често към съществително име с по-обща семантика или съществително, употребено нереференциално. Този тип отношения рядко се изразяват с НК, а един от основните начини за изказването им са подчинените изречения. Наред с тях обаче съществува и набор от нелични глаголни средства, които изместват НК, като например миналото страдателно причастие, миналото деятелно причастие, сегашното страдателно причастие, сегашното деятелно причастие. В това отношение се откроява и разлика по отношение на сръбския език, където наборът от причастия е редуциран. И въпреки че отделни представители от системата на причастията в българския език от периода са в процес на нормиране и установяване в езика, те представят основно средство за кондензиране на определителни отношения. Срв. напр. следващото изречение, в което са използвани цели 5 причастни конструкции, изразяващи определителни отношения, от три различни категории: *Напротив, колкото по-вече се взирате, толкова по-ясно става за вас, че това не са*

зародени и откърмени в душата на писателя проблеми, не са директни възплащение и решение въпроси, а само поникнали от вън образи, тук-там обгорени от неговия дух (КК 122). Изразяването чрез НК с геадективни геривати, от друга страна, могат да бъдат много поестествено изразени от прилагателното име.

Сред НК с определителна функция чести са примерите със значение 'предназначение' (с предлога *за*). Използват се обаче и други НК, които влизат в синонимни отношения с изброените горе нелични глаголни средства и с прилагателните. Срв.: *Дружеството за борба против туберколозата даде в това отношение един благороден пример* (СР 17) (*≈ дружеството, което се бори против туберколозата*); *Измежду поетите с талант и значение нашата публика и критика – е била до сега способна да разбере в същност само Вазова* (*≈ Измежду поетите, които са талантиви и значими/ Измежду талантивите и значими поети*); *Както при всички гръцки острови под турско владичество, така и при Тасос не може да се определи числото на населението* (ИШ 24-25) (*≈ при всички гръцки острови, които се владяват от турците*).

2.8. Обобщение: Структурно-семантичният анализ на НК в сръбския и българския книжовен език от края на XIX и началото на XX в. показва, че и в двата езика съществува добре развита система от номинални средства за изразяването на разнообразни смислово-синтактични отношения. Нещо повече – резултатите от анализа сочат, че няма съществени различия в сравнение със състоянието в съвременните езици. Разбира се, развитието на двете системи от НК предполага и по-нататъшното попълване на инвентара им за целите на по-диференцираното изразяване, както и с оглед на стилистичната специализация. Възможно е съществуването на изразни средства, нерегистрирани в мате-

риала, но той дава репрезентативни данни по отношение на общите тенденции.

По-сериозно внимание в анализа бе обърнато на адвербиалните значения, изразявани чрез НК, с оглед на тяхната важност в специализираните стилове на книжовния език. В рамките на трите комплекса от семантични полета се наблюдава сходна степен на диференциация в двата езика. Семантичните полета в темпоралния и релационния комплекс се разграничават добре, а интерференцията между отделните полета в рамките на всеки комплекс или между двата комплекса са редки. Така например в сръбския език се наблюдава взаимодействие между полетата 'каузалност' и 'основание, критерий', 'каузалност' и 'интенционалност', което не е типично за българския език. Внимание заслужава също така и влиянието на темпоралната семантика върху причинно-следствените отношения, което се наблюдава в двата езика. В рамките на квалификативния комплекс, от друга страна, границите между семантичните полета са преливни, като се откроява наличие на силна обвързаност на значенията 'съпътстващо обстоятелство', 'инструмент, средство' и 'сравнение' със значението 'начин', заемащо централно място в комплекса. Такова съотношение е характерно и за съвременните норми.

НК се използват често и в централните синтактични функции, като в тази позиция те са основно изразно средство, което е обусловено от примарния характер на номинационната функция на съществителните и от структурните и словоредните ограничения, свързани с употребата на подчинени изречения и инфинитив, който може да се изпозва като конкурентно средство в сръбския език. В ролята на семантични допълнения НК експлицират пропозиционалното съдържание на разноструктурни езикови единици – глаголи, ПП, причастия, деепричастия, ГС, прилагателни имена. Тук по-сериозна разлика между сръбския и бъл-

гарския език съставят примерите за НК към деепричастие в сръбския материал и тези към причастия в българския. При НК в централните синтактични позиции и НК в ролята на семантични допълнения често интерпретацията с лични глаголни форми е затруднена. НК, изразяващи отношения на синтактична корелативност и определителни отношения, са редки. Първите са прагматично маркирани, докато вторите имат периферен характер, като предпочитание се дава на определителните изречения, причастията (в българския език) и прилагателните имена.

И в двата езика могат да се открият три основни пътя, по които се формират НК. На първо място трябва да се отбележи ролята на димензионалните предложни конструкции (пространствено-времеви), които съставят основна част от инвентара на НК – най-вече в темпоралния и релационния комплекс. Широката им употреба определя и по-високата семантична натовареност, което мотивира възникването на интерференция между отделни семантични полета. Тази особеност на НК е характерна и за съвременните норми (Радованович 1977а; Бугарски 2004; Пометкова 2003).¹⁷

Друг път, по който се развива системата от езикови средства (не само НК) за изразяването на смислово-синтактични отношения, е създаването на лексикализирани контексти и съответно предложни изрази, което се наблюдава още в езика на Д. Обрадович (Ковачевич М. 1989). Така в сръбския материал се използват НК със следните предложни изрази: *у време, за време, у циљу, у име, у знак, с намером*, а в българския: *през време на, въз основа на, в случай на*, както и други примери, които не образуват НК (напр. със съществителното *цел*). В това отношение може да се предположи, че влияние при установяването на част от инвентара е

¹⁷ Срв. също наблюденията на Й. Айджанович относно преплитането на различни значения в предстандартния период от развоя на сръбския език (1802 – 1868) (Айджанович 2009).

оказал и руският език. Срв. напр. конструкции с интенционално значение: *в знак + РП, во имя + РП, в целях + РП* и др.

Като важно изразно средство се установяват и непространствените (логическите) предлози, които се използват най-вече в релационния комплекс. В сръбския материал могат да се отбележат: *због, ради, за, у пркос, против*, а в българския: *благодарение (на), вследствие (на), поради, зарад, според, за, въпреки, чрез*. Наблюдават се и случаи на развиване на специфични значения от страна на пространствени предложни конструкции (напр. *по, услед*). Трябва да се отбележи, че за разлика от НК с пространствени предлози, НК от вторите два типа изразяват по-диференцирано съответните значения.

При съпоставката на представените данни ясно се открояват различията между двата езика. Те са свързани със съотношението между трите изброени типа изразни средства и със субстанциалния компонент. Така например в българския език се наблюдава по-широка употреба на непространствените предлози в сравнение със сръбския, което е свързано и с другата по-сериозна разлика между двата езика – влиянието на черковнославянско-руския компонент върху предложната система.

Впечатление прави също така фактът, че в сръбския език разширяването на инвентара от НК се осъществява и благодарение на именната флексия, която позволява употребата на предлозите *у, на, за* в различни НК (**у + ВП, у + МП, на + ВП, на + МП, за + ВП, за + РП**), а също и съществуването на НК **с + ТП** и **Ø + ТП**. Липсата на надежни деклинационни форми в българския език води до по-силното семантично натоварване на определени НК (**в + ГС, на + ГС, с + ГС**).

Тези факти неминуемо водят и до въпроса за отражението на аналитизма върху структурата на българския език (върху предложните изрази). Така според А.

Попова развиването на полисемантичност в предложните конструкции с предлог с представя образа на аналитизма, схващан във формулата „унифицирана форма – диференцирано съдържание” (Попова 1983). Заключениеята в тази насока обаче не бива да се преекспонират, тъй като за сръбския език също е характерно развиването на многозначност. Освен това сходни данни могат да се приведат и за други славянски езици – напр. руски, чешки (Кржижкова 1967, Йелинек 1970). В случая по-оправдано е явлението да се градира и да се говори за степен на развитие на даден процес или степен на влияние на дадено явление.

Като недостатъчно оправдано може да се определи и твърдението за съществуването на директна връзка между засилената употреба на предложни съчетания за изразяване на смислово-синтактични отношения и аналитизма (напр. *с обич, с честолобие*) (Станева 1981). В случая по-прецизният подход предполага внимателно разграничаване на *единствено, преобладаващо* и *паралелно* в начините на изразяване на даден смисъл. Тук могат да се отбележат наблюденията на М. Ивич, която забелязва, че в сръбски е възможна двойката изречения *Jovan je slušao pažljivo/ Jovan je slušao s pažnjom*, но не и *Jovan je mirno čekaol*Jovan je s mirnoćom čekaol*. В същото време в английски и испански съществуват собствени вътрешни правила, по които те се реализират: *John waited calmly/*John waited with calm* и *Juan esperó con calma/*Juan esperó calmamente* (Ивич 2000).

В словообразователно отношение ГС в двата корпуса от текстове са предимно девербални и геадективни деривати, но се използват и немалко непроективни думи. Това, което прави впечатление, е взаимната свързаност на словообразователните модели с изразяваните смислово-синтактични значения, която се изразява в три аспекта. На първо място, става въпрос за по-общо „предпочитане” на едни значения към девербални или геадективни деривати. Така предимно

с девербални деривати се образуват НК от темпоралния комплекс и от семантичното поле 'съпътстващо обстоятелство', докато геадективните деривати са по-чести в полето 'начин' и при изразяването на вътрешна причина.

От друга страна, влияние оказва и видът на мотивиращата глаголна основа при девербалните деривати, което в някои случаи повлиява и на типа интерпретация – чрез свършена или несвършена лична глаголна форма. Това проличава най-добре в темпоралния комплекс, в чиито рамки с несвършени основи се свързва значението 'едновременност', а със свършени – 'предходност', 'следходност' и 'предел във времето'. В това отношение трябва да се подчертае възможността в сръбския език словообразователният формант *-ње* да се добавя към свършени глаголни основи. От значение за реализирането на част от тези форми са и протичащите през XIX в. процеси на сръбизация на черковнославянско-руските елементи (срв. напр. *васпитање, сазнање, ослобођење, уништење*).

Третият аспект е свързан със словообразователните форманти. Той се изразява в опозицията процесуалност : предметност (или по-точно недуративност), което в сръбския език се осъществява най-често чрез противопоставянето *-ње* : *-Ø*, *-а*. Съществителните със суфикс *-Ø* са по-чести в сръбския материал и като цяло са по-характерни за сръбската норма (Грицкат 1981: 131-132). В българския език състоянието е по-усложнено, с оглед на по-сложното взаимодействие между суфиксите *-не* и *-ние*. От една страна, И. Шишманов си служи единствено със суфикса *-ние*, докато у останалите автори са застъпени и двата суфикса. От тях с най-близко до съвременната семантична диференциация между тях разбиране е К. Кръстев. В текстовете на Ю. Иванов и С. Радев, наред с вече споменатата тенденция към функционална специализация, на суфикса *-ние* може да се припише и стилистич-

на стойност – той се използва с някои народни основи, вероятно с цел постигане на по-висок стил (*след пропъжданието* (ЮИ 121-122), *по разтурянието* (ЮИ 104), *при гърмението* (СР 20)). Все пак може да се отбележи, че в българския език суфиксите *-Ø* и *-а* имат сериозна конкуренция в лицето на суфиксите *-ство*, *-ие*, *-ка*. В българския език по-чести са и композиционните структури, както и деривираните с комбинация от форманти съществителни (*без-/ие*).

Съотношението с другите нелични глаголни форми оказва различно влияние върху употребата на НК. Като цяло деепричастията (в сръбския език) и деепричастието и миналото деятелно причастие (в българския език) не повлияват на честотата на употреба на НК. Причина за това са структурните ограничения пред деепричастните и причастните конструкции, както и все още слабата установеност на деепричастието в българския език. Взаимоотношението на НК с инфинитива (в сръбския език) в централните синтактични функции и в позицията на семантично допълнение също е редуцирано от структурни ограничения (особено в централните синтактични функции) и НК са предпочитан изразител. При изразяването на определителни отношения обаче НК се явяват периферни изразни средства, изместени от причастията (в българския език) и прилагателните, за които определителните отношения са примарни. Там, където съществува възможност за паралелна употреба на три изразни средства (подчинени изречения, НК и деепричастие/причастие), те служат за разнообразяване на изказа.

3. Функционални възможности на НК

ГС образуват специфична група в рамките на съществителните имена, тъй като се отличават със смесена категориална семантика, която съчетава особености, характерни за съществителните имена и за глаголите. От една страна, въз основа на лексикалната си семантика ГС изразяват действия, състояния и признаци, а от друга, категориално те принадлежат към класа на съществителните имена, което предопределя и синтактичното им поведение. Това дава възможност действията, състоянията и признаците да се представят чрез ГС в различни НК.

В научната литература по въпроса често се излага тезата, че глаголните и именните белези са в различно съотношение при различните словообразователни типове в рамките на ГС, като дериватите на *-не* се считат за най-близки до спрежението и с най-силно изразена процесуалност, а взаимодействието между отделните суфикси и различните значения на НК беше изтъкнато и в структурно-семантичния анализ. Трябва да се отбележи, че влияние върху степеня на „глаголност“ на ГС оказва и контекстът, в който са употребени, но като цяло на всяко ГС е присъща „глаголност“. Това проличава още по-добре в рамките на ПП, където „заличената“ глаголна семантика бива по-лесно вербализирана (оглаголена).

Представянето на действията, състоянията и признаците чрез ГС отстранява от тях представата за протичане във времето, а времеви характеристики те получават при актуализацията си в текста, и то в зависимост от контекста. Срв.: *При работа с машината бъдете внимателни* ($\approx$ *Когато работите с машината, внимавайте*) и *Пострадал е при работа с машината* ($\approx$ *Пострадал е, докато е работил с машината*). Наред с темпоралната характеристика от ГС се отстраняват и останалите глаголни категории, поради което употребата на НК често се свързва с екстра-

лингвистични цели като обобщеност, абстрактност, интелектуалност, а оттук – и със специализираните функционални стилове, които се стремят към по-специфичен изказ, на който са присъщи икономичност, неличност, синтетичност, неовремененост, немодалност, статичност и т.н.

Все пак трябва да се отбележи, че съществителните имена и глаголите не са две диаметрално противоположни крайности, между които няма допирни точки. Двете категории се сближават функционално и семантично, което се дължи на гъвкавата семантична структура на съществителните имена, която им позволява да включват значения, характерни за други части на речта, както и на функционалната им мобилност и внедреността в сферата на други части на речта (глаголите). По този начин се създава възможност за вариантност при изразяването на пропозицията (Старикова 1982). В тази връзка специално внимание заслужават функционалните възможности на НК с оглед на изразяването на някои глаголни категории.

От една страна, с категорията модалност ГС са свързани въз основа на своите лексикално-семантични характеристики, а от друга, при актуализацията си в текста те (основно девербалните деривати) не остават неутрални към категории като вид, залог и валентност. Това вече е потвърдено върху материал от съвременния български език, съставен основно от съществителни на *-не*, които по правило се образуват само от несвършени глаголни основи и имат по-силно изразен процесуален характер, и ограничен брой примери, образувани със суфикс *-ка*, които се образуват предимно от глаголи от свършен вид (Колковска 1995). Под внимание обаче трябва да се вземат и дериватите, образувани с други суфикси, които се отличават с по-слабо изразена процесуалност и следователно биха оказали влияние върху категорията вид. Впрочем, подобни

връзки вече бяха описани за материала от разглеждания период в предходния раздел.

Липсата на директна връзка между ГС и категориите вид и залог на глагола се отбелязва и в сръбската литература (Ковачевич 2008б), но все пак в сръбския език наличието на такава връзка е по-изразено при категорията вид. В това отношение трябва да се споменат ГС, образувани по продуктивния модел със суфикс -Ø, които изключват или ограничават представата за дуративност (Грицкат 1981), но също и тези на -ње, които могат да се образуват и от свършени основи (отличават се с по-добре изразен резултативен характер) (Ковачевич 2008а).

3.1. Могалност – Изразяването на модално съдържание в НК става по лексикален път – чрез ГС (основно геадективни деривати), като по този начин се допълват изразните средства в полето на модалността.¹⁸ В емпиричния материал се използват различни лексеми, като напр.: *способност, нужност, потреба, могућност, прилика // способност, нужда, необходимост, веројатност* и т.н. Срв.:

Ср.: *Уз упућивање на мане иду по нужности и објашњења о узроцима који чине те је место погрешно* (БП 33); *На њих* (класична дела – бел. авт.) *сам поглавито мислио кад сам помињао потребу превода* (ПП 12).

Бг.: *...затова те трябва да бѣдат, по възможност, отделени в посочените горе пријоти* (СР 17); *Има безумни буржоазни партии, които не признават нуждата от работнически закони...* (СР 29).

В българския емпиричен материал няма засвидетелствани НК с геадективни деривати (модални предикати) от модела *сегашно страдателно причастие + ост*, зает от руския език. В сръбския емпиричен

¹⁸ Т. напр. чрез НК със значение 'съпътстващо обстоятелство' често се изразява и авторовото отношение. Срв. изразите: *без съмнение, със сигурност // без съмње, са сигурношћу* и др.

материал са малко деадеквативните деривати с подобна функция, които се образуват от прилагателни със суфикс *-(лъ)ив + ост.* В засвидетелстваните примери модалното значение е силно ограничено или напълно изключено. Срв.: ... *кад је реч о васпитању укуса, морамо изнети на првом месту,..., да је један од најважнијих услова за васпитање доброг критичара, од природе нежна осетљивост, пријемљивост духа и душе за количину, каквоћу и јачину утисака* (БП 3).

3.2. Вид – В съвременния български език при актуализацията си в текста отглаголните съществителни могат да изразяват видовете отношения, като това не зависи от вида на мотивиращата основа. Тъй като самите ГС не носят представа за начина на протичане и характера на глаголното действие, видовете отношения се определят от непосредствения контекст (Колковска 1995).

Въз основа на използвания емпиричен материал обаче може да се заключи, че в българския език от края на XIX и началото на XX в. се осъществява различна реализация на категорията вид в НК. Тъй като между дериватите на *-не* и *-ние* все още не се е установила съществуващата в съвременния език смислово-синтактична диференциация, те влизат в други семантични взаимоотношения. Така ГС, образувани от свършени глаголни основи със суфикса *-ние* се интерпретират най-често с глаголи от свършен вид, докато дериватите от несвършени глаголни основи (със суфикс *-не*) – с глаголи от несвършен вид. По-често чрез свършени глаголни форми могат да се заместят и ГС, деривирани от свършени основи с други суфикси (*-тие, -Ø, -а, -ка*).

Подобна функция на мотивиращата основа в девербалните деривати се наблюдава и в сръбския език, където за разлика от българския преобладава употребата на народни словообразователни форманти (най-

вече -Ø, -а, но и -ак, -ће). Влияние в това отношение оказва и изборът на словообразователен суфикс – така например суфиксите -не (и -ние) и -ње се отличават с по-висока процесуалност и следователно по-често могат да се интерпретират чрез несвършени глаголни форми. Изложените наблюдения обаче не бива да се разглеждат като закономерност, а по-скоро като проява на тенденция.

Като цяло и за двата корпуса от текстове може да се отбележи, че НК със значение ‘едновременност’ и ‘съпътстващо обстоятелство’ създават предпоставки за интерпретация чрез глаголи от несвършен вид. В НК, изразяващи тези значения, преобладават и ГС, деривирани от несвършени глаголни основи. Като несвършени глаголни форми се интерпретират и НК с ГС, които функционират като семантични допълнения към фазови глаголи, съществителни имена за означаване на времеви периоди и групи. Срв.:

Ср.: *Он (Исидор Стојановић – М.С.) је почео саслушавање још живих стараца који су у Карађорђево време ратовали (СН 20) (≈ почео је да саслушава живе старце);*

Бг.: *Едно от нај-бурните проявления на тази борба е стачката: работниците прекъсват работата, дордето господаря им не изпълни някои техни желания (СР 25) (≈ прекъсват да работят).*

Най-често като глаголни форми от свършен вид се интерпретират НК със значение ‘предходност’, ‘следходност’, ‘предел във времето’, а също и ‘каузалност’ и ‘интенционалност’, което е свързано с необходимостта от цялостна реализация на дадено действие, което служи за причина или цел. Такава интерпретация получават и НК във функцията на семантични допълнения в различни други контексти. Срв.:

Ср.: *И онда казује (Вук Караџић – М.С.) што је напред наведено да је стари Фоча из Београда оваке гласове послао своме сину Мехмед-аги у Шабац на неколико дана после*

*погублѣња ваљевских кнезова и после доласка Мехмед-агина у Шабаци (СН 83) (≈ **након што су погублѣни ваљевски кнезови и након што је у Шабаци дошао Мехмед-ага**);*

*Бг.: ... франкските и немски крале, **по разтурянието на римската държава**, бяха представители на римската императорска корона, получавана от папата... (ЮИ 104) (≈ **след като се разтури римската държава**).*

Подобно разграничение е до голяма степен условно, тъй като решаваща роля в крайна сметка играе контекстът, а от друга страна, трябва да се отбележи, че някои НК (макар и рядко) могат да се интерпретират чрез глаголи от свършен и от несвършен вид. Срв.:

*Ср.: ... и **додајмо само, ради донекое ближе одредбе, да ћемо књижевни укусу уочити као способност осећања лепота у књижевним делима, или, мало шире, као способност оцењивања вредности књижевних дела** (БП 2) (≈ **способност да осећааш/да осетиш... способност да оцењујеш/да оцениш**);*

*Бг.: **Разпространението на тая болест се дължи главно на лошият живот, на мизерията...** (СР 17) (≈ **Това, че тая болест се разпространи/разпространява, се дължи**).*

Влияние върху реализацията на свършена или несвършена глаголна форма оказва и темпоралната интерпретация чрез сегашно историческо време. Срв.: *Ламанский предполага, че слав. пирати **след приемането на християнството са смекчили нравите си, че за това по-малко се чува за тях** (ИШ 21) (≈ **след като приели/след като приемат християнството**).*

3.3. Залог – При актуализацията в текста ГС в съвременния български език, образувани от преходни глаголи, притежават точно определена залогова съотнесеност и изразяват *залогови нюанси*, тъй като изразяването на залогови отношения предполага определено синтактично разпределение на агенса и пациенса. Така, когато е изразен само получателят на глаголно

действие, НК се интерпретират чрез глаголна форма в страдателен залог, а в случаите, когато вършителят на глаголно действие е изразен, обикновено НК се интерпретира чрез глаголна форма в деятелен залог (Колковска 1995). Този факт определя и честата интерпретация на НК, употребени към нелични предикати, чрез страдателни форми, но експлицирането на вършителя на глаголно действие не бива да се обобщава като задължително условие, тъй като и в двата езика понякога е възможна двупосочна трактовка. Като цяло обаче може да се изведе заключението, че ГС показват подчертана склонност да изразяват страдателни залогови нюанси, което обуславя и употребата им в научния стил. Срв.:

НК се интерпретират чрез деятелни глаголни форми. В двата примера агенсът е изразен в контекста:

Ср.: *На петом месту, добром књижевном судији потребно је књижевно познавање језика* (БП 6) (*≈ да књижевно познаје језик*);

Бг.: *Какво значение имаше българската търговия в X век, това се вижда ясно от факта, че Симеон се видя принуден да води война с Византия за защита на своите поданици търговци...* (ИШ 19) (*≈ за да защити своите поданици търговци*);

НК се интерпретират чрез страдателни глаголни форми. В двата примера се комбинира употребата на нелични глаголни форми и експлицирането на пациенса:

Ср.: *Кад у чланку што долази на ред узмемо на претрес још поузданију хронологију о узећу Рудника, имаћемо прилике да се вратимо још једном на питање о дану састанка у Паланци и да га утврдимо и другим доказима* (СН 107) (*≈ о томе како је узет Рудник*);

Бг.: *Разбира се, нај-добре би било водата да се докарва чрез модерни железни водопроводи, но там, гдето това е невъзможно, трябва водата да се пречиства чрез филтри или чрез озониране* (СР 16) (*≈ като се озонира*);

НК могат да интерпретират чрез деятелни и страдателни глаголни форми:

Бг.: *Али, да ли се може утицати са стране, споља, да тако кажем, на то усавришавање укуса, и којим би се то начином могло чинити, на то питање сам науман пот-
ражити одговора у овом кратком огледу. Питање је ина-
че врло замашно, и читава књига не би била сувишна за
његову расправу* (БП 1) (*≈ да се расправи/да га распра-
вил*);

Бг.: *Късното заселение на Пелопонез от славя-
ните, което твърди Хопф (...), справедливо не се признава
от Дринова..., а така също и от Гелцера...* (ИШ 9) (*≈ то-
ва, че славяните късно са заселили Пелопонез/това, че
Пелопонез е заселен късно от славяните*).

3.4. Валентност – ГС (гевербалните деривати) в известна степен споделят присъщата на глаголите номинационна и семантична несамостоятелност и при тях категорията валентност е с непроменена същност. Чрез лексикалната си семантика ГС запазват валентната структура на глагола, от който са образувани, но именната им природа, и по-точно характерът на свързването им с елементите на тяхната аргументна структура, е причина за превръщането на някои аргументи във факултативни (Колковска 1995). Това прави НК подходящи за деагентизиране на изказа, тъй като те по-лесно позволяват отстраняването на агенса. Тази характеристика на НК е в пряко отношение и към предходната разгледана особеност – изразяването на залогови нюанси – както във формално-структурен, така и във функционален и стилистичен план, тъй като тя благоприятства пасивизацията на изказа, а също така се оказва подходяща за изискванията на специализираните функционални стилове. От

аргументната структура на ГС може да се отстранят и други аргументи.¹⁹

Отстраняването на агенса или на друг актант от аргументната структура на ГС не е единствената особеност на НК в тази насока – при употребата на ГС вместо глагол се извършва трансформация в семантичната йерархия на агентивната роля и синтактичното свързване на останалите актанти (Гугуланова 2005). Те обаче могат да бъдат изразени и в по-близкия или по-далечния контекст, с което се постига средна степен на отдалеченост от предиката, изразен чрез ГС. Тези възможности на ГС се регулират от комуникативни, функционално-стилистични и стилистични фактори. Възможността на НК да компресират изказа и да изключват отделни актанти от семантичната структура на мотивиращата глаголна основа оказва пряко влияние върху информативната стойност на текста. Срв.:

Агенсът е изразен (чрез съгласувано или несъгласувано определение) в НК:

Ср.: *Интересантно је упоредити оно што Вуловић, по сопственом казивању песниковом, прича о постанку ове две песме Јакишићеве са оним што се зна о томе како је Бернс испевао ону своју јединствену песму умраој драгој То Мату in heaven (ЛН 28) (≈ на **основу онога што сам песник каже**);*

Бг.: *Смъртта на поаският краал и борбата за заемане на престола посаужиха първа брѣнка на черна верига (ЮИ 106) (≈ **това, че поаският краал почина**);*

Агенсът е изразен в по-близкия или в по-далечния контекст:

Ср.: *„Ја сам казао Аганији – закључио је, по Јан. Ђурићу, Карађорђе – ето и вама кажем да дахијама кажете, да ми дате кога краља за јемца да буде добар за дахије да ће они тврду веру и реч одржати, и ако наруше веру за-*

¹⁹ ГС позволяват отстраняването на допълнението в НК в сръбския език от времето на В. Караджич (Айджанович 2007).

*дату, да подлегну под суд онога јемца који буде за њих добар, пак да ми дате рока за месец дана, да седем и с миром један од другога док ја скупим кнезове и народ од свију нахија Београдског пашалука на скупштину, да се са свим разговорим и да објавим шта дахије од нас захтевају и шта ми од њих, и на какав начин мир да учинимо, пак ако сви кнезови и народ пристану и поверују дахијама, ја ћу дахијама глас послати, и онда ћемо продужити разговор о миру.” (СН 104-105) Турци то схвате **као избегавање и тежњу** да се само добије времена, и разговор се на томе и прекине, опет без каква резултата (СН 105) (*≈ као да Карађорђе избегава и тежи/Срби избегавају и теже да добије/добију времена*);*

Бг.: И ако би искали редом с това да посочим оце тук и нај-силната негова драматическа стихия, за да отбележим двата пољуса на таланта му, ще трябва да назовем **мотивирането на постъпките** (КК 74) (*≈ това как мотивира постъпките*);

Агенсът не е изразен:

Ср.: Нарочито треба, изгледа ми, дубље анализати дух и правац негова певања и потражити му истинску карактеристику, покушати, једном речју, једну унутарњу анализу негове поезије, – а поврх свега одати му пуну правду и признање, које му, **поред све хвале**, за живота није, не само као човеку, но и као песнику, у потпуној мери одавано (ЛН 25-26) (*≈ иако су га много хвалили* (кој?));

Бг.: Смъртта на полският крал и **борбата за заемање на престола** послужија прва брџка на черна верига (ЮИ 106) (*≈ това, че се бореха* (кој?) **да заемат престола**);

Пациенсът е изразен (чрез съгласувано или несъгласувано определение) в НК:

Ср.: Питање је иначе врло замашно, и читава књига не би била сувишна за **негову расправу** (БП 1) (*≈ да га расправимо*);

Бг.: ...даже и в селата се јавиха немски колонисти, на които помагаше правителството за **покупка на земя**,

нещо което се върши и сега в германска Полша (ЮИ 103) (*≈ да купуват земя*);

Пауценсът е изразен в по-близкия или в по-далечния контекст:

Ср.: *Према томе, по нашем тумачењу, називи човек од укуса и добар критичар имају да се сматрају као синоними* (БП 2) (*≈ на основу тога како ми то тумачимо*)²⁰;

Бг.: *Лужичаните, или лужичките сърби, сега на брой 160,000 души, подир дъгаи воювания, подпаднаха изпърво под немците, в Х век, а после под поляците и чесите* (ЮИ 103) (*≈ след като дъгаи воюваха*);

Пауценсът не е изразен:

Ср.: *Многи су се преварили у својим очекивањима и, ако плаћају свој улог, плаћају га само из патриотизма* (ПП 4) (*≈ када су очекивали* (какво?));

Бг.: *Водоснабдението е едно голямо културно дело, което ще изисква големи жертви* (СР 16) (*≈ да снабдяваш с вода* (кого?)... *изисква да жертваш* (какво?));

Отстраняване на други актаннти чрез употреба-та на НК:

Ср.: *Ако се, даље, управа, при исплаћивању служи сталним капиталом, скупштина јој и то одобрава* (ПП 26) (*≈ исплаћује* (коме? шта?));

Бг.: *На правителството трябва да се даде правото да упражнява надзор върху общинските финанси, за да се предотвратят възможните злоупотребления...* (СР 11-12) (*≈ да се злоупотребява* (кой? с какво или с кого?)).

3.5. Число – Категориалната семантика и граматическият характер на ГС позволява употребата им и в множествено число. Чрез употребата на НК в мно-

²⁰ Въпреки че пауценсът не е изразен, контекстът ни дава основание да го възстановим, а тези примери не са малко. Срв. напр.: *Веднага подир турското завоевание виждаме как учени българи пренасят своята литературна и черковна дейност в братска руска земя* (ЮИ 57) (*≈ веднага след като турците завоюваха* (България)).

жествено число може да се: 1. изразява несвършеност на глаголното действие (интерпретират се чрез несвършени лични глаголни форми); 2. изразява повторителност на глаголното действие (интерпретират се чрез несвършени лични глаголни форми); 3. постига се емфатичност. Срб:

Ср.: ... *да и не говорим о више од пола хаотичном извртању чињеница, које је готово правило при тим дискусијама* (БП 40); *Ни указивања на књижевне лепоте у делу, ни објашњавање тих лепота, ни систематско излагање теорије књижевних ефеката, не може толико учинити за васпитање естетичког осећања колико та поновљена читања* (БП 19); *Дани су се проводили у тим разговорима, али се, по српском обичају, мислило да се то никад неће заборавити, или да ће то већ записати и сложити неко други* (СН 33);

Бг.: *Лужичаните, или лужичките сърби, сега на број 160,000 души, подир дъгаги воювания, подпаднаха изпърво под немците, в Х век, а после под поляците и чесите* (ЮИ 103); *Известно е, че производството на паишули и техния износ се увеличиха много благодарение на грижите на д-р Генадиева* (СР 35).

3.6. Обобщение: Въпреки че в литературата често се отбелязва неутралността на ГС към глаголните категории, двете части на речта (глаголи и съществителни) се сближават във функционален и семантичен план, което допълнително допринася за функционалната натовареност на НК. ГС не са неутрални към глаголните категории модалност, вид, залог, валентност. Тази липса на неутралност обаче се резлизира по различни начини – т.напр. с модалността те са свързани по лексико-граматичен път, като по този начин обогатяват изразните средства на категорията. С категорията вид ГС са свързани по две линии: 1) чрез мотивиращата основа на девербалните деривати, като в това отношение се наблюдава специализация меж-

ду отделни словообразователни модели и 2) в зависимост от контекста и изразяваната смислово-синтактична релация. Отношението на ГС към категориите залог и валентност също се регулира от контекста при тяхната актуализация. Това създава възможност за имплицитно изразяване на категориите чрез НК, което е обусловено от различни фактори и оказва пряко влияние на информативността. Особено важен в това отношение е факултативният характер на актантите от семантичната структура на мотивиращия глагол.

Данните от двата корпуса с текстове представят богат материал за функционалните възможности на НК в сръбския и в българския език от края на XIX и началото на XX в. Изложените наблюдения свидетелстват за взаимодействието на НК с други изразни средства за постигането на необходимите стилистични и комуникативни резултати. Тяхната употреба се вписва в по-общите развойни процеси в рамките на двата книжовни езика. Ако трябва да се обобщят изложените наблюдения, то те свидетелстват, че във функционален план НК притежават еднакви възможности в двата езика. Това може да се обясни, от една страна, с близкородствените отношения между сръбския и българския език, а от друга, с универсалните особености на процесите на номинализация.

Различията между двата езика се отнасят по-скоро до субстанцията, както и до някои структурни особености, които влияят на актуализацията на НК. Първият аспект се свързва с преобладаващите словообразователни модели в двата езика и той засяга модалните ГС, както и изразяването на свършеност и несвършеност на глаголното действие чрез мотивиращата основа. В това отношение в българския език преобладава черковнославянско-руският елемент, докато в сръбския език по-чести са домашните словообразователни форманти. Това повлиява на цялостната харак-

теристика на текста, тъй като използваните в сръбския език домашни суфикси се свързват най-вече с по-засилена предметност, докато използваните в българския черковнославянско-руски суфикси имат по-силен абстрактен характер.

Структурните различия засягат отношението към категориите залог и валентност. От една страна, както беше отбелязано, употребени към деагентивни глаголни форми НК най-често се интерпретират чрез страдателни глаголни форми (поради склонността им към деагентивизация). Това създава по-широк набор от контексти за подобна интерпретация в сръбския език, който разполага и с инфинитив. През разглеждания период влияние може да окаже и степенята на установеност в нормата на деепричастията, които са в процес на установяване в българския книжовен език. Тези особености на практика не повлияват директно върху честотата на реализация на залоговите отношения в НК, а по-скоро върху разнообразието от контексти.

Другата по-сериозна структурна особеност, свързана с валентната структура на НК, засяга изразяването на агентивния актант. В сръбския език преобладаващ начин е чрез съгласуваното определение, с оглед на по-честата употреба на притежателни местоимения и притежателни прилагателни. В българския език преобладаващо средство е несъгласуваното определение (срв. *на + агенс, от + агенс и от страна на + агенс*), докато притежателното прилагателно се отличава с ниска честота на употреба. Тази особеност повлиява на натовареността на дясната страна на НК и натрупването на предложни изрази, означаващи различни актантанти, в българския език.

II. Перифразни предикати

1. Перифразни предикати (ПП) – същност и особености

Според вече представената дефиниция терминът ПП се използва за означаване на формалната реализация на категорията предикативност под формата на (минимално) двукомпонентна езикова структура, съставена от глаголен (вербален) и именен (номинален) компонент, а в някои случаи и предлог, с единно значение (срв. напр. *правя анализ* и *изпадам в паника*).

В дефиницията на този тип езикови структури глаголните компоненти често се разглеждат като десемантизирани глаголи (спомагателният глагол *бити* // *съм*, т. нар. семикопулативни глаголи и др.). Те се описват като носители на глаголните категории и им се приписва единствено функцията на вербализатори, т.е. на средства за „оглаголяване” на именния компонент, носител на лексикалната семантика. Такъв подход е приложим при конструкциите с т. нар. леки глаголи (*light verbs*) например за английския и френския език, където високата степен на десемантизация обуславя тяхната граматикализация (Гак 1965; Градечак-Ерделич 2012). Нещо повече, в този тип конструкции се развиват компенсаторни функции на изразители на категориите вид, начин на глаголното действие, залог (Матезиус 1975; Ренски 1964; Градечак-Ерделич 2004; Градечак-Ерделич, Бърдар 2012; Кабакчиев 1994). Въпреки че в българския и в сръбския език ПП изпълняват сходни компенсаторни функции и имат подобна функционална натовареност (Ивич 1988; Кабакчиев 1992а), те нямат същото (супер)схематично значение (Градечак-Ерделич, Бърдар 2012). Но дори в английския език те се отличават със специфична концептуална стойност, свързана с профилирането на действие, процес, състояние (Лангакър 1987).

Така поставената теза за граматичната, „оглаголяваща” функция на глаголният елемент и за неговата

десемантизираност е неприложима към славянския езиков материал и бива ревизирана. Г. А. Золотова например разграничава глаголни компоненти с три различни функции – компенсирателна, модифицираща и комплицираща (Золотова 1982). На практика обаче е трудно да се диференцират трите функции, тъй като те са по-скоро представени в различна степен, отколкото присъстващи в чист вид в ПП. В сръбската наука се изтъква семантичната натовареност, която имат глаголните компоненти в някои случаи, както и преосмислянето, на което се подлагат (Тополинска 1982; Арсениевич 1994; Керкез 1997). Така Д. Керкез отбелязва, че за десемантизация (и граматикализация) не може да се говори, тъй като в част от случаите глаголите по начало имат по-общо значение, а в други – те се подлагат на пресемантизация, като се употребяват в преносно значение (метафорично). Според авторката цялостното значение на ПП се формира въз основа на лексикско-семантичното и граматическото съдържание на двата компонента (Керкез 1997). Нейните наблюдения са сходни с представената от В. Н. Телия теория за граматичната метафора (Телия 1980).

По отношение на именния компонент (семантичен център на ПП) вече беше отбелязано, че като такъв в настоящата работа се разглеждат ГС – т.е. девербалните и геадективните деривати, както и непроизводните глуми с процесуален характер (със значение природно или обществено явление, волева проява, събитие). Заслужава внимание фактът, че в емпиричния материал е отчетена по-честа употреба на ГС с предметни характеристики в ПП в сравнение с ГС в НК. Това дава отражение и върху по-честата употреба на девербални деривати, образувани със суфиксите *-Ø* и *-а*.

ПП се свързват с реализацията на концептуалната метафора **действията (признаците) са предмети**, която може да се разглежда като концептуална мотивация за процеса на номинализация. Реализира се също

така и концептуалната метафора **действията (признаците) са контейнери**, която се изразява в експлоатацията на по-широк набор от пространствени отношения (Грагечак-Ерделич, Бърдар 2012). Въз основа на предметността (представянето на действията, състоянията, признаците като дискретни същности) се създава възможност за експлицирането на глаголното действие чрез серии от картини (вербализирани във формата на ПП), чиято перцепция като цялост се основава на кумулативното сканиране (Лангакър 1987). Потвърждение за това дават и наблюденията на Кр. Кабакчиев върху глаголно-именните конструкции с непроцесуални съществителни като: *да ударя пет-шест гребла, да бодна една-две игли, да бия няколко камбани, да ударя няколко помпи* и др. (Кабакчиев 1992б, 1993). В ПП се реализират и много по-сложни метафорични схеми, свързани с концептуализацията на състояния, емоции, действия (срв. напр. *планути гневом, пастти у погрешку, дићи устанак // избухват чувства, туря в съблазън, вдигна шум*).

Във връзка с ПП обаче остават редица открити въпроси, на които трудно може да се даде еднозначен отговор. Пример за това са множеството термини, използвани за назоваването на явлениято. Различните термини фокусират вниманието върху различни аспекти на ПП, които заемат междинна позиция между фразеологията и граматиката. Така чрез термини като *устойчиво (глаголно-именно) словосъчетание* и *колокация* се акцентира върху въпроса за съчетаемостта между глаголния и именния компонент в рамките на ПП. От друга страна, чрез термините *перифразен предикат, декомпозиран предикат, аналитичен предикат* се обръща внимание на формално-структурната реализация на предиката.

В българската езиковедска традиция ПП се разглеждат почти изцяло под знака на първия подход, като се излагат различни наблюдения за тяхната устой-

чивост. Уместни са наблюденията на Кр. Кабакчиев за непредвидимия характер на съчетаемостта в рамките на ПП, както и за сложността на механизма, който се регулира от семантиката на двата компонента (Кабакчиев 1993). З. Тополинска, която си служи с термина перифразни предикатни изрази, също подчертава устойчивия характер на ПП и тяхната роля при лексикалното обогатяване на езика. Според нея ПП съставят добре организирана, граматично изградена част от речника и могат да участват в парадигматични серии, въпреки че проявяват и известна непредвидимост в структурно отношение (Тополинска 1982). Това обаче не възпрепятства развиването на относителна зависимост между семантичната натовареност на глаголният компонент и възможността му за свързване с ГС – колкото по-информативен е даденият глагол, с толкова по-малък брой ГС може да се свърже (Керкез 1997). Като цяло в рамките на ПП се разглеждат примери, които се отличават с различна степен на преосмисляне и устойчивост (напр. *правя анализ и изпадам в паника*).

Втората група от термини акцентира върху формалната усложненост при реализация на предиката. От една страна, тя дава израз на противопоставянето *разгърната : еднословна реализация*, характерна най-вече за термина декомпозиран предикат (Радованович 1977б). Тя предполага наличието на еднословен еквивалент на декомпозирания предикат и се прилага основно към изразите с глаголите *имам, правя, върши, давам, взимам* и др. При този подход обаче се пренебрегват ПП без „съответстващ” еднолексемен личен глагол, които се явяват изключения. По този начин извън описанията остават конструкции като: *извърши престъпление, изкажса съболезнования, обърна внимание* и т. н., които са свидетелство за номинационната сила и стилистичната стойност на ПП. Действително предходните изрази попадат по-скоро в групата на

колокациите, но те също се явяват израз на формализацията на категорията предикативност в усложнената форма *глагол + ГС*. Освен това съотношението ПП : едноклещен глагол е обусловено от процеси на динамично развитие в двете посоки. Срв. напр. *давам възможност – овъзможностявам, давам/привеждам пример(и) – опримерявам, стрелям – произвеждам изстрел* и др. и не би трябвало да се поставя като формално изискване при дефинирането на явлението.

Терминът перифразни предикати се свързва най-вече с полската научна традиция, а в сръбската наука се популяризира благодарение на споменатата вече статия на З. Тополинска, която стимулира разширяването на границите на ПП в по-нататъшните изследвания. Така в рамките на разглежданите глаголно-именни изрази започват да се включват и примерите с по-силно семантично натоварени глаголни компоненти. По този начин в ПП влизат конструкции с фазово, квалитативно, квантитативно значение, които имат лично глаголно съответствие, реализирано под формата на сложен предикат, както и конструкции без „съответстващ“ личен глагол. Сред ПП с фазово значение обаче не се разглеждат примерите от типа *започвам разговор*, в които се реализира НК (*започвам да разговарям*), а само примерите, в които настъпва преосмисляне (ресемантизация) на глаголният компонент (*завързвам разговор ≈ започвам да разговарям*). Така ПП *търся отговор* може да се интерпретира по следния начин *опитвам (се) да отговоря*. В случая компонентите ‘съзнателност’ и ‘стремеж’ в глагола *търся*, използван метафорично с ГС, се пренасят върху глагола *опитвам (се)*, който се използва с лична глаголна форма. Срв. също сериите: *имам възможност, давам възможност, губя възможност* или *имам търпение, губя търпение*. В тях ясно се вижда, че глаголният компонент не се явява модификатор на процес, действие, състояние, а изразява отношение към предметна същност. Този

подход се използва в съответствие с изложените от Р. Лангакър наблюдения относно характера на модификаторите към ГС (Лангакър 1987). Въпреки това има случаи, в които трудно може да се направи еднозначно разграничение между НК и ПП.

Терминът перифразни предикати в случая предлага още едно предимство, което се отнася към прецизността относно разглежданото явление. Противно на излаганите твърдения относно еквивалентността на ПП и еднословните лични глаголни изрази, тя се явява теоретичен конструкт, който има само формална обосновка. На практика между двата типа изрази не съществува еквивалентност, което е обусловено от различни фактори – функционални, прагматични, стилистични. В това отношение трябва да се отбележи, че тези три аспекта са представени по различен начин в отделните езици. От една страна, в английския език ПП са като цяло по-чести в разговорния стил, докато в славянските езици те най-често се разглеждат като особеност на специализираните стилове (научен, административно-делови, публицистичен). Въпреки това ПП се използват и в разговорния стил и в художествената литература, но в тези случаи те имат различна прагматична и комуникативна стойност. От друга страна, в рамките на славянските езици ПП имат различна стилистична и прагматична натовареност – както с оглед на категорията като цяло, така и с оглед на отделни нейни представители.

В крайна сметка ПП могат да се определят като езикови средства, които се намират между фразеологията и граматиката, в рамките на които не е възможно да се поставят отчетливи граници между отделните явления. Различните представители на категорията заемат различна позиция по оста между фразеологията и граматиката, по-близо до едната или до другата крайност, а сред тях се наблюдават множество преливания. Динамиката в системата на ПП е обусловена от

различни фактори – социолингвистични, книжовноезикови, структурни и др.

2. Интерпретация на ПП

Като цяло ПП могат да се поделят в две групи в зависимост от възможността за интерпретация чрез лична глаголна форма – такива, които имат (еднолексемно) глаголно съответствие ($V + N \approx V \text{ fin}$ или $\text{cop} + \text{adj/adv}$), и такива, които не могат да се интерпретират чрез лична глаголна форма ($V + N \approx X$). На практика обаче в рамките на ПП може да се разграничат и групи възможности за интерпретация чрез различни предикатни структури – в зависимост от семантиката на дадената конструкция. Типът интерпретация се обуславя от: 1) ролята на глаголния компонент, която в духа на наблюденията на Г. А. Золотова може да се определи като компенсирателна, модифицираща и комплицираща и 2) характера на именния компонент. Според втория критерий ПП могат да се обособят в две големи групи – 1. ПП с девербални деривати и непроеизводни думи с процесуален характер и 2. ПП с геадективни деривати и недеривирани съществителни, означаващи душевни прояви. ПП с $N \text{ dev}$ обикновено се интерпретират чрез прост или сложен глаголен предикат, а ПП с $N \text{ deadj}$ – чрез съставен именен предикат.²¹

Конструкциите с девербални деривати, от своя страна, образуват три групи: 1.1. конструкции, които се интерпретират чрез прост глаголен предикат ($V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$), 1.2. конструкции, които не могат да се интерпретират чрез лична глаголна форма ($V + N \text{ dev} \approx X$), 1.3. конструкции, които се интерпретират чрез сложен глаголен предикат ($V + N \text{ dev} \approx V + V \text{ fin}$).

²¹ Понякога обаче съответното съществително се намира в семантична връзка с прост или именен предикат (напр. *имам значение* $\approx$ *знача/значим съм*).

Конструкциите с геадективни деривати също могат да се разделят в три групи: 2.1. конструкции, които се интерпретират чрез прост глаголен предикат ($V + N \text{ deadj} \approx V \text{ fin}$), 2.2. конструкции, които се интерпретират чрез съставен именен предикат (копулативен глагол и прилагателно име или наречие) ($V + N \text{ deadj} \approx V \text{ cop} + \text{adj/adv}$) и 2.3. конструкции, които се интерпретират чрез семикопулативен глагол и прилагателно име или наречие ($V + N \text{ deadj} \approx V + \text{adj/adv}$).

Първата група ($V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$) е най-широко разпространена, а в изследвания корпус най-често използваните глаголни компоненти са – в ср.: *бити, дати (давати), имати (немати), чинити ((у/на/по)чинити) и вршити (извршити)*; в бг.: *съм, дам (давам), имам (нямам), правя (направя) и вършиа (извършиа)*. Изброените вербални компоненти служат най-вече като формален изразител на глаголните категории в ПП. Разбира се, тези конструкции притежават собствена концептуална стойност, а зад употребата им стоят различни функционални и стилистични причини. Освен тези най-често използвани вербални компоненти на ПП в текстовете се срещат и много други, които могат да се обединят в отделни групи и които ще бъдат подробно представени по-нататък в текста.

Сред втората група примери ($V + N \text{ dev} \approx X$) попадат два типа конструкции: 1) това са ПП, за които не съществува еднокорен глагол, отчасти и под влияние на факта, че в тях се появяват чуждици и замки (ср.: *дати оставку, произвести ефекат, правити биланс, указати част*; бг.: *дам пример, правя постъпки, давам повод, правя чест* и др.), 2) тук попадат и примерите, които не могат да се интерпретират чрез еднокорен глагол от същия корен, от който е образувано ГС в ПП (ср.: *дати правац и усмерити*; бг.: *правя усилия и старая се, опитвам се* и др.). В тази група се разглеждат и ПП, в които макар и да съществува еднокорен глагол от същия корен като именния компонент на ПП,

той не е семантичен еквивалент на дадения ПП, а най-яркият пример са конструкциите – ср. *обратити пажњу* ≠ *пазити*²² и бг. *обърна внимание* *внимавам*.

Причините за съществуването и употребата на ПП в посочените случаи имат системно-структурен характер – езиковите единици поглъват определени липси в лексикално и функционално-стилистично отношение. От една страна, те се явяват основна номинативна единица за назоваването на дадените действия, а от друга, този тип конструкции спомагат за приемането и стабилизирането в езиковата система на ГС с чужд произход, като ги поставят в парадигматични серии.

Третата група от ПП с N dev могат да се интерпретират чрез сложни именни предикати (V + N dev ≈ V + V fin). В тази група попадат глаголи основно с фазов характер, притежаващи понякога различни семантични нюанси – ср.: *латити се избора* ≈ *почети бирати*, *приступити избору* ≈ *почети бирати*, *у(с)кратити помоћ* ≈ *престати помагати*, *оставити се буне* ≈ *престати бунити се*; бг.: *предприема реформи* ≈ *започна да реформирам*, *влезна в преговори* ≈ *започна да преговарям*, *наруша мълчание* ≈ *спра да мълча* и др. В групата се разглеждат и някои примери, в които се реализират различни модални предикати – ср.: *овај ротацизам би био за осуду* ≈ *овај ротацизам бисмо морали осудити*, *потражити одговора* ≈ *покушати одговорити*; бг.: *имам доказ* ≈ *мога да докажа*, *не е за вярване* ≈ *не може да се вярва*, *търсим отговор* ≈ *опитваме се да отговорим*, *не подлежи на съмнение* ≈ *в това не може (бива) да се съмняваме*.

²² Все пак трябва да се отбележи, че в емпиричния материал има случай на употреба на ПП *обратити пажњу* и глагола *пазити* в непосредствен контекст: *У таквој прилици, неко који би нам рекао које су ствари на које треба обратити пажњу, искусан пријатељ или наставник, био би нам од велике користи* (БП 19); *У слици треба пазити на...* (БП 19-20).

Първата група ПП с N deadj, интерпретирана по модела V + N deadj ≈ V fin представя малка част от случаите и първоначално не се отбелязва в изследванията (Радованович 1977б). Тя е забелязана от Н. Бугарски, която смята, че този модел е характерен при геадективните деривати, които имат семантична връзка с едноксемни глаголни съответствия (*могућност, вредност, сагласност, савршенство, храброст* и др.).

Подобен е инвентарът на ГС в конструкциите, засвидетелствани в разглеждания емпиричен материал. И тѣй като се определяват признаци, които се приписват на дадени обекти, в тези ПП като глаголни компоненти най-често се използват: 1) глаголи, които функционират в системата *донор – донум – адресат*, 2) глаголи с каузално и резултативно значение и 3) глаголи, които изразяват достигане до някаква граница. Срв. напр. ср.: *бацити светлост, дати светлост ≈ расветаити, однеговати способност, развити способност ≈ оспособити, створити могућност ≈ омогућити, доћи до савршенства ≈ усавршити се*; бг.: *дам стабилност ≈ стабилизирам, дам систематичност ≈ систематизирам, сторя радост ≈ зарадвам, докарам до съвършенство ≈ усъвършенствам*.

Втората група от ПП с N deadj може да се интерпретира по модела V + N deadj ≈ V cop + adj/adv. Тук трябва да се отбележи, че според Н. Бугарски примерите от този тип не образуват ПП и те следва да се разглеждат като стилистични варианти, тѣй като в тях ГС не е кондензатор. Според възприетия в работата подход обаче те се разглеждат като ПП по следните три причини: 1) конструкциите повтарят модели, характерни за ПП с гевербални деривати, 2) според възприетия от самата авторка подход геадективните деривати се интерпретират чрез съставни именни предикати, затова и 3) липсата на структурна усложненост на ПП в сравнение с личните глаголни форми не

би следвало да се извежда като основен принцип при дефинирането им.

Приписването на признаци се изразява предимно чрез 'притежанието' и по тази причина най-често използваните вербални компоненти са *имати (немати), имам (нямам) (немати температурамент ≈ нисам температураментан; бг.: имам независимост ≈ независим съм)*. В българския емпиричен материал в текста на К. Кръстев като вербален компонент в тези конструкции често се използва и глаголът *липсва*, като в примерите съществителното изпълнява синтактичната функция на подлог (*липсува единство, подвижност, свършенство, лекост, свобода*). Появяват се и отделни други вербални компоненти на ПП, често свързани с глаголи за изразяване на чувства и състояния (*показати смелост ≈ бити смео, уживати углед ≈ бити угледан; бг.: показва ревност ≈ ревностен съм, проявя сигурност ≈ сигурен съм*). Като вербални компоненти се използват и копулата (в различни предложни конструкции), както и други глаголи за изразяване на статичност (ср.: *стајати у опреци ≈ бити опречан; бг.: съм от полза, съм в полза ≈ полезен съм*).

В случаите, когато глаголният компонент на ПП има екзистенциално значение, често при интерпретацията на конструкциите чрез лична глаголна форма се използва наречие (ср.: *бити потребе ≈ потребно је, бити нужде ≈ нужно је; бг.: има, съществува нужда ≈ нужно е, чувствувам досада ≈ досадно ми е*).

Третата група ПП с N deadj предполага интерпретация чрез модела $V + N \text{ deadj} \approx V + \text{adj/adv}$. Чрез този тип примери се изразяват различни характеристики на глаголното действие, а в него могат да се открият различни структурно-семантични прилики с други от описаните вече модели (ср.: *ослобођавати се субјективности ≈ постајати мање субјективан, губити од вредности и снаге ≈ постајати мање вредан и снажан, дати важност ≈ учинити важним, доћи до правилности ≈ поста-*

ти правилан, ући у послушност ≈ постати послушан; бг.: дам самостоятелност ≈ направя самостоятелен, увеличавам плодовитост ≈ направя по-плодовит, изгубя самостоятелност ≈ престана да бѣда самостоятелен, внесе маниерност ≈ направя маниерен, спечеля известност ≈ стана известен и др). В българския емпиричен материал и в тази група са чести вербалните компоненти със значение ‘получавам’ – най-често у К. Кръстев.

3. Структурно-семантичен анализ

В представения структурно-семантичен анализ на ПП в сръбския и българския език от края на XIX и началото на XX в. се изхожда от семантичните особености на глаголния компонент в ПП. В това отношение инвентарът от глаголи, които се използват с такава функция в двата езика, е изключително богат. Това обуславя и разнородния характер на вътрешната структура на ПП, в която се преплитат ключови семантични характеристики като: динамика/статика, агресивност/пациентивност, движение/покой (а в нейните рамки: вектор/точка, линейност/обемност, хоризонтала/вертикала), уницираност/самостоятелност, даване/получаване (Попова 2008).

Според тези критерии ПП могат да се обособят в пет групи с най-общо: 1) ПП с глаголни компоненти, които означават ‘покой’, съчетан с признаците ‘самостоятелност’ или ‘уницираност’, 2) ПП с глаголни компоненти, които означават ‘динамика’ и ‘самостоятелност’, 3) ПП с глаголни компоненти, които функционират в системата донор – донум – адресат, 4) ПП с глаголни компоненти, които означават ‘динамика’ и ‘уницираност’ и 5) ПП с глаголни компоненти, които означават ‘движение’, съчетано с признаците ‘самостоятелност’ или ‘уницираност’.

Тази класификация е съобразена с изследвания емпиричен материал и представя в модифицирана версия класификацията на А. Попова (Попова 2008) и предста-

вената от Е. Йенгжейко класификация на Е. Табаковска (Йенгжейко 2002: 135). За целите на изследването в рамките на всяка от петте групи са направени допълнителни разграничения. Трябва да се отбележи обаче, че предложената класификация е условна, тъй като в ПП различните семантични критерии почти винаги се преплитат. По тази причина отделните конструкции се отличават с нееднаква репрезентативност по отношение на групата, в която са включени. Така в рамките на всяка група глаголни компоненти са обособени основни членове, които образуват център на дадената група, а за основен критерий се взема честотата на употреба. Извън централните примери в отделните групи съществуват и периферни. Те също са представители на дадената група, но тъкмо в тях най-добре проличава преплитането на различните семантични нюанси, поради което често те биха могли да бъдат отнесени и към някоя от другите групи, обособени тук. По този начин се получават плавни преходи между отделните групи глаголни компоненти на ПП, които „преливат” една в друга.

Като централни глаголни компоненти в отделните групи функционират най-често глаголи, които са силно десемантизирани, а с отдалечаването от центъра глаголните компоненти стават все по-слабо десемантизирани и се подлагат на пресемантизация. По тази причина примерите от периферните зони обикновено се отличават с по-висока степен на устойчивост.

В техническо отношение е възприет подходът като ПП да се разглеждат и примерите, които в конкретния случай не съдържат лична глаголна форма. Такива са например случаите, в които глаголният компонент се реализира под формата на причастие, или случаите, когато именният компонент е попълнен от относително местоимение, което се отнася към дадено

ГС в главното изречение. Приема се, че тези случаи репрезентират съществуващи структурни модели на ПП.

3.1. Структурно-семантичен анализ на ПП

3.1.1. ПП с глаголни компоненти с признаци [+покой +самостоятелност] или [+покой +уницираност]

3.1.1.1. Глаголните компоненти в тази група ПП могат да се определят като означаващи 'съществуване', а най-често използваният глагол в нея е *бити*, който заема централно място. ПП, в които вербалният компонент е попълнен от копулата, показват най-висока степен на формално-структурно разнообразие – срещат се различни предложни конструкции, както и конструкции с други лексикални компоненти. Формално-структурните особености, от своя страна, оказват влияние и върху функционално-семантичната натовареност на ПП с вербален компонент *бити*, в които се реализират различни категориални значения (насив, модалност).

Твърде общото значение на глагола *бити* позволява реализирането на конструкции с ГС във функцията на подлог (**N dev/deadj + буми**) или именна част на съставен предикат (**буми + N dev/deadj (ИП)**), които могат да се интерпретират чрез лични глаголни форми. Срв.: *Моја је намера, осим тога, говорити само о васпитању књижевног укуса.* (БП 1) (*≈ Ја намеравам...*); ... *зато што је некоректно писање сведоџба необразованости, неписмености, књижевне невоспитаности и неуглађености* (БП 6) (*≈ сведочи*).

Към тази група примери могат да се разглеждат и конструкциите с именен компонент други съществителни, като: *узрок, повод, последица, разлог*, които служат за изразяване на някои по-общи логически отношения и появата им в книжовния език се смята за проява на тенденцията към интелектуализация (Хавранек 1967: 351). Използват се и за целите на темо-рем-

ната организация на изречението. Тези конструкции небинаги имат едноклемебно глаголно съответствие, а дори в случаите, когато таква съществува, употребата на ПП е по-естественото и неутрално решение. Срв.: *А је узрок Б* ($\approx$ *А је (про)узроковало Б*); *А је повод Б* ($\approx$ X); *А је последица Б* ($\approx$ *Б следи од А*); *А је разлог Б* ($\approx$ *А је образложило Б*).

Како ПП се разглеждат и случаите, в които ГС е в конструкция с глагола *бити* в неговото екзистенциално значение, в които ГС е най-често в родителен падеж, но може да бѣде и в именителен падеж (**бити + N dev (РП)**; (**биту + N dev (ИП)**). По-големият брой примери с ПП – екзистенциални конструкции с вербален компонент *бити* е обусловен от факта, че той е често използвано езиково средство за изразяване на екзистенциалност в сръбския език. Срв.: *Књижевна дела, ако нису „добро писана”, губе половину своје лепоте и вредности, – ако у том случају може бити говора о лепотама* (БП 6) ($\approx$ *ако се у том случају може говорити о лепотама*); *Зар је овакво опадање морало бити у Задрузи* (ПП 23) ($\approx$ *Зар је овако морало опасти Задруга*).

Како отделна подгрупа се разглеждат примерите по модела **бити + N dev (РП)**, в които ГС означава действие или състояние, което квалифицира онзи, който я върши (Войнович 2007б: 329). Срв.: *Има доста људи који су истога мишљења.* (ПП 4) ($\approx$ ... *који мисле исто*).

ПП от типа **бити + ог + N dev (РП)** се среќаат рядко в корпусот и се използват с ГС *корист* и *помоћ*. Срв.: *У таквој прилици, неко који би нам рекао које су ствари на које треба обраћати пажњу, искусан пријатељ или наставник, био би нам од неоцењиве користи.* (БП 19) ($\approx$ ... *неоцењиво би нам користио*); *Од колико би нам веќе помоћи био кад би нам на појединим сликама показивао те особине.* (БП 20) ($\approx$ *Колико би нам више помогао...*).

Представените дотук примери нај-често можат да се трансформираат по модела $V + N dev \approx V fin$. В именната част на тези ПП се појавуваат разнобразни ГС, ка-

по сред тях прави впечатление големият брой деривати със суфикс -Ø (*опажање, мишљење, опадање, колебање, говор, бој, приговор, напад, сукоб, успех, разговор, помоћ, помен, састанак, расправа, мука*).

В отделни случаи тези ПП се отнасят към модела $V + N \text{ dev} \approx X$. Така ПП с ГС *мњење* и *задевица* имат едноклексмни глаголни съответствия *мнити* и *задевати се*, но употребата им е блокирана от техния архаичен или подчертано диалектен характер. Срв.: ***Таквих и томе сличних сукоба и задевица било је свуда око Београда веома често*** (СН 176).

Чести са ПП от типа $N \text{ dev} + \text{буми} + \text{Lex}$, в които с Lex се означава именната част на предикат, която се попълва от прилагателно име, предложна конструкция или местоимение и обикновено дава количествена или качествена квалификация на предикацията, което в интерпретациите най-често се представя с наречие. ГС, регистрирани в тази група, също са много разнообразни, като сред тях се открояват със своята употреба дериватите със суфикси -ње и -Ø (*јадање, поређење, читање, причање, решење, напредовање, значење, држање, постављање, пропаст, избор, претрес, коментар, пријем, утицај, одговор, поглед, пут, власт, план, мисао, разлика, штета*). Срв.: ***Пошто је он био поглавица јањи-чарског одметничког покрета против султана, и пошто..., то се знало да његово држање према Србима не може бити пријатељско.*** (СН 188) ($\approx$ ... ***да се према Србима не може пријатељски држати***); ***Код наших старих писаца, избор је, видели смо, био без система.*** (ПП 33) ($\approx$ ... ***није бирано систематично***).

И в тази група примери могат да се открият ПП, в които интерпретацията с едноклексмна глаголна форма от същия корен е невъзможна (напр. с ГС *пријем*, при което влияние оказва чуждият му произход (от руски език)) и би следвало да попаднат във формално-структурния модел $V + N \text{ dev} \approx X/V_{\text{fin}}$ (от друга основа). От друга страна, в редки случаи девербални деривати

могат да се интерпретираат по модела $V + N \text{ dev} \approx \text{cop} + \text{adj}$. Срв.: *Држим да је пријем ове књиге одиста овакав...* (ПП 40) ($\approx$ *Држим да је књига прихваћена одиста овако...???*); *Од значаја је што се у њима често може наћи исказано турско гледиште на послове српске, или...* (СН 28) ($\approx$ *Значајно је...*).

ПП с вербален компонент *бити* и геадективни деривати са ретки и често са трудни за интерпретирање. ПП од типа **буми + N deadj** (РП), **буми + од + N deadj** (РП) и **N deadj + буми + Lex** се трансформираат во копулативни предикати с прилагателно име или наречие во именната част. Изклучение образуваат примерите със съществителното *вредност*, кошто позволяваат интерпретација чрез $V \text{ fin}$. Използват се следните ГС: *сличност, индивидуалност, вештина, потреба, нужода, заслуга*. Срв.: *...пошто је слава Карађорђева толика да јој нису од потребе никакве легенде* (СН 34) ($\approx$ *да јој нису потребне*); *Да је нужде, па да још и разумемо научну књижевност у Задругиним колима*. (ПП 14) ($\approx$ *Да је нужно...*); *Извештаји су ти разне вредности, према извору из којег се кад црпало и према чиновнику који их је бележио* (СН 16) ($\approx$ *... вреде различито*).

Употребата на геадективен дериват с вербален компонент *бити* и предлог *без* означават отрицање на действието, но во корпусот има и пример с гевербален дериват, во којто се реализира модален предикат. Срв.: *Тако су постале оне песме његове познијег времена, којима је тенденција главно, и које би, да нису његове, да не носе и оне печат његовог песничког духа, биле без вредности*. (ЛН 53) ($\approx$ *... и које не би вредиле*); *Али на случај да на њих устане сав пашалук, који су били преотели, они су били без одбране* (СН 99) ($\approx$ *... они се нису могаи одбранити*).

Чрез модални предикати се интерпретираат и ПП од типа **буми + за + N dev** (ВП), кошто са допълнително семантично натоварени с реализирани на страгателно значење (Димова 1983; Дамянова 2010; Лазич-Коник 2006). Срв.: *... код другога песника би овај ротаџизам мож-*

да и био за осуду и непријатно би нас дирао... (ЛН 61) (*≈ ...овај ротацизам морааи бисмо осудити...*); *Од десет добрих књига, само је једна за препоруку.* (ПП 8) (*≈ ... само једну можемо препоручити*).

В корпусу се среќаат и ПП с други лексикални компоненти, които имаат различна функционална стојност. Такива са примерите од типа **бити + предмет + N dev (РП)**, които сѝцо се јавјават семантични кондензатори на пасивно значење (лексикален пасив)²³. Те са ретки и пројавјават стилистична специјализација. Срв.: *Мисли се да је и то цариградско писмо, ..., било предмет поменутога саветовања...* (СН 49) (*≈ ... да су се и о том цариградском писму саветовали...*); *Криво ми је што морам рећи извесне непријатности онима којима бих, да је други предмет писања, одао заслужену похвалу...* (ПП 5) (*≈ ... да сам о другоме писао*).

Интересен случај представјат формално-структурните особености на ПП с девербални деривати од типа **бити + пун + ГС (РП)**, в којто вѝз основа на метафорите **човек е контејнер, действията са контејнери** се реализира количествена карактеристика. Срв.: *Он је пун самопоуздања, као махом све будније и јаче природе: ...* (ЛН 31) (*≈ Он је многу самопоуздан...*) (*≈ Он се многу поуздао у себе...*); *Везиров је говор пун резерве, врао празан и не ставља у изглед, осим лених турских обећања, ниједне једине гаранције* (СН 179) (*≈ Везиров је говор јако резервисан...*) (*≈ Везир је говорио јако резервисано...*).

В рамките на ПП с глаголни компоненти сѝс значење 'сѝцествуване' се среќаат и примери, основаващи се на псевдолокационни значења, в којто се реализираат ориентационни метафори: **бити + на + N dev (ВП)**,

²³ Под лексикален пасив се разбира реализирането на синтактични структури, в којто страдателните залогови односења се основаат на лексико-семантичните особености на нейните компоненти.

бити + на + N dev (МП), **бити** + у + N dev (МП), **бити** + из-ван + N dev (РП), **бити** + пог + N dev (ТП).

ПП с предлог *на* в текстовете не са чести, а в ретки случаи също могат да кондензират страгателно значение: ... *а то је само на штету њезине унутарње вредности*. (ЛН 60-61) (≈ ... *а то само штети њезиној унутарњој вредности*); *Ми смо горе на свом месту напоменули како су прву акцију против јањичара и дахија у Београдском Пашалуку ... почели противници јањичарски, ..., који су сами били на штети од њихова насиља*. (СН 182) (≈ ... *које је саме оштетило њихово насиље*).

Значително повече са примерите от типа **бити** + у + N dev (МП), чиято употреба понякога е по-естественият и по-подходящият избор от едноклемеите глаголни форми. Срв.: *У тај мах (...) Јанићије Ђурић из Страгара, у кога је било у потаји девет хајдука, пође да распитује о Карађорђу и ...* (СН 70) (≈ ... *у кога се тајило*); ... *дочека га, онако десеткована, сребренички паша (...) који је био са Србима у пријатељству...* (СН 187-188) (≈ ... *који је са Србима пријатељевао*).

В материала се срещат и примери, за които има различни пречки да бѣдат интерпретирани чрез N dev. Така например интерпретацията *бити у животу* (≈ *живети*) не би могла да се реализира, тѣй като личната глаголна форма е твѣрге обща и не е информативна. В този случай по-подходяща би била интерпретацията *бити у животу* (≈ *бити жив*) (*Пошто је писао позније, када ни Карађорђа није било у животу, прота...* (СН 10)). Интерпретацията *бити у додиру* (≈ *додиривати се*) също не е подходяща в конкретния контекст (...*али је несумњиво да дужи додир, тешња и трајнија веза са извесним писцима, имају јак утицај на стварање нашег стила, да уопште начин изражавања оних са којима смо у додиру приања и за нас*. (БП 31)). В примера *бити у љубави*, *бити у недоумици* и *бити у невољи* пѣк е налице липса на лична глаголна форма от сѣция корен.

Тези примери се отличават с различна функционална натовареност – така например фреквентната конструкция *бити у стању* (ЛН 49, БП 24, СН 26) може да се интерпретира чрез модален предикат *бити способен (моћи)*. Среќат се и ПП с различни други ГС, като напр.: *опрека, несклад, опасност*. Срв.: ... *па у вештину уносе с поља унесене обзире, теорије које су у опреци са природом музичке вештине* (БП 22) ($\approx$ ... *које су опречне*). Примерите с геадективните деривати *опасност, неизвесност* нямат лична глаголна интерпретација (*бити у опасности, бити у неизвесности*). Сџцото важи и за примера *бити изван опасности*.

В конструкциите **бити + у + N dev** (МП) се реализира и пасивно сџдържание, макар че примерите в корпусу не са много, а някои от тях се нуждаят и от допълнителен коментар. Срв.: *Шта више, како су поједине нарочите осетљивости за разне утиске у блиској вези једна с другом...* (БП 15) ($\approx$ ... *како су поједине нарочите осетљивости за разне утиске блиско повезане једна с другом*); *У ствари су кнезови погубљени 23-ег, а Хаџи-Рувим 29-ог јануара, али је њихово погубљење доиста у једној вези и у једном плану* (СН 53) ($\approx$ ... *али је њихово погубљење доиста повезано и планирано*).

Нај-често среќаните случаи в корпусу са сџс сџществителното *веза*, при којто за реализирането на лична глаголна форма и лексикален пасив се поставя едно условие – конструкцијата трябва да сџдържа актантни неодоушевени обекти и сџществителното да е в единствено число, както е в горните примери. В противен случај ПП няма едноклексивно лично глаголно сџответствие и не се реализира лексикален пасив. Срв.: *Митрополит Ст. Стратимировић, седећи у Карловцима, био је увек у живим везама са командантом варадинским* (СН 16).

В конструкцијата **бити + пог + N dev** (ТП) сџцо се кондензира пасив. В част от тези примери ПП не се интерпретираат чрез лична глаголна форма, но това не

пречи на реализацията на лексикалния пасив, тъй като са налице необходимите за това семантични условия, свързани с разпределението на синтактичните функции и семантичните роли. Примерите биха могли да се трансформират по модела ($\approx$ X). Срв.: *У то време Европа је била под утисцима грчке борбе за ослобођење и посредничког рада Европе да се у Турске нађе одобрење за праведне захтеве Грчке, под утицајем боја на Наварину и по том нове руско-турске војне за раширишање свих балканских питања.* (СН 5) ($\approx$ *У то време на Европу је утицао бој на Наварину...*); ... *суседно Чачку Драгичево и околина били су такође под влашћу народном* (СН 130) ($\approx$ ... *суседним Чачку Драгичевим и околином властвовао/владао је народ*).¹

В рамките на групата ПП с глаголни компоненти със значение ‘съществуване’ в корпуса се използват и други глаголи, които стоят в нейната периферия. Най-близкият синоним на *бити* е *постојати* и в корпуса е слабо представен. Срв.: *Потреба ова постоји, јер књи-жара издавача нема а ...* (ПП 6) ($\approx$ *То је потребно јер...*).

Периферни представители на групата, в които значението ‘съществуване’ се смесва с пространствени значения, са: *наазити се, стајати, лежати и остајати*. В глаголите се реализира семантичният признак ‘статичност’. ПП с тези глаголи носят същите характеристики както тези с глагола *бити* и в тях също се кондензират граматически значения като пасив и имперфективност. Срещат се с ГС: *печат, власт, владавина, опсада, утицај, назадак, опрека*. Срв.: *Северна гранична места: Шабац, Београд, Смедерево и Пожаревац стајала су сва под јачом или слабијом опсадом устаничке војске.* (СН 158) ($\approx$ ... *били су јаче или слабије опсађени*); ... *тако да и историјска истина остаје у назатку.* (СН 31) ($\approx$ ... *тако да и историјска истина и даље назадује*).

Како представител на периферията в тази група следва да се разглежда и глаголът *имати* (*немати*), употребен в своето екзистенциално значение с ГС в РП.

Срв.: У *Правилима, међу тим, о томе нема ни помена* (ПП 14) (*≈ о томе се не помиње*); *Нема поуздане потврде да је баиш Хаџи-Рувим писао тај распис* (СН 43) (*≈ Не потврђује се поуздано*). Сред примерите с *имати* (*немати*) се реализира и моделът V + N dev ≈ V + V fin, засвидетелстван в конструкција с именния компонент *разлог* (ПП 11, 23), в която се явява семантичен кондензатор на модално значение. Срв.: *За то има много разлога и ја их не мислим наводити* (ПП 11) (*≈ то се може на много начина образложити*).

В разгледаните дотук ПП се съчетаваат семантичните компоненти ‘покой’ и ‘самостоятелност’, а ПП с компоненти ‘покой’ и ‘уницираност’ се свеждат до един пример: *држати под влашћу* (*≈ властвовати над*). Срв.: *Именом су се тим обично служили иностранци да обележе не целокупну отаџбину народа српског (...) него оно што су кад Срби држали под својом народном влашћу* (СН 200).

3.1.1.2. В българския корпус от текстове най-често срещаният в ролята на вербален компонент е глаголтът *съм*, който образува център на групата. Примерите с него показват най-висока степен на разнообразие във формално-структурно отношение – срещат се различни предложни конструкции, както и конструкции с други лексикални компоненти, а това дава отражение и върху функционално-семантичните особености на ПП с вербален компонент *съм*. Липсата на именна деκлинация в българския език обаче повлиява върху броя на структурните модели.

Конструкциите с глагол *съм* и ГС във функция на подлог (N dev/deadj + *съм*) или именна част на съставен предикат (*съм* + N dev/deadj (ИП)) имат сходни характеристики с тези от сръбския корпус. Срв.: *Втората грижа на Елин-Пелин трябва да бъде стилът* (КК 120) (*≈ На второ място Елин-Пелин трябва да се грижи за...*); *Някоако стотин думи не са още доказателство за смешение между двата народа* (ИШ 10-11) (*≈ ... още не*

доказват...). Същото важи и за конструкциите с думи, означаващи различни по-общи смислово-синтактични отношения, като *причина, повод, следствие*. Срв.: ... *но това само по себе си не е достатъчна причина за...* (КК 180); ... *и първата причина за това е, че...* (КК 178).

Употребата на вербалния компонент *съм* в ПП *съм + от + ГС* е рядко срещана в разглеждания корпус от текстове (с ГС: *полза, значение и интерес*). Срв.: *От голяма полза ще бъде да се даде там гдето няма аптеки – и на лекарите право да приготвяват и продават църкове* (СР 19) (*≈ Много полезно ще бъде*); *Ако и да не сполучи особено в начъртанията си,..., все пак от голямо значение е самата мисъл на Крижанича да се приеме един всеславянски език* (ЮИ 60) (*≈ все пак много значима е самата мисъл*); *Тая малка книжка е от голям интерес за критика с ония самопризвания, които и по форма и по съдържание са нещо единствено у г. Михайловски* (КК 43-44) (*≈ е много интересна за критика*).

Много чести са ПП от типа *N dev + съм + Lex*. В ролята на именен компонент на тези конструкции се явяват съществителните: *надзор, служба, разлика, влияние, нахлуване, признание, предположение, заключение, подканване, отношение, характеризирание, контрастиране, анализ, подбуждения, действие, противоречие*. Срв.: *Няма съмнение, обаче, какво надзора над учениците е недостатъчен...* (СР 25) (*≈ ... че учениците не се надзирават достатъчно*); ... *тяхното нахлуване е било повече тихо и миролюбиво* (ЮИ 114) (*≈ ... те са нахлули повече тихо и миролюбиво*); *Подканването на Милиаракис не е било залудо ...* (ИШ 37) (*≈ Милиаракис не е подканвал залудо*).

ПП от типа *N deadj + съм + Lex* в емпиричния материал се образуват със съществителните *пластика, полза и нещастие*, като в тях лексикалният компонент също играе роля на квантификатор или квалификатор. Срв.: *Да бъде нещастieto на острова пълно...* (ИШ 25) (*≈ Да бъде островът напълно нещастен*); *Пластиката на*

лицата и на ситуациите **е по-голяма**, *нежели в коя да било от другите му работи.* (КК 110) (*≈ Лицата и ситуациите са по-пластични*).

Употребата на ГС (девербален гериват) с глаголен компонент **съм** и предлог **без** (**съм + без + N dev**) означава отрицание, а в корпуса е регистриран само един пример. Срв.: *Като че душата на един народ е tabula rasa – без никакви връзки с вярата на праотците... (КК 166) (≈ не е свързана с).*

Модални предикати се реализират в интерпретацията на ПП от типа **съм + за + N dev** (Димова 1983; Дамянова 2010). Срв.: *Не е за вярване, но факт е... (ИШ 12) (≈ (Човек) не може да повярва).*

Използват се и примери от типа **съм + предмет/обект + на N dev**²⁴, които също са изразители на категориално значение – лексикален пасив. Именната част на тези ПП се попълва от съществителните: *внимание, произволи, спор, грабежи и завоювания*, а част от тях нямат съответстващ личен глагол. Срв.: *Тия грижи са били предмет на най-голямо внимание при изработването... (СР 15) (≈ За тия грижи са внимаваали/На тия грижи са обърнали голямо внимание); То е било предмет на произволи и не може да се оплаква... (СР 46) (≈ Срещу него са извършвани произволи); ... че те бяха главния обект на арабските грабежи и завоювания... (ИШ 13) (≈ че тях главно завоюваха и грабеха арабите).*²⁵

В рамките на групата глаголни компоненти с общо значение ‘съществуване’ се срещат и примери, в които се вербализират ориентационни метафори. Срв.: **съм + на + N dev/deadj**, **съм + в + N dev/deadj**, **съм +**

²⁴ Подобни са и изразите от типа **съм + плод, дело, жертва, резултат + на N dev**, които служат за изразяване на по-обща логически отношения, ревалоризация на актантите и смяна на изреченската перспектива. Те обаче не се разглеждат като ПП. Срв.: *... обаче не отказвам че много от тях може да са плод на мирни колонизации или резултат на насилствено преселение* (ИШ 23).

²⁵ Срв. и: *...ще имаме добре охранен добитък, който ще стане предмет на голям износ* (СР 36).

извън + N deadj. Първите два структурни модела могат да изразяват лексикален пасив, като **съм + в + N dev/de-adj** може да кондензира и модални предикати.

ПП с предлог **на** в текстовете не са чести, а в тях се използват предимно девербални деривати (*мнение, почет, разположение*) и рядко непроеизводни думи (*мода*). В ПП с N dev се реализират структурните модели V + N dev $\approx$ V fin и V + N dev $\approx$ X. Срв.: *Не само буржоазните партии са на това мнение, но и социалистите, които са били на чело на управлението в държави крайно демократични...* (CP 32) ($\approx$ **Не само буржоазните партии мислят така**); *Словенските книги бяха на голяма почет учесите ...* (ЮИ 55) ($\approx$ **Чесите много почитат словенските книги**); *Чудно е, че сам Фалмерайер ... не се постара да събере и публикува всички славянски топографически названия в Гърция – поне по картата на френския генерален щаб, която му била на разположение* (ИШ 12) ($\approx$ **с която разполага**).

ПП от типа **съм + в + ГС** са значително по-чести. В ролята на именован компонент се явяват следните ГС: *отношение, дружба, съюз, (с)връзка, състояние, положение, договор, съседство, намерение, изстъпление*. Срв.: *В Народно-либералната програма е вписан и тъй наречения варантен кредит, който е в свързка с елеваторите*. (CP 39) ($\approx$ **който е свързан с**); *Допускаме, че студенината от нейна страна може да е била в намерението на автора...* (КК 162) ($\approx$ **че авторът може да е възнамерявал**); *Но ако другите славяни ... не можаха да се поставят на чело на политическо общеславянско движение, защото бяха в съседство с алчни съседи...* (ЮИ 115-116) ($\approx$ **съседстваха**).

Много често в българския корпус в тези ПП се реализира структурният модел V + N dev $\approx$ X. От една страна, това е предизвикано от липсата на глаголна форма за дадено съществително, образувана от същата основа. Срв.: *Тя е в изстъпление и полита към Данану в кулата...* (КК 172) ($\approx$ X), *...но затова пък ще ни даде един обучен запас, който по своята сила ще бъде в положение*

да пречути апетита на всекиго... (ГС СР 51) ($\approx$ X) и Няма държава без дългове, защото няма държава, която да е в състояние да... (СР 43).

В някои случаи обаче, въпреки че съществува ед-нолексмен глаголен вариант, ПП се предпочитат с оглед на жанрово-стилистичните специфики на текста. Срв.: *Народно-либералната партия ще бъде в различни отношения с всички велики сили и в дружба с всичките ѝ съседи.* (СР 10), *Който иска да бъде в съюз с нас, нека признае...* (СР 10).

ГС от категорията *nomina essendi*, които се срещат в този тип примери, са редки: *полза, зависимост, сговор.* Срв.: ... *ние трябва да направим всичко, за да бъде тази растяща морална сила на света в наша полза...* (СР 16) ($\approx$ *за да ни бъде полезна*); *Но Чехия беше все в един вид договор, феодална зависимост от немските императори.* (ЮИ 104) ($\approx$ *са били феодално зависими*); *Ние славяните сме били в сговор само кога видим, че...* (ЮИ 115) ($\approx$ *сме били сговорни*).

Структурният модел **съм + извън + ГС** бе регистриран веднъж – с деактивния дериват *опасност*: *Телеграмата за неговото арестуване ще пристигне, но след като героят е извън всяка опасност* (КК 199) ($\approx$ *но след като героят не е застрашен*).

В рамките на групата ПП с глаголен компонент със значение 'съществуване' в българския корпус също се появяват редица периферни примери с други глаголни компоненти, които се отличават с честа употреба. Най-близкият периферен глаголен компонент е *съществувам*, който обаче се среща относително често и се изпълва със следните съществителни: *мнение, заблуждение, нужда, интереси, отношение, несъответствие, разлика, спорове, различие.* Срв.: *Съществува поради това **вопяща нужда**, щото в големите села да се установят държавни или подпомагани (субвенционирани) от държавата акушерки* (СР 19) ($\approx$ *нужно е*).

Особено чести са и примерите с вербален компонент *липсвам*, с който се изразява ‘съществуване’ с отрицателен знак и се използва със съществителните: *гаранция, развитие, изчерпване, хармонизиране, съзнание, вълнение, устрем, живот, инстинкт, съвършенство, подвижност, единство, съдържание, интензитет, концепция, лекост, свобода, връзка*. Срв.: *Има обаче поети, на които не липсува смътният инстинкт за техните най-важни задачи, но само съзнанието за средствата, как да ги реализират* (КК 119-120) (*≈ но само не съзнават средствата*).

С относително висока честота се използва глаголът *имам* (*нямам*) в своята безлична, екзистенциална употреба – *има* (*няма*), който се използва с различни ГС, напр.: *недостиг, противоречие, съмнение, нужда, преговори, интерес, намерение, настръхване, загатване/ния, помен, истина, единомислие, нужда, възможност, единство, съприкосновение, правда, композиция, стил, самокритика, самообладание* и др.

Примерите се интерпретират чрез различни структурни модели. Срв.: *няма съмнение* (*≈ никоой не се съмнява*); *няма разрешение* (*≈ не може да се разреши*); *има единомислие* (*≈ X*); *има нужда* (*≈ нужно е*). Срв.: ***Няма съмнение***, че, за да се намали смъртността, трябва да се подобри поминъка (СР 15); ***Арбитража не е едно винаги сполучливо разрешение на борбите между господари и работници, но таква неотразимо разрешение няма*** (СР 31).

Други периферни представители на групата, в които към значението ‘съществуване’ се добавят и други семантични компоненти, като ‘продължителност’ и ‘начало’, са: *стоя в свръзка, намеря се под влияние, натиск, елинизация*. Тези ПП имат сходни функционални особености с някои от разгледаните вече ПП като изразители на лексикален пасив.

В разгледаните дотук ПП се съчетават семантичните компоненти ‘покой’ и ‘самостоятелност’. В

емпиричният материал не бяха засвидетелствани ПП, които адекватно да представят съчетаването на компонентите 'покой' и 'уницираност'.

3.1.2. ПП с глаголни компоненти с признаци [+динамика +самостоятелност]

3.1.2.1. Обобщено значението на глаголните компоненти в тази група ПП може да се определи като 'събитие', т.е. действие, случващо се без намеса отвън, затова са много подходящи за отстраняване на агенса от семантичната структура на предиката. ГС в състава на ПП изпълняват най-често функцията на подлог и в този смисъл те се реализират в субектно-предикативен синтактико-семантичен тип (Гак 1965; Керкез 1997), като според Д. Керкез в него преобладават пълнозначните глаголи. Тези ПП изразяват: а) характеристиката на глаголното действие ('начало', 'край', 'траене', 'цялостно извършване') и б) неговото градуране. В историческите и обществено-историческите текстове преобладава първият тип примери, но в литературнокритическите фреквентни са и вторите, които често вербализират различни метафори. Като център в тази група може да се разглежда глаголът *настати*, който се използва най-често, но също и *догодита се*, *случити се*.

Със значение 'начало', 'цялостно извършване на действието' или 'събитие' се характеризират следните глаголни компоненти: *настати*, *случити се*, *догодита се*, *изметнути се*, *избијати*, *доћи*, *стићи*, *показати се*, *проћи*. В ролята на именован компонент се появяват ГС: *избор*, *веза*, *забуна*, *раскид*, *напад*, *сукоб*, *погрешка*, *тежња*, *сеча*, *опомена*, *одговор*, *састанак*, *бој*, *распитивање*. Те се интерпретират най-често по модела $V + N_{dev} \approx V_{fin}$. Срв.: *Па при свем том, потпун раскид још није био настао* (СН 194) ($\approx$ ... *још нису били потпуно раскинути*); *Али пошто се догодила погрешка од стране Аганилијине војске, разговор се морао прекинути, ...* (СН 104). ($\approx$ *Али*

пошто **је** Аганаијина војска **погрешила...**); А у војевању 1804 врао се мало мислио **да напад може да дође** и од Турака из других пашалука. (СН 63) (*≈ ... да их могу напасту Турци*).

В тази група следва да се разглеждат и събитийните ПП с безлично употребената конструкция *доћи до* + РП. Срв.: *Ни та радња није била без последица и изазвала је разна колебања кад је дошло до извршења Бећир пашине мисије* (СН 191) (*≈ кад се извршила*).

В рамките на групата ПП с глаголни компоненти със значение ‘събитие’ се среќат и примери с деактивни деривати – нај-често от модела *V + N deadj ≈ V + V fin*. Срв.: *То се, мање више, продужило докле год, услед наполеонових мутњи у Цариграду, није букнула суревњивост меѓу Русијом и Аустријом*. (СН 133) (*≈ ... док одједном Русија и Аустрија нису постале суревњиве*).

Като част от групата се разглеждат и ПП, в които се изразява градуране на глаголното действие (*узрујаност расте* (СН 74), *интерес уздићи се* (СН 30), *утицај ослабети* (СН 15)). Срв.: *Пред устаничким вођама гомилали су се задаци један за другим, **расле су наде** једна сврх друге*. (СН 159) (*≈ ... све више су се надали...*).

Сред примерите се откроява и група глаголни компоненти с дуративно значење: *тећи, ићи, долазити, протегнути се* и *трајати*. В рољата на именен компонент се појавуваат ГС с различни значења: *живот, употреба, превођење, промене, интересовање, борба* и *бој*. Тази група от примери може да се разглежда и като междинна меѓу ‘существовање’ и ‘събитие’. Срв.: *Да је живот Јакишићев друкчије текао и било му досуђено више среће у њему, и његова би песма друкчија била*. (ЛН 34) (*≈ Да је Јакишић друкчије живео...*).

Междинно място меѓу НК и ПП заемаат на пример и конструкциите с глаголния компонент *остати*. Срв.: *... и чак и волим што интересовање за Задругу није остало само меѓу књижевницима...* (ПП 24) (*≈ ... што се за Задругу нису интересовали само књижевници...*).

Всеки от представените ПП има различна концептуална стойност, което е обусловено от различната връзка между глаголния и именния компонент. В примерите се вербализират различни метафори. Най-общо действията могат да се концептуализират като **материя**, с различни конкретизации: **течност** (*Живот тече*), **живо съществуване** (*наде расту*), като **хора или животни**.²⁶ В тези случаи се реализират различни персонификации, пряко свързани със синтактико-семантичните особености на групата примери, които се реализират в субективно-предикативен структурен модел. Така П. Легурска обвързва вербализирането на персонификациите със заемането на синтактичната позиция на подлога от съществително, което не е семантичен субект на действието (активен деятел) (Легурска 2001). Срв.: *Преводођење је у нашој књижевности ишло увек без компаса, без реда, без система* (ПП 33) (*У нашој књижевности се увек преводило*); *Затим: промене у укусу, и код појединца, и код књижевничких генерација, доазаје највећим делом од ситости* (БП 5) (*Укус се мења*); *Дахије су сазнали за овај устанак, нарочито се њихова сумња обратила на оно што се, како су извештени били, спремао у Ваљевском округу* (СН 62) (*... нарочито су посумњали у ...*).

Специално внимание заслужават ПП за изразяване на емоции и състояния, чиито разнообразни структурни модели са свидетелство за сложните механизми на концептуализация в тази сфера. В извънезиковата действителност емоциите могат да се преживяват в по-висока или по-ниска степен (Драгичевич 2004а), а в когнитивния план обаче в те се концептуализират различно – често въз основа на контрасти. Така докато гневът се концептуализира изцяло като висока степен на някакво свойство, то любовта може

²⁶ Така най-общо разглежда концептуализацията на емоциите Д. Кликовац (по Драгичевич 2004а), а приложението от нея подход може да се пренесе в по-широк план и върху действията като цяло.

да се концептуализира и како висока, и како ниска степен. Тези примери нај-често са трудни за интерпретација чрез лични глаголни форми. Срв. напр. контраста топло : студено: *Гете, пишући свога Вертера, обу јединствену књигу о љубави и јадима љубавним, није чекао да тек **охладни љубав** негова према Лоти, па да јој подигне овај величанствени споменик; он није чекао да се најпре смири и стиша, но му се, на против, мир душевни вратио тек пошто ју је написао (ЛН 28); Када **плате гњевом**, његов гњев не зна граница, и он узвиче: ... (ЛН 31).*

От друга страна, страста, тџгата и чувствата сџцо можат да се концептуализираат и чрез висока, и чрез ниска степен на дадено својство. Срв. контраста бурно : спокојно: *Ако **је обузет страшћу**, она га обузимље свом елементарном јачином својом, и отуда он јој даје онако сиана израза ... (ЛН 32); Најчешће **је он обузет и савладан тугом** ... (ЛН 32); Ово ми изгледа тако јасно и по себи разумљиво да се увек питам како је могао Шилер (...) тврдити противно и доказивати да песник треба да сачека да **му се стишају осећаји**, па онда тек да им да поетска израза (ЛН 27-28).*

В тази група примери можат да се разглеждат и ПП, означаваци природни явления и сџстояния. Срв. следнија пример, в којто дагените явления се вџзприемат како неинтензивно движеци се предмети и субстанции: *Лепота негова (описа – М. С.) није толико у оној лепој слици сунца на заласку: ... колико у оном ванредно лепом опису вечерње тишине што се извила на земљу и у којем, као и у оном првом, има нечега што изгледа да се не да у речи сложити ни речима исказати, нека тајна слутња, нека тиха сета, што нас подузимају када **се почне хватати мрак и спуштати тишина ноћна** на свет, и што ми износимо из своје душе, те би рекли као да **се** и по свој природи **развила она иста сета и слутња** што нам душу обузимље и **стрепњом испуњује**: ... (ЛН 45-46).*

3.1.2.2. Примерите от бџлгарския емпиричен материал показват, че ПП от тази група имат сходни

характеристики със сръбския материал – субектно-предикативен модел и изразяване на: а) характеристика на глаголното действие ('съществуването') ('начало', 'край', 'траене', 'цялостно извършване') и б) градуране на глаголното действие ('съществуването'). ПП от центъра на групата подсигурият и възможността за неличност/ неконкретност на изказа, характерна за специализираните стилове. В нейната периферия обаче могат да се разглеждат редица примери, в които тази функция се реализира в разнообразни концептуални метафори – характерни за литературно-критическите текстове.

Централен представител на групата е глаголът *стана (става)*. Тези примери изразяват най-често 'цялостно извършване на действието' или 'събитие', както и дуративност, а в ПП се използват следните съществителни: *спогодба, бабуване, приложение, преподаване, преобразувания, съединение, разделение, изграждане, балансиране, причина, плячка*. Срв.: **Либералното приложение на конституцията може да стане** само чрез парламентарния режим... (СР 8) (*≈ Конституцията може да бъде приложена либерално*); *Клекавостта на поделените княжества се почувства веднага и трая до тогава, докато не стана ново съединение на Голяма с Мала Полша, а подир и с Литва (1386) (ЮИ 106) (≈ докато Голяма и Мала Полша наново не се съединиха, а подир и Литва)*.

В тази група се срещат и примери от модела N dev + стана/става + Lex, в които може да се реализира и значение 'начало', а в приведените примери се добавя и компонент, свързан с градуране на действието. Срв.: *Наистина, ние живеем още в една епоха в която оръжието е последния съдия на международните въпроси, но и действието на моралната сила става все по-голямо...* (СР 6) (*≈ моралната сила започва да действа по-силно*).

В този тип ПП се използват и други глаголни компоненти, които изразяват и други характеристи-

ки на глаголното действие. Напр.: *явява се (възражение, мъчнотия, съзнание), настъпи, настане (обновление, жетва, реакция), образува се (връзка, отношение), измени се (мнение, положение), проявява се (духовитост, живот), пробужда се (съзнание)*. Срв.: *Ний наричаме едно течение в живота и литературата старо тогава, когато се яви съзнанието за противоположно нему, младо, ново (КК XXIII) (≈ когато се осъзнае противоположно нему, младо, ново); Изчезнала е едновременната безжизненост, но вътрешно обновление нито е настъпило, нито има изглед скоро да настъпи (КК V) (≈ вътрешно нищо нито се е обновило, нито има изглед да се обнови); ... и от това се образува една вътрешна връзка между поета и читателя и първия добива известност, някога дори и популярност (КК XII) (≈ и от това поетът и читателят се свързват вътрешно).*

В българските текстове бяха засвидетелствани и немалък брой примери, в които се вербализират концептуални метафори от типа **действията са живи същества** (хора, животни, растения), напр.: *разложение дойде, популярност доде, симпатии изникнат, копнежи се будят, изникват, избликват*. Срв.: *И ни тая, ни другите – пълни с жупел и маява – мои „критики“ никого не убедиха в величието на Вазова: неговата популярност си дойде независимо от тях... (КК 10) (≈ той стана популярен независимо от тях); Ако един народ боледува много, него го очаква израждане (СР 14) (≈ той ще се изроди); Изведнъж изникнаха симпатии за българите там, дето никой не ги очакваше (ИШ 9) (≈ на българите започнаха да симпатизират оттам, откъдето никой не очакваше).*

Със значение 'край' на действието са следните конструкции: *мисълта не е изчезвала, негодуванието се уталожил, домогване изчезне, безжизненост изчезне*. Срв.: *И наистина историята ни посочва, как в славяните, ..., мисълта за взаимно помагане не е изчезвала през тече-*

ние на всичкото им минало... (ЮИ 113) (*≈ не са спирали да мислят за взаимно помагане*).

Със значение 'гуративност' се характеризират следните конструкции: *нужда трае, дейността върви, развитие върви, порасване, изнеможване върви*. Срв.: *Ако развитието на българския читател върви в бъдеще така бързо, то можем да се надяваме, че след половина столетие ще почнат да разбират и зрелите негови творения (КК XVII) (≈ Ако българският читател се развива в бъдеще така бързо)*.

В рамките на групата могат да се приведат и примери за градуране на глаголното действие – най-често изразявано чрез вербалните компоненти *усилва се, увеличава се, расте, отслабва: производството и износът се увеличават, несправедливостта расте, здравината и производителността растат, борбата се усили, съдействието отслабна, интерес порасте, продуктивност порасне*. Срв.: *С изгубването политическата самостоятелност на България в XIV. и на Сърбия в XV. в., отслабна и взаимното съдействие между юго-източното славянство (ЮИ 57) (≈ югоизточното славянство си съдействаше по-малко)*.

Както беше отбелязано в раздела, посветен на структурно-семантичните особености на ПП в сръбския език от периода, примерите, в които се реализират предикати, означаващи различни емоции, чувства, състояния и някои действия, имат много разнообразна концептуална структура. Чрез този тип конструкции се експлицират различни аспекти на глаголното действие – 'начало', 'край', 'интензитет', 'градуране'. Трябва да се отбележи, че този тип примери са по-чести в литературнокритическите текстове от материала.

Често емоциите и чувствата се концептуализират чрез контрасти. Така например чувствата като цяло и любовта могат да се представят чрез контраста *горя : гасна, свързан с огъня*. Срв.: *Всяко чувство на празнична веселба и жизнерадост е изгаснало в негови-*

те гърди... (КК 72); *...та и гореците филелински чувства, които бяха избухнали в 1821. година в един общ плам..., бяха успели да поизстинат* (ИШ 5); *Разбрал – чрез подслушване – че между Изегил и Данану е пламнала страстна любов, Амелу проповядва на „народа“ против Данану* (КК 176). Срв. също: *съзнание изгасне* (КК 185), *вяра угасне* (КК 72), *спомен побледнее* (КК 36-37).

Интензитетът на действието може да се основава и на контраст, свързан със стихийността на емоциите: *Но замълило се, че се „съкращават“ службите и всекиго от тях обхваща ужас, че може да бъде съкратена неговата...* (КК 137); *По тоя начин ще се даде време на революционните настроения у работниците и на чувствата за мъст у господарите да утихнат, докато се изпълни процедурата* (СР 30-31). Срв. също: *чувства ме обземат* (КК 135, 143).

В материала сред тези примери се вербализира и метафората **човек е контейнер**. Напр.: *надежда, бедрина го изпълнят, гняв и отчаяние го изпълват*. Срв.: *...и гняв и отчаяние изпълнят неговата душа...* (КК 54). Емоциите се концептуализират и чрез други материали – например течности: *И закипява в техните малки и тесни гърди дива злоба и сяпа безпричинна омраза* (КК 137).

В материала се използват и редица други примери, в които действията се концептуализират въз основа на персонификацията и метонимията. Напр.: *ламтенията са обърнати към, надеждите са обърнати към, благосклонността е будна, съмнение мъчи, любов, вихри и копнежи будят се, грижите спират*. Срв.: *В това направление грижите на държавата не могат да се спрат само на риболовството* (СР 38).

3.1.3. ПП с глаголни компоненти, от системата **донор – донум – адресат**

3.1.3.1. Тази група ПП е формирана основно около актуализирането на адресанта и адресата в рамките

на действията 'даване' и 'получаване', което позволява реализирането на залогови отношения. В групата се включват и глаголни компоненти със значение 'притежание' и 'вземане', чрез които се неутрализира алтернативата на двете крайности по веригата. Изразяването на тази система от взаимоотношения се свързва и с метафорите за **пренос** (*conduit metaphor*) на М. Реду (Лейкџф, Джонсън 2003: 10). Централни представители на тази група са глаголите: *имати* (*немати*), *дати* (*давати*), *добити* (*добијати*), *узети* (*узимати*), а във всяка от подгрупите могат да се открият и периферни представители. Сред тях с по-голяма честота се откриват *имати* (*немати*) и *дати* (*давати*).

Глаголният компонент *дати* предопределя наличието на реципиентна насоченост във вътрешната форма на ПП, а в организацията на този тип примери се преплитат два основни компонента: значението на ГС и характерът на 'получателя' на действието, както и наличието/липсата на 'получател'. В тези ПП се използват основно два типа ГС: а) девербални деривати, образувани от глаголи с каузално и резултативно значение, които най-често се срещат в комбинация с 'получател' неодушевен обект, и б) девербални деривати, образувани от глаголи за мисловни дейности (често говорни активности) и се свързват с 'получател' одушевен обект. Липсата на 'получател' възпрепятства и реализирането на каузално значение. В рамките на модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ те са разпределени по следния начин:

В първия тип ПП се срещат следните ГС: *карактеристика*, *обележје*, *гарантија*, *дефиниција*, *васпитање* ('получател' на глаголното действие задължително е одушевен), *облик*, *обрада*, *помоћ*. Срв.: *Пре но што прејемо на расправу самога питања, – да бисмо касно знали о чему је реч, ваљало би можда дати дефиницију укуса у почетку овог претреса.* (БП 1) ($\approx$ ... *ваљало би можда дефинирати укус*); ... *а ни предмет још није био толико изучен да би му се могла дати коначна стилистичка*

обрада (СН 32) ($\approx$ ... *да би се могао коначно стилистички обрадити*).

Во вв втория тип ПП се среќаат следните ГС: *израз, глас, објашњење, похвала, осуда, обавештење, оцена, совет, упутство, суд, уверење (увераване), наредба*. Срв.: *Караџорђе је само дао потребне наредбе за чување* (СН 161) ($\approx$ *Караџорђе је само наредио за чување*); *И пошто смо рекли да овај последњи мора на својим ногама прећи цело одстојање које га раставља од мете, какве савете треба наставник да му даје уз пут, и како да га води тим путем?* (БП 13) ($\approx$ ... *шта му треба наставник саветовати*).

Често в емпиричниот материјал се реализира структурниот модел $V + N \text{ dev} \approx X$, в којо се използват и многу ГС с чужд произход, както и непроеизводни думи. В рамките на този модел бяха регистрирани следните съществителни:

а) В първата от представените по-горе групи: *правац, димензија, место, првенство, ефекти, прилика, контур, обрт, значење*. Срв.: *Оба начина зависе од времето, од прилике, од природе и начина мишљења људи који су покрету **правац давали**, од интереса нивових и од потреба које су их на акцију кретале* (СН 36);

б) Во вв втората от представените горе групи: *рачун, оставка, пажња, лекција, знање, пример, вера*. Срв.: *На другој и четвртој скупштини, тај је случај био: неки чланови **дали су оставку**, скупштина их је акламацијом поново избрала* (ПП 26).

Глаголниот компонент *дати* се използва и в ПП с геадективни деривати. В тези случаи в трансформацијата или се реализира лична глаголна форма (което е рядко), или предикат от типа учинити + adj/adv. Съществителните, којо се среќаат, са: *важност, светлост, вредност*. Срв.: *Пошто су Правила основа за цео рад Задругин, то држим да **се**, у несугласици између Правила и Позива, **мора дати већа важност** Правилима* (ПП 14).

Също със значение ‘предаване’ като периферни функционират и други вербални компоненти. В корпуса бяха засвидетелствани следните примери: *одати* (*правда, признање, похвала*), *упутити* (*пажња*), *бацити* (*светлост, примедба, забуна*), *испоручити* (*поздрав*), *завргнути* (*буна*), *заметати* (*кавга*), *придавати* (*пажња*), *изменити* (*поздраве*) (функционира в групите ‘предаване’ и ‘получаване’), *поклањати* (*вера*). Срв.: *Кад су поздравли измењени и састанак се отворио, митрополит је Леонтије изговорио Србима опомену и саветовање ...* (СН 101) (*≈ кад су се поздравили*).

ПП от тази група дават възможност да се избегне използването на каузални, резултативни и оценъчни глаголи (*похвалити, осудити, оценити, васпитати, гарантовати, карактеризирати, обележити* и др.), а обектът на глаголното действие придобива факултативен характер. Тези характеристики благоприятстват употребата им в специализираните функционални стилове, но използването им може да бъде обусловено от етични, манипулативни или други причини.

В ПП с *имати* (*немати*) също се появяват две основни групи ГС: а) ГС, които означават вътрешни качества, умения, чувства, отношения и особености, които намират израз в ‘притежанието’ и б) ГС с различни други – процесуални или предметни значения. В рамките на втория тип примери чрез притежанието се реализира и лексикален пасив, особено в случаите, когато ГС е образувано от преходен глагол, където ‘притежанието’ предполага ‘получаване’ (получаване (придобиване) → притежание → състояние → пасив).

В рамките на структурния модел $V + N_{dev} \approx V_{fin}$ се използват различни деривати, както и непроеизводни думи (с домашен или чужд произход):

В първия тип се срещат следните съществителни: *тежња, вера, план, поглед, симпатија, значење, утицај, жеља, сумња, намера, циљ, успех*. Срв.: *Задруга, дакле, има две тежње: да обогати књижевност и створи*

публику. (ПП 6) (*≈ Задруга, дакле, тежи двоје...*); ... јер се Карађорђе, измакавши од напада, упутио к северу од Тополе, ближе к окрузима Београдском и Смедеревском, пошто је имао намеру да се нађе са Станојем Главашем, за кога је знао да се на тим странама може наћи. (СН 70) (*≈ ... пошто је намеравао да*).

Във вториој тип се среќаат следните съществителни: *трошкови, веза, корист, потврда, одобрење, помен, извештај, заповест, договор*. Срв.: *Као што видимо, почело се одмах са обзирима који немају много везе са литературом* (ПП 22) (*≈ ... нису много повезани с литературом*); *Кад одређени људи ударе на Карађорђа, ... умакне у гору, нађе Стојана Главаша, хајдучког харамбашу, с којим је и раније договора имао* (СН 63) (*≈ ... с којим се и раније био договорио*).

В рамките на модела V + N dev $\approx$ X се среќаат следните съществителни:

а) В првата от представените горе групи: *појам, обзир, утисак, значење, предлог*. Срв.: *Као што рекосмо, човек има утисак као да слуша неучена, нешколована, недовољно образована човека, и утисак је врао непријатан* (БП 7);

б) Във втората от представените горе групи: *прилика, корист*. Срв.: *Да је било могуће развити поједине тачке, свакојако би се од тога могле имати нове користи ...* (БП 44).

Глаголниот компонент *имати (немати)* се използва и в ПП с геадективни деривати или недеривирани думи, кџдето попадат примери, с които чрез 'притежанието' на подлога се приписва дадено качество. В тези случаи в интерпретацијата или се реализира лична глаголна форма (многу рядко), или предикат от типа бити + adj. ГС, които се среќаат, са: *темперамент, раса, индивидуалност, среќа, истина, вредност, способност, заслуга, оспособност, образовање, антагонизам, радозналост, значај, спрема, ауторитет и сила, снага, садржина, прецизност, сталност, склад, вредност*. Срв.: *Понеки*

од нѝх надмашују га, покадишто, већим савршенством форме и бољом техником стиха, или им је језик углађенији; али ниједан није, целином својом, толики песник као он, нема толико темперамента, толико расе, толико одређене своје индивидуалности као он (ЛН 24).

ПП с глаголен компонент *имати* имат специфични функционални карактеристики, които оказват влияние и врху функционално-стилистичната им специјализација. Од една страна, в тях могат да се реализираат лексикално-пасивни конструкции, но също так и да се редуцира информација относно участници в даденото действие и различни обстоятелства. Примерите с деадеквативни деривати пѝк позволяват избягването на квалификативни предикати.

Сѝщо сѝс значение ‘притежание’ като периферни функционираат и други вербални компоненти, като в корпуса бяха регистрирани: *располагати* (познавање, стил, причање), *носити* (име, натпис), *задржати* (вођење). Срв.: *Историја г. Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића не одговара ниједном од ових захтева. Њени писци могу, ако хоћете, располагати јачим познавањем документа, али не, у истој мери, лепим стилем и живим причањем* (ПП 38).

ПП сѝс значение ‘получаване’ са ретки, а централниот вербален компонент *добити* (*добијати*) се среќа едва веднѝж в корпуса, което свидетелства за ниската честота на употреба на тези примери. Срв.: *Ако првог пута пред неком стварју пред каквим предметом, призором, пределом, личношћу, ништа не осетимо, другог или трећег пута ћемо примити утисак. И то је једини начин да тај утисак добијемо* (БП 15).

Сѝс значение ‘получаване’ като периферни функционираат и други вербални компоненти. В тях, наред сѝс значението ‘получаване’, се реализираат и допѓлнителни семантични нѝанси – оценѝчност спрямо глаголното действие и активност в ‘получаването’. В корпуса бяха регистрирани следните примери, в които

субектът проявява различна степен на ангажираност при ‘получаването’ на глаголното действие: *стећи* (знање, слава, углед, навика), *примити* (претпоставка, утисак), *привлачити* (пажњу). Срв.: *Ако првог пута пред неком стварју пред каквим предметом, призором, пределом, личношћу, ништа не осетимо, другог или трећег пута ћемо примити утисак. И то је једини начин да тај утисак добијемо* (БП 15).

ПП със значение ‘вземане’, т.е. съзнателно и активно придобиване, също са редки. Те могат да се разглеждат и като подгрупа в рамките на значението ‘получаване’. Засвидетелстваните в корпуса примери с централния глаголен компонент *узети* (*узимати*) са едва няколко: *узимати облик*, *узети пут*. Срв.: *... почела је у нас избијати на површину и отимати маха струја, која је, ..., налазила израза час у томе да је свако певање, ако неће послужити каквој вишој цели, доконо и отужно пренемагање, или је узимала далеко озбиљнији облик, када је хтела, на силу Бога, да створи и у нас земљиште за претресање друштвених теорија, увлачећи у свој кобни круг све оно што се хтело назвати напреднијим и слободоумнијим* (ЛН 51-52).

Глаголният компонент се използва и в ПП с различни предлози: *узети у одбрану* ($\approx$ *одбранити*); *узети у извршење* ($\approx$ *извршити*); *узети у заштиту* ($\approx$ *заштити*); *узети на претрес* ($\approx$ *претрести*). Срв.: *Узрок што овако хришћани Београдског Пашалука мисле у томе је што је Порта рада била да хришћане узме у заштиту од насилника и јањичара* (СН 43).

Като периферни със значение ‘вземане’ в корпуса функционираат и други вербални компоненти: *заузима-ти* (ранг, интерес, положба), *навлачити* (одговорност), *примити се* (душност). Срв.: *Како је другоао с Подринцима, то су подринске борбе заузеле први његов интерес* (СН 30).

Периферните реализации на системата *донор – донум – адресат* имат сходна функција с централните, с

тази разлика, че те внасят различни допълнителни семантични нюанси – ‘интензивност’, ‘положителна’/ ‘негативна’ характеристика и др. В някои примери глаголните компоненти внасят по-силни модификации в цялостното значение на ПП, а при периферните резлизации като цяло се наблюдава по-висока степен на устойчивост и по-голяма последователност в съчетаемостта на вербалния и именния компонент. Немалка част от периферните примери биха могли да се разглеждат и в рамките на следващата група.

3.1.3.2. Групата, формирана около системата *донор – донум – адресат*, може да се разглежда като полицентрична, а в емпиричния материал с най-голяма честота сред примерите се открояват тези с глаголните компоненти *имам (нямам)* и *дам (давам)*, за разлика от *получа (получавам)/добия (добивам)* и *взема (вземам)*.

Както беше отбелязано, глаголният компонент *дати* придава на вътрешната форма на ПП реципиентна насоченост, а в организацията на примерите се преплитат два основни компонента: значението на ГС и характерът на ‘получателя’ на действието, както и наличието/липсата на ‘получател’. В тези ПП, както в сръбския материал, се появяват основно два типа ГС: а) девербални деривати, образувани от глаголи с каузално и резултативно значение, които най-често се появяват в комбинация с ‘получател’ неодушевен обект, и б) девербални деривати, образувани от глаголи за различни дейности (най-често мисловни), които се свързват с ‘получател’ одушевен обект. В случаите, когато ‘получателят’ не е изразен, се акцентира върху извършването на действието, а реализирането на каузално значение се възпрепятства. Заслужава внимание фактът, че в тези примери се използват и редица съществителни с предметно значение. В рамките на модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ те са разпределени по следния начин:

В първия тип се срещат следните ГС: *гаранции, образование, насоки, простор, защита, тласък, улесне-*

ния, насърчения, надежда, амнистия, оръжия, подплата, облекло, живот, реализация, осуetyаване, превъплъщение, разрешение, завършек, образ, смисъл, поток, убеждение. Срв.: **Гаранции на личните права може да даде** само административното правосъдие (СР 14) ($\approx$ **Да гарантира личните права може само**); ... **да се даде историческа подплата** на една политическа или етнографска теза, **или научно облекло** на известни слабости и симпатии... (ИШ 4-5) ($\approx$ **да се подплати исторически... и облече научно**); **Този акт не дава реализация, а по-скоро осуetyаване** на онова... (КК 56) ($\approx$ **не реализира, а по-скоро осуetyава**).

Във втория тип се срещат следните ГС: удар, опит, оценка, приноси, представление, израз, клетва. Срв.: **Нашият екскурс дава... първият опит** за един преглед... (ИШ 14) ($\approx$ **пръв опитва**); ... **и дава клетва жестоко да отплати** (КК 80) ($\approx$ **се заклева да**); Само „критици“, неспособни сами да оценят и да подкрепят с аргументи своите мнения за една книга и автор, прибъгват до „анекдоти“, дали се четат или не и като констатираат това, мислят, че **са дали оценка** на самите книги (КК 132) ($\approx$ **че са оценили**).

Структурният модел $V + N \text{ dev} \approx X$ също се реализира често в емпиричния материал. В тези ПП се използват повече непроизводни думи, както и чуждици. В рамките на модела бяха засвидетелствани следните съществителни:

а) В първата от представените горе групи: *резултат, отпечатък, полет, приход, подем, опора, значение, връзки, познания, съдържание, основание, физиономия*. Срв.: **Има ли нещо ... което би ни дало основание да допуснем, че той е способен да поведе тълпи за лична мъст** (КК 178);

б) Във втората от представените горе групи: *пример, повод, знак*. Срв.: **Дружеството за борба с туберкулозата даде в това отношение един благороден пример** (СР 17).

Глаголният компонент *дам* (*давам*) се използва и в ПП с деадективни деривати и непроеизводни думи от категорията *nomina essendi*. В тези случаи в интерпретацията или се реализира лична глаголна форма (което е рядко), или предикат от типа *направля + adj/adv*. Съществителните, които се срещат, са: *стабилност, самостоятелност, свобода, възможност, пълнота, младост, красота, пълнота, представителност, цена, святост, разятоост, омая, надмощие*. Срв.: ...а това ми **дава възможност**, да обърна повече внимание на въпроса, който ме интересува специално... (ИШ 28).

Също със значение 'предаване' като периферни функционират и други вербални компоненти, които се отличават с по-голяма устойчивост и метафоричност. В корпуса бяха засвидетелствани следните примери: *хвърлям* (*упрек, поглед*), *фърям* (*поглед*), *предам* (*кръст*), *отдавам* (*надежда, интерес, вина*), *отправля* (*укори*). Срв.: *До колко това мнение е верно, всеки може да разбере, ако **фърям поглед** например на новата руска литература след Гоголя...* (ЮИ 64).

Както и в сръбския корпус, ПП от тази група дават възможност да се избегне използването на подчертано каузални, резултативни и оценъчни глаголи (напр. *тласна, изобрази, гарантирам, изразя, представя* и др.), както и да се регулира информативността на израза. В някои случаи влияние върху реализацията им оказва и стилистичната специализация на ПП за разлика от съществуващата едноклемева глаголна форма.

В ПП с *имам* (*нямам*) в българския материал също се появяват две основни групи ГС: а) ГС, които означават вътрешни качества, умения, чувства, отношения и особености, които получават израз чрез 'притежанието' и б) ГС с различни други процесуални или предметни значения. Вече беше отбелязано реализирането на лексикален пасив чрез 'притежанието' в рамките на

втория тип примери, и то особено в случаите, когато ГС е образувано от преходен глагол.

В рамките на структурния модел $V + N_{dev} \approx V_{fin}$ ГС са разпределени по следния начин:

В първия тип се срещат следните ГС: *мечта, значение, съзнание, напредък, доверие, вражда, интерес, намерение, претенция, надежда, изглед, успех, влияния, тревоги, мисъл, чувство, усет* и др. Срв.: *Една буржоазна партия, която има съзнание за своите отговорности, не може да...* (СР 32) ($\approx$ **която съзнава**); *... нашите бележки не могат естествено да имат претенция за голяма пълнота.* (ИШ 24) ($\approx$ **не могат да претендират**); *Върху никого от нашите поети народната песен не е имала тъй мощно, тъй бързо – тъй чудовищно влияние, както върху...* (КК 49) ($\approx$ **... не е повлияла тъй бързо – тъй чудовищно**).

Във втория тип се срещат следните ГС: *преувеличение, стачка, намяса, подготовка, връзка, заповед, развитие* и др. Срв.: *За по-основни филоложки изследвания Фалмерайер нямаше, за жалост, нужната подготовка* (ИШ 10) ($\approx$ **не беше подготвен**); *Беглецът ... иде за Мурсал-кьой ..., посрещнат с страхопочитание от същите полицейски стражари, които имат заповед да го арестуват.* (КК 197) ($\approx$ **на които е заповядано да**).

В рамките на структурния модел $V + N_{dev} \approx X$ се използват следните ГС:

а) В първата от представените горе групи: *попълзновения, понятие, настроение, самообладание*. Срв.: *Даже Фаам. В Fragm. II 393 признава, че при избухването на въстанието нямаа ни най-малко понятие, какво гърците нямат нищо общо с древните Еаини* (ИШ 7);

б) Във втората от представените горе групи: *основание, впечатление, край*. Срв.: *Защото... чиновниците и държавните служаци имат много основания да роптаят* (СР 32).

Глаголният компонент *имам* се използва и в предложните конструкции *имам за цел, имам за след-*

ствие, *имам на разположение*. Срв.: *Аз **имах** главно на разположение Кипертовата голяма карта на Турция и Гърция...* (ИШ 22).

Глаголният компонент *имам (нямам)* се среща и в ПП с деадективни деривати и непроеизводни думи от категорията *potina essendi*, чрез които на поглого се приписва даден признак. В тези случаи в интерпретацията или се реализира лична глаголна форма (което е много рядко), или предикат от типа *съм + adj/adv*. ГС, които се срещат, са: *независимост, важност, истина, възможност, нужда, преимущество, добрина, компетентност, потребност, смисъл, доблест, сила, смелост, досетливост, свежест, трайност, темперамент, индивидуалност, художественост, свойство, слабост* и др. Срв.: *Никой от ония, които **имат каква-годе компетентност** в въпроси от тоя род, не се осмели да постави когото и да било от живите поети по-високо от Пенча Славейкова като художник* (КК XVI); *Вероизповедна таблица **нямахме възможност** да направим по нямане на ръка нови статистични сведения по тази част...* (ЮИ 111).

Също със значение 'притежание' като периферни функционират и други вербални компоненти, в някои от които 'притежанието' се реализира като вторичен семантичен признак. В някои от примерите се реализират и допълнителни семантични характеристики – изразяване на дуративност, пасив и др. В корпуса бяха засвидетелствани следните примери: *притеждавам (стил, духовитост, способност, полет, лекост, свобода), нося (печат, име, позор, чувства), запазвам (спомен, съществуване, такт), очувам (спомен), задържа (внимание)*. Срв.: *... **такова общество не може да притежава добра памет и за доброто, нито способност да различава дистанциите и величините*** (КК 37-38).

ПП със значение 'получаване' са значително по-редки в сравнение с предходните две групи примери, но все пак се употребяват по-често, отколкото в срѣб-

ския материал. Като централни тук функционират два глагола – *получа* (*получавам*) и *добия* (*добивам*), които са в отношения на конкуренция. По-нататък в развитието на езика обаче като основен изразител на модела се обособява глаголът *получа*, който е по-неутралният изразител на значението ‘получавам’ (БТР 1993: 157; РБЕ 2008: 350-353). Характерно за тези ПП е реализирането на лексикален пасив.

В рамките на интерпретационния модел $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ с *получа* се срещат следните съществителни: *подготовка, обучение, почивка, помощ, име, санкция, обогатяване, вдълбочаване, оправдание, развитие, мотив, поток, душа*. Срв.: ... *почти половината от ежегодното достигащите призивната възраст младежи... не получават никаква военна подготовка* (СР ГС 50) ($\approx$ *не ги подготвят военно*); ... *но като не можеха да получат достатъчна помощ от братята си...* (ЮИ 105) ($\approx$ *но като братята им не можеха да им помогнат достатъчно*).

В рамките на интерпретационния модел $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ с *добия* се използват следните съществителни: *образование, живот, оживление, израз, път, образ, развитие, реализация*. Срв.: *Те трябва да добият, покрай едно достатъчно общо образование, и практически познания за дома...* (СР 24) ($\approx$ *Освен че трябва да са достатъчно общо образовани*); *Даже и омразата му против Христа е добила израз в няколко по силни думи...* (КК 58) ($\approx$ *е изразена*).

Срещат се и конструкции, които не могат да се интерпретират чрез еднолексемни лични глаголни форми и в тях се реализира моделът $V + N \text{ dev} \approx X$. Срв.: *получа познания, получа понятие, получа впечатление, добия значение, добия подйем*. Срв.: *Ако читателят иска да получи живо и непосредствено впечатление за всичката бъркотия, която владее в II акт, нека веднага след 3 и 4 явление прочете явление 7* (КК 169).

И двата глагола се използват и в ПП с геаективни деривати. Този тип конструкции са особено чести в текста на К. Кръстев, което е продукувано от неговите жанрово-тематични особености. Тези конструкции се трансформират по моделите: $V + N \text{ deadj} \approx V \text{ fin}$ (рядко), $V + N \text{ deadj} \approx V \text{ cop} + \text{adj}$, $V + N \text{ deadj} \approx V + \text{adj}$. Примерите от последния модел най-често се трансформират в конструкции от типа *стана + adj*. В ПП с вербалните компоненти *получа* и *добия* се срещат следните ГС: *възможност, всеобщност, популярност, яснота, дълбочина, смисъл, яснота, сила, известност, виртуозност, интензивност*. Срв.: **Ще се получи възможност** в по-малко време повече хора да минат през редовете на войската (ГС СР 47); Или в нея **не са добили яснота** смътните пориви на душата ѝ... (КК 165-166).

Също със значение 'получаване' като периферни функционират и други вербални компоненти. В корпуса бяха засвидетелствани следните примери: *приемам (християнството, привилегии), спечеля (уважение, симпатии, любов, известност, разпространение), приваля (внимание), навличам (омраза, мъст)*. Срв.: **Три неща привличат вниманието ни** в това вестникарско (в всяко отношение) антрефиле... (КК 37).

ПП със значение 'вземане' са по-редки и могат да се разглеждат също като подгрупа в рамките на 'даването'. В примерите с прототипния глаголен компонент *взема (вземам/взимам)* се срещат единствено девербални деривати, а основният интерпретационен модел $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ тук е представен само с две ГС – *участие* и *обрат*. Срв.: **Кой знае какъв обрат щяха да вземат** съдбините на двата народа, ако... (ЮИ 117) ($\approx$ **Кой знае как щяха да се обърнат съдбините**); **В тази жестока борба не можяха да не вземат**, разбира се, **участие** и **представителите** на историческата наука... (ИШ 4) ($\approx$ **не можяха да не участват**).

По-чести са ПП от трансформационния модел $V + N \text{ dev} \approx X$. В примерите често се използват съществи-

телни с предметно значение. Напр.: *вземам* (пример, превез, бани, връх, размери, позиция). Срв.: *Че и в Гърция има лица, които не могат вече да закрият очи пред истината, това го доказва в по-ново време Милиаракис, които в една рецензия признава напълно заслугите на Филипсона за етнографската статистика на Пелопонез и подканя своите сънародници **да си вземат пример*** (ИШ 37).

В емпиричния материал се срещат и ПП, реализирани в предложни изрази, при чиято употреба проличава наличието на известни идиолектни особености в предпочитанията към отделните предложни изрази. Срв.: *вземам под наем, под съображение, под заем; вземам в внимание, в съображение*. Срв.: *До като ще има господари, които **ще вземат под наем** чуждия труд и до като ще има работници, които ще продават своя труд, социални противоречия ще има...* (СР 31).

Също със значение ‘вземане’ или ‘съзнателно придобиване’ като периферни функционират и други вербални компоненти. В корпуса бяха засвидетелствани следните примери: *отнема* (възможност), *поемам* (загължение, властта), *извлека* (полза). Срв.: *Цанков и съмишлениците му: ... **поеха** пред княза **загължението** да направят в конституцията някои важни изменения...* (СР 7).

3.1.4. ПП с глаголни компоненти с признаци [+динамика +иницираност]

3.1.4.1. Най-общо семантиката на използваните глаголи може да се определи като ‘действие’. Това прави тази група най-обемна, а нейната структура – най-разгърната и диференцирана. В нея, в зависимост от вътрешната форма на ПП, се реализира както признакът ‘агресивност’, така и признакът ‘пациентивност’. Най-често използваните глаголни компоненти на ПП в тази група са с общото значение ‘правя’, ‘сътворявам’. Централните за групата глаголи *чинити*

(у/на/починити) и вршити (из/свршити) се нареждат на следващо място по честота след *бити*, *дати* и *имати*. Тези глаголи са (в различна степен) семантично непълни и в ролята на вербални компоненти на ПП служат основно за „оглаголяване“ на ГС. През разглеждания период двата глагола се намират в конкурентни отношения, но дори тогава се забелязват характеристиките за ХХ в. особености: 1) глаголът *вршити* се проявява като семантично „празен“ и това му позволява да се свързва с широк диапазон от ГС, като внася в ПП нюанс на процесуалност; 2) глаголът *чинити* е в по-малка степен десемантизиран, тъй като съдържа семантични компоненти на лексикално значение (Петрович 1990). Това предопределя и постепенното стесняване на сферата му на употреба през втората половина на ХІХ в. (Петрович 1990; Белакович 2007; Войнович 2007а), а през разглеждания период той се употребява предимно в ПП, изразяващи краткотрайни действия. ПП с тези два глаголни компонента се интерпретират почти изцяло по структурния модел $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$.

Чинити се използва със следните ГС: *избор, напомена, услуга, измена, покушај, погрешка, успех, расположење, споразум, договор*. Срв.: *Од осталих лиричара може се учинити један избор* (ПП 10) ($\approx$ *Од осталих лиричара може се (један) изабрати*); *Измене које би се могле учинити, могле би бити само незнатне*. (БП 10) ($\approx$ *Оно што би се могло изменити...*); *Султан и Порта, намерни да..., чинили су овај покушај не само да би ту на граници аустријској обезбедили мир него...* (СН 38) ($\approx$ ... *покушавали су*).

Вршити се използва със следните ГС: *избор, договор, погубљење, сеча, освета, напад, састанак, прелаз, уговор, распоред, освојење, предаја, организација, требљење, узеће, заузеће, гоњење, сукоб, излазак, пример*. Срв.: *Аустријске белешке знају да ће овај састанак извршен бити 4 марта по новом (21 фебруара)*. (СН 106) ($\approx$ ... *да ће се састати*); *А кад узмемо на ум време потребно за гласо-*

ношу, *изаћи ће опет да је напад на Карађорђа извршен негде између 26-31 јануара 1804.* (СН 67) (*≈ ... да су Карађорђа напали...*); **Избор има да се врши** и у старијим нашим писцима, и у данашњим и, *напоследку, у старијим и новијим књижевностима свију народа.* (ПП 20) (*≈ Мора да се бира* и у старијим писцима...).

В примерите *чинити предмет анализе, вршити задатак издавања и вршити посао организовања* вђв формално одношение глаголното действие, изразено чрез ГС, се отдалечава от представата за извршаването му. В стилистично одношение, от друга страна, чрез тези примери се постига по-висока степен на институционализација на изказа.

В корпусу се среќат и други глаголи, които имаат сходна функција с *чинити* и *вршити* в ролята на вербални компоненти на ПП, които се комбинираат със следните ГС: *известити* (*избор, закључак, преобраќај, васпитање, учење, објашњење, опис*), *израдити* (*помоћ, превод*), *произвестити* (*ефекат, утисак*), *правити* (*биланс*), *створити* (*навика, могућност*), *однеговати* (*способност*), *развити* (*способност*), *наредити* (*заседа*), *повлачити* (*паралела*).

Вђв всичките глаголи присъства допълнителна резултативна семантика ('сътворяване'), като в някоу тя е по-силно изразена, а в отделни примери се комбинира с акцентирание на агентивната ангажираност (*однеговати, развити*). ПП с глаголните компоненти *известити* и *израдити* съдържат предимно девербални деривати и като цяло се интерпретираат по модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$. Останалите глаголни компоненти се използват или с девербални деривати (трансформация по модела $V + N \text{ dev} \approx X$), или с геадективни деривати. В този смисъл *известити* е най-неутрален и по-често среќан. Срв.: *Такве читаоце молим да прегледају сами имена оних који данас управљају Задругом; да, после тога, само пет минута размисле који би још могли ући у управу, као и да ли су ови последњи мање способни за то место него неки*

од оних који га заузимају и, напосе, кад то учине, **да изведу закључак** (ПП 20) ($\approx$ **да закључе**); На последњој скупштини говорило се само о томе дали Задруга треба да зида кућу, шта стаје повез књига, хоће ли се рентирати засебна издања која Задруга мисли покренути, **како треба правити биланс**, да ли треба у извештај о стању Задругину уносити номиналну или ефективну вредност акција бродарског друштва (ПП 24-25) ($\approx$ X).

Вербалните компоненти *водити*, *бавити се*, *држати се* използват със следните ГС: *водити* (борба, договарање, сукоб, рачун), *бавити се* (студовање, испитивање, постављање), *држати* (везе, договарање, смотру) и се интерпретираат предимно по модела V + N dev $\approx$ V fin. Срв.: Али кад око почетка 1804 на ново сазнагу **да се** у Шумадији **води живо договарање** међу српским кнезовима и царским турцима против њих, и ..., они смисле да сечом српских поглавица и кнезова угуше извор покрету пре но што би он букнуо (СН 62) ($\approx$ **да се** у Шумадији **живо договарају** српски кнезови и царски турци); Како је то књига за ужу публику, у право за оне који **се баве студовањем књижевности**, то је довољан и онај, не мали број примерака њених у Народној библиотеци, издањима браће Јовановића (ПП 31) ($\approx$ за оне који **студују**).

Глаголните компоненти *одржати*, *задржати*, *терати се* използват по-рядко, а в тях се набљодава поголяма зависимост между глаголния и именния компонент и следователно по-силна фразеологизација. Срв.: *терати шегу*, *одржати* (*превагу*, *везе*).

В корпусу има и редица примери за ПП, чишто глаголни компоненти означават различна ментална дейност (предимно говорна) – те нај-често са семантично непълни глаголи и означават нај-общо ‘казвам’, ‘чувствам’. Тези примери нај-често: 1) са карактерни за административно-деловия стил, 2) изразяват действието конкретно, 3) са емфатични. Напр.: *изрећи суд* ($\approx$ *осудити*); *изговорити заклетву* ($\approx$ *заклети*); *изговорити опомену и саветовање* ($\approx$ *опоменути*, *посаветовати*); *објави-*

ти забрану ($\approx$ забранити); саопштити поруку ($\approx$ поручити); саопштити извештај ($\approx$ известити); одазвати се захвалношћу ($\approx$ захвалити се); изјавити (покорност) ($\approx$ покорити се); показати смелост ($\approx$ бити смео); осећати мржњу, тугу, љубав ($\approx$ мрзити, туговати, волети); показати симпатију ($\approx$ симпатизовати); подносити страдања ($\approx$ страдати). Срв.: Тек пошто би се текст на ново успоредио с оригиналним рукописом, **могао би се изрећи коначни суд** о издању Љ. Ковачевића (СН 10); И он (Мемоар – М. С.) износи причу коју читамо у Вука да је Бећир-паша јањичарскога старешину од пре 1788 у Србији, Дели-Ахмета, погубио пре но што је ушао у Србију и да **је тим објавио забрану** јањичарима да се наново насељавају у Србију (СН 38).

Каузативно или резултативно значење се реализира в ПП с други глаголни компоненти с разнообразна семантика, предпологаца различна степен на ангажираност на агенса и умишленост на дејствието. Напр.: постићи (опис, успех), распоредити (опсада), установити (опсада), нанети (штета). Срв.: Току устанка ова мала неприлика **није нанела никакве штете** (СН 119) ($\approx$ **није наштетила**).

Или: изазвати (интересовање, узбуђење, колебање), пробудити (интерес). Срв.: Дука казује како **је срамотан повратак** Аганијин из Драупе у Београду **сило узбуђење изазвао** (СН 101) ($\approx$ како **је срамотан повратак** Аганијин из Драупе у Београду **сило узбудило** (?)).

В емпиричния материал се използват и ПП, в чиито вербални компоненти се изразява подчертана опозиция по отношение на ангажираността на субекта и характера на резултата (директно/косвено обусловен). Така в примерите с глаголите *налазити*, *наилазити* на се имплицира неволност в извѣршването на дејствието. Напр.: *налазити* (израз, задоволство, одобрење, помоћ), *наилазити* на (неодобравање). Срв.: Каква је то смелост од управе штитити, против целог осталог света једно дело које својим карактером није тако да изази-

ва у начелу различна мишљења код образованих људи, које, хоћу ово да кажем, **не наилази на неодобравања** зато што припада, рецимо, једној нарочитој школи, једном нарочитом правцу, несимпатичном и непопуларном, него зато што је без претензија и слабо (ПП 43) (*≈ које не одобравају не зато што*).

От друга страна, се използват и примери, в којто се имплицира ангажираност на субекта в глаголното действие. Напр.: *(по)тражити* (*карактеристика, тумачење, одговор, напомена и нацрт, разлог* (РП)). Тези ПП се трансформираат по модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ mod} + V \text{ fin}$, т.е. в сложен предикат с модален елемент (*покушати*). Срв.: *Нарочито треба, изгледа ми, дубље анализати дух и правац његова певања и потражити му истинску карактеристику, покушати, једном речју, једну унутарњу анализу његове поезије, – а поврх свега одати му пуну правду и признање, које му, поред све хвале, за живота није, не само као човеку, но и као песнику, у пуној мери одавано* (ЛН 25-26) (*≈ и покушати га карактеризирати истински*).

В материала бяха засвидетелствани и примери, в којто различни сфери на човешкото общество се концептуализираат чрез метафората **контејнер**. Напр.: *уносити просвету у најниже класе народа* (*≈ просвећивати...*); *унети анархију у преводну књижевност* (*≈ анархизовати...*); *унети ред у ову област* (*≈ средити...*); *увести дисциплину у нову устаничку војску* (*≈ дисциплиновати...*); *увести реформе у пашалук* (*≈ реформирати...*); *полагати очекивање у сечу*. Срв.: *На име често се мисли да Задруга није књижевна установа, него народна, да њен циљ није изазвати у инелигентним редовима друштва јаче интересовање за књижевност, него уносити просвету у најниже класе народа* (ПП 6-7).

Основно с деадективни деривати се образуваат ПП от следващата група, в којто се изразяват различни глаголни карактеристики како 'край', 'каузиране', 'интензитет(-)'. В ПП с деадективни деривати, означа-

ващи признаци на живи и неживи обекти, се реализира значење на градацијата на квалитетот, предизвикана од сѝзнателни или несѝзнателни дејствија, која се концептуализира како причинена или придобита. Тези ПП би следвало да се интерпретираат чреѝ сложни предикати. Примерите од този тип са с междинен статус, тѝќи како биха могли да се разгледаат и како неутрализираци елементи в системата донор – донум – агрегат. Напр.: *ослобођавати се субјективности, губити од вредности и снаге, односити од вредности, губити гипкост и лакоћу, изостајати у тачности и коректности*. Срв.: *Док се епски и драмски песници морају ослобођавати субјективности, дотле је лирској поезији душа – душа песничка* (ЛН 27), *Колико је ово карактеристично за спољну форму Јакишићеве поезије, оно јој, у исто време, и односи од вредности, јер је манерисано; ...* (ЛН 60-61).

ПП с подобни карактеристики се реализираат и в конструкцији од типа V + N dev. Напр.: *у(с)кратити помоћ, довршити освојење, утишати ватру, оставити се буне, напустити спремање*. Срв.: *Одлучено је на томе саветовању да Агнелија право потражи Карађорђа, да му понуди двеста кеса новаца и да га замоли да се остави буне и да људе умири и отпусти* (СН 88).

Подобна група ПП (в чийто сѝстав влизат предимно девербални деривати) сѝ значење ‘начало’, ‘продължителност’, ‘интензитет(+)’ се реализираат в следващата група. Напр.: *увеђати (пријемљивост, извезбаност), латити се (избор, посла), оборити (ватра), отворити (обрана), обновити (разговор), протегнути (преговарање)*. Тези ПП се интерпретираат по модела V + N dev ≈ V faz + V fin, т.е. в сложен предикат с фазов елемент. Срв.: *На то и Турци **оборе ватру**, убију Карађорђу момка и ране у главу Станоја Главаша. Карађорђе с једне стране **утиша** с места **ватру** на српској страни, а на турској **утишају је** Агнелијини гавазии момци, али се **разговор**, тиме прекинут, **не обнови*** (СН 89).

Како одделна подгрупа можат да се изведат и ПП, в коишто е представена основавацата се на опозицијата *горе*: *долу* ориентационна метафора. В примерите се реализираат и допълнителни значенија како *интензитет*, *начин* и др.

Подгрупата ПП, която представя значението ‘долу’, се организира околу форманта/предлога *под*. Напр.: *повести под квалификацију* ($\approx$ *квалификовати*); *подвргавати казни* (*кажњавати*). Срв.: *Тај последњи пример илустрије две врсте тих погрешака, оне које горе **поведосмо под квалификације**: нетачна употреба синонима и погрешна фразеологија* (БП 7).

От друга страна, противоположната семантична карактеристика (‘горе’) е представена от глагола *дићи*. Напр.: *дићи буну, устанак, рат; дићи на устанак*. Срв.: *Кад је изнесено главно питање збора: **да је буна на турке дигнута** и да јој треба старешина, приступило се томе госту* (СН 77).

В материала се среќат и редица ПП, карактерни за специфичната терминологија на административно-деловия и научниот стил. Напр.: *указати помоћ* ($\approx$ *помоћи*); *указати част* ($\approx$ X); *досудити награду* ($\approx$ *наградити*); *дуговати помоћ* ($\approx$ X); *поверити задатак* ($\approx$ X); *издати наредбе/наређење* ($\approx$ *наредити*); *издати налог* ($\approx$ *наложити*); *оставити налог* ($\approx$ *наложити*); *изнети предлог* ($\approx$ *предложити*); *навести доказ* ($\approx$ *доказати*); *обратити пажњу* ($\approx$ X); *предузети мере* ($\approx$ X); *предузети кораке* ($\approx$ X); *ставити захтев* ($\approx$ *захтевати*); *остављати утисак* ($\approx$ X); *остављати налог* ($\approx$ *наложити*); *изнети предлог* ($\approx$ *предложити*); *положити основу, основ* ($\approx$ *основати*); *постављати задатак* ($\approx$ X); *уговорити погодбу, мир*. Срв.: *За последње четири године овај одбор **није** ниједном делу **досудио награду**, а управа Задругина нашла је осам дела достојних да их она награди* (ПП 43); *У тим речима је прави разлог што **су наредбе морале издати се** управо онако како је записао прота М. Ненадовић* (СН 54).

3.1.4.2. Тази група е най-обемна и с най-силно разчленена структура и в българския материал, а централните за цялата група глаголи *правя* (*направя*) и *върши* (*извърши*) се отличават с особено висока фреквенция в корпуса, като глаголът *правя* се използва по-често. В това отношение може да се предположи и развитието на жанрово-стилистична специализация при глагола *върши*. Тези глаголи са семантично непълни и в ролята на вербални компоненти на ПП служат основно за „оглаголяване“ на ГС. В по-нататъшния развой на българския език се запазва конкуренцията между двата глагола, а употребата им се предопределя от различни фактори – семантични, стилистични, прагматични и др. (Кабакчиев 1993: 7). Все пак може да се отбележи, че примерите с *правя* са по-чести и през следващия век, докато глаголът *върши* се употребява с по-ограничен инвентар от ГС (РБЕ 2002, 2008).

И двата глагола се използват в ПП, които могат да се интерпретират по моделите $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ и $V + N \text{ dev} \approx X$, но личните глаголни форми често не са стилистично и информативно еквивалентни на ПП, които са по-подходящото изразно средство. Това още веднъж потвърждава важната роля на ПП за обогатяването на изразните средства в книжовния език.

Правя се използва с ГС: *рискове, изменения, жертви, иригация, заеми, заявления, усилия, постъпки, предложения, впечатление, прогрес, гершика, изключение, чест*. Срв.: Цанков и съмишлениците му... поеха пред княза **да направят** в конституцията **някои изменения**, които да организират народните свободи. (СР 7) ($\approx$ **да изменят малко конституцията**); На Иван Грозни **правиха даже два пъти предложения**, които впрочем не сполучиха, благодарение на враговете и на конкурентите му (ЮИ 117) ($\approx$ **На Иван Грозни даже два пъти предлагаха, но не сполучиха**); В външно и вътрешно отношение, в техника и съдържание, поетът **направил явен и значителен прогрес** (КК 65) ($\approx$ **прогресирал явно и значително**).

Върши се използва с ГС: *преврат, служба, критика, постъпка, прелом, обрат, подвиг, работа*. Срв.: *Всички признават, че днешната българска полиция е зле подбрана, че лошо си върши службата и...* (СР 14) ($\approx$ *че лошо служи*); *И ето какво я кара да извърши тая постъпка...* (КК 139) ($\approx$ *И ето какво я кара да постъпи така*); В 679. *се извършва само последното им нашествие...* (ИШ 25).

В отделна подгрупа могат да се обособят и глаголите, в които преобладава семата 'създавам', 'постигам'. Тези примери се интерпретират чрез структурните модели $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$, $V + N \text{ dev} \approx X$ и $V + N \text{ dev} \approx V + V \text{ fin}$. Напр.: *създавам* (неудобства, задължения, главоболия, отместване, затруднения, значение), *произвеждам* (впечатление), *сторя* (радост), *постигам* (обединение, единство, общност), *осъществявам* (обединение), *образувам* (пречка), *склоча* (заем), *установявам* (равновесие, надзор). Срв.: *Това изтъкване на индивидуалистични елементи (...) създава в художествено отношение отместване на центъра* (КК 56) ($\approx$ *в художествено отношение отмества центъра*); **Особено комично впечатление произвеждали** някои безобидни немски професори, които се увлекли да вземат участие в въстанията като доброволци (ИШ 7); *Ако възприемем този възглед, ще трябва тогава да установим полицейски надзор върху идеите на учителството и да възприемем инквизицията...* (СР 22) ($\approx$ *ще трябва да започнем да надзираваме полицейски*).

Друга група вербални компоненти образуват глаголите с по-силно процесуално значение, чрез които същевременно се подчертава агентивната ангажираност. Примерите се интерпретират чрез структурните модели $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ и $V + N \text{ dev} \approx X$. Напр.: *вода* (борба, битки, война, кореспонденция, съществуване), *развивам* (деятелност), *упражнявам* (надзор), *укажа* (влияние), *изпълнявам* (служба), *поддържам* (мнение, сношения, връзка), *преживя* (емоции, разочарования), *държа* (сметка), *прекарвам* (нощ), *начертая* (план), *кроя*

(план), полагам (грижи, старания, усилия, основа, кандидатура). Срв.: *Учителските съвети водят сега силен борба с злото, но не винаги с успех* (СР 15) (*≈ се борят силно (?)*); *На правителството трябва да се даде правото да упражнява надзор върху общинските финанси...* (СР 11-12) (*≈ да надзирава*); *В тая смисъл народно-либералното правителство разви голяма дейтелност* (СР 37) (*≈ X*).

Често се срещат ПП за говорна и сетивна дейност, а глаголните компоненти в тях са семантично непълни глаголи с най-общо значение 'изказвам', 'показвам' и 'чувствам'. Важна функционална характеристика на тези конструкции е възможността да изразяват даденото действие като конкретно реализиращо се, за разлика от еднословните глаголни форми, които изразяват действието принципно. Напр.: *изказвам* (пожелание, желание), *говоря* (похвали)²⁷, *покажа* (ревност, охота, презрение), *храня* (антипатия), *проявявам* (участие, възхищение, съзнание, сигурност, обширност, богатство), *чувствам* (отчужденост, досада), *сецам* (гордост, трепети), *споделям* (възглед), *понасям* (жертви, мъки, самотност), *търпя* (вина). Срв.: *В конгреса на Н.-либералната партия това пожелание биде изказано от един селянин:...* (СР 34) (*≈ един селянин пожела това*); *Третата драма, в която поетът проявява вече и пълна техническа сигурност, е едноактовата драма-епилог в Ибсеновски стил – Страхил страшен хайдутин* (КК 51) (*≈ поетът е технически напълно сигурен (?)*).

ПП с каузативно или резултативно значение се реализират чрез употребата на различни други вербални компоненти. Такива са глаголите, които освен първоначален принос от страна на субекта за извършване на действието, означават и пряка намеса, ангажи-

²⁷ Камо ПП не се разглеждат конструкциите, в които подобни ГС се използват с глаголи *пиша* и *публикувам*: *пиша похвали* (КК 16, 21), *критики*, *реклами* (КК 21), *проповеди*, *разсъждения* (КК 136), *оценки*, *рецензии* (КК 189), *публикувам присъди* (КК 19-20), *реплика* (КК 24), *обяснения* (КК 30).

раност от негова страна. Напр.: *нанеса (повреда, отпор), причиня (повреди, щети, вреда), наруши (спокойствие), одгържа (победа), принеса (вреда, полза), спъна (развитие)*. Срв.: *В България ома само една река с урегулирано легло: Луда Яна – на Народно-либералното правителство се дъжжи, че тя не беснее вече и не причинява вреди* (СР 35) (*≈ и не вреди на нищо (?)*).

Също със значение първоначален принос от страна на субекта към извършване на действието, но с нецеленасоченост и косвена обусловеност на резултата се характеризират глаголните компоненти *възбужда, пробужда, събужда, будя, породя, предизвикам*. Те се свързват основно с ГС, означаващи емоции, чувства и психически състояния. Напр.: *възбужда (движение, гняв, чувства, интереси, възражения, съгласие, задоволство), събужда (чувства), пробужда се (съзнание), будя (пориви), породя (съмнение, невъзможност), предизвикам (тревога)*.²⁸ Срв.: *Това възбуди гнева на баварските духовници, които едва-що бяха изтикали славянските учители с помощта на немските войски* (ЮИ 55); *Опасението от материалното и духовно влияние на Петра върху славяните **породи** още през XVIII век **съмнение** за някакво завещание на Петра Велики...* (ЮИ 119).

В емпиричния материал бяха засвидетелствани и редица други ПП, в чиито вербални компоненти също се изразяват противоположни характеристики по отношение на ангажираността на субекта и характера на резултата (директно/косвено обусловен). Така в примерите с глаголите *намеря, срещна, пропусна, претърпя* се имплицира неволност в извършването на действието. Напр.: *намеря (защита, разрешение, отзив, пазар, прибежище, отек, израз, отзвук, ек, примирение, оценка), претърпя (промени, несполука, обсада, изменения, развитие), срещна (опора), пропусна (грешки)*. Тряб-

²⁸ В отделна подгрупа с междинно значение между това на последните две биха могли да се обособят и: *причиня отпадък* (ЮИ 105), *причиня подпадане* (ЮИ 110), *причиня бягство* (КК 139).

ва да се отбележи, че в тези примери се реализират два типа действия в зависимост от своята насоченост, при които субектът може да бъде адресант или адресат на действието. Срв.: *Времето не може, разбира се, да угаси ония мотиви, които произлизат от самите условия на производството, но за тях нък е по лесно да се намери от арбитрите едно разрешение, удовлетворително, за двете страни* (СР 41).

От друга страна, в следващите примери се имплицира ангажираност на субекта в глаголното действие. Напр.: *търся (намеса, отговор), диря (четене, изцеление), преследвам (цел)*. Срв.: *Последното обстоятелство би ни дало негли възможност, да определим между другото поне хипотетично, от кои приморски страни са дошли ония славяни, които са оставили на островите следи в някои редки думи, – въпрос на който напрасно търсим отговор в историята* (ИШ 22-23).

Срещат се също и ПП, в които различни сфери на човешкото общество се концептуализират чрез метафората **контейнер**. Напр.: *вносям усъвършенствания в военната система* ($\approx$ усъвършенствам); *маниерност в поезия* ($\approx$ правя маниерен); *раздвоение в драмата* ($\approx$ раздвоявам); *значителност в сюжети* ($\approx$ правя значителни); *вложка художественост, съдържание в разкази, скици, драски* ($\approx$ правя художествени, съдържателни); *съдържание в рамка, съдържание в мотив, внушавам респект* ($\approx$ респектирам); *въдвори справедливост; вдъхвам ентузиазъм* ($\approx$ ентузиазирам); *обич, омраза, опасение; влея живот* ($\approx$ оживя); *вложка смисъл*. Срв.: *Може да бъде въпрос, дали с това не внося раздвоение в драмата* (КК 56) ($\approx$ дали с това не раздвоява драмата).

Основно с деактивни деривати се образуват следващите ПП, в които се изразяват различни глаголни характеристики като 'край', 'каузиране', 'интензитет(-)'. Напр.: *лиша от (възможност, непосредственост, въодушевление, значение, цена), отнема (охота), изгубя (самостойност, способност), загубя (популяр-*

ност), губя (надежда, смисъл, значение). Срв.: ... само тогава Под игото може да бъде изместено из интересите на широката публика, но **без да загуби популярността си...** (КК 13).

Подобна група, само че предимно с девербални геривати в именната част, със значение 'интензитет(+)', 'начало' образуват слеващите примери. Напр.: *увелича (плодовитост, погашения, слава), ускоря (напредък), усилия (влияние, борба, чувство), открива (борба)*. Срв.: *В Европа е заместен (естественният тор – бел. авт.) с изкуствено торене, което много по-силно **увеличава плодовитостта** на земята* (СР 37).

В българския материал също може да се обособи група, чиято вътрешна форма е организирана около ориентационната метафора *горе : долу*. Ниското положение се възприема като негативно, пасивно. Високото пък се свързва с позитивното и с по-голямото количество. Напр.: *подчиня на робство (≈ поробя); подложка на анализ (≈ анализирам); подпадам под категория (≈ категоризират ме); подлежи на съмнение (≈ нещо трябва да съмнява); поддавам се на класиране (≈ могат да ме класират) // повдигна спор (≈ започна да споря); издигна глас (≈ X); вдигам шум (≈ шумя); повдигна благосъстояние (≈ направя по-благосъстоятелен)*. Срв.: *Но ний няма да се задоволим с тая обща оценка и присъда, а **ще подложим на един, макар и недълбок, почти елементарен анализ** няколко от разказите му...* (КК 189) (≈ **ще анализираме**), *Той (дневният печат) обича **шумът** и малко иска да знае, около какво **се вдига**...* (КК 21) (≈ **около какво се шуми**).

Голяма част от ПП в групата със значение 'действие' се отличават със стилистична специализация и съответно преобладаваща употреба в научния и административно-правния стил. Срв. също следващите примери, сред които има и няколко колокации: *предприема (реформи, грабежи, походи, снимки, изследване); завързва (отношения); скъсам (връзки); обявя (стачка); свикам (митинг); освободя (от длъжност); наруша (мъла-*

чание); *поставя* (въпрос, задача); *оставя* (съмнение, впечатление); *прилагам* (мярка); *прибегна до* (посегателство); *прибягвам към* (анализ); *обърна* (внимание); *концентрирам* (внимание). С нетърпението **да се предприемат всички полезни реформи** отеднаж – а да се изкарат те тичешком, може да се опропасти съвсем финансовото ступанство на държавата (CP 41).

3.1.5. ПП с глаголни компоненти с признаци [+gдвижение + самостоятелност] или [+gдвижение + уницираност]

3.1.5.1. В корпуса се обособява и нееднородна група от различни ПП, в които се реализират конструкции, съчетаващи съответните семантични компоненти с различни пространствени характеристики. В нея се реализират концептуални метафори от типа **действиата са контейнери**, както и различни ориентационни метафори. ПП могат да се разделят на няколко подгрупи, според своята семантика.

Подгрупата с вътрешна форма със значение ‘достигане на повърхността или вътрешността’ на даден обект (ГС) означават ‘цялостно реализиране на действието (събитие)’ или ‘начало’. Те съдържат и резултативен компонент в значението си. По-голямата част от примерите могат да се интерпретират по модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$. ПП в тази група (както и в следващите две) вербализират метафората **действиата са контейнери**. Напр.: *доћи на мисао* ($\approx$ помислити); *доћи у додир* ($\approx$ додирнути); *ставити се у сукоб* ($\approx$ сукобити се). Срв.: *Као што јањичарска установа у опште није била за службу царства, зато што се била изметнула у отмичаре и самовољнике, тако није била ни за одбрану себе саме, чим би се ставила с ким било у сукоб* (CH 100) ($\approx$ чим би се с ким било сукобила). По-рядко ПП се интерпретират чрез модела $V + N \text{ dev} \approx X$, срв. примера с турцизма *бусија* (*заседа*): *засести у бусију*. В тази група се срещат и при-

мери, в којто действието не е сврзано със съзнателни усилия от страна на субекта: *пасти у погрешку* ($\approx$ *погрешити*); *спадати у врсту* ($\approx$ *сврставати се*).

С допълнителен семантичен компонент 'начало' се отличаваат следните ПП: *улазити у претрес*, *упусти ти се у борбу*, *у бој*, *ући у посаушност*, *прећи на расправу*. Срв.: *Али, налазећи да је претрес састава Задругина потребан, ја улазим у претрес слободно и без устручавања* (ПП 19).

Подгрупата с вътрешна форма със значение 'довеждане до повърхността или вътрешността' на даден обект има най-често каузативно значение. ПП се интерпретираат по моделите $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ и $V + N \text{ dev} \approx X$. Напр.: *принети на жртву* ($\approx$ *пожртвovati*); *ставити у ред* ($\approx$ *средити*); *довести у везу* ($\approx$ *повезати*); *довести у сукоб* ($\approx$ *сукобити се*); *довести у питање* ($\approx$ X); *у подударност* ($\approx$ *учинити подударним*); *метати у везу* ($\approx$ *повезати*); *завести у протокол* ($\approx$ *протоколати*); *вратити у ред* ($\approx$ *поново средити*); *привести у дело* ($\approx$ X). Срв.: *Кад се узме у рачун кретање Карађорђево к Београду и његово купљење војске по Београдском Округу, наређивање опсадног кордона око Београда и Смедерева, мали бој међу Београдом и Кумодражем, те се белешке о данима баточинских бојева морају померати као остале са 6-7 дана, јер се само тако могу довести у подударност са другима и другачије утврђеним* (СН 140).

Подгрупата с вътрешна форма със значение 'достигане до предел' на даден обект (ГС) означава завършване на дадено действие и има отсянка на 'резултат'. Напр.: *доћи до сазнања* ($\approx$ *сазнати*); *допрети до завршетка* ($\approx$ *завршити*); *доћи до утиска* ($\approx$ X); *до савршенства* ($\approx$ *постати савршен*); *до правилности* ($\approx$ *постати правилан*); *до знања* ($\approx$ X); *до упутства* ($\approx$ X); *до корекције* ($\approx$ X); *до искуства* ($\approx$ *постати искусан*); *до познавања* ($\approx$ X). Срв.: *Ако самосталност суда још не значи и правилност суда, она је ван сваке сумње једини начин да се дође до те правилности* (БП 36).

Подгрупата с вътрешна форма със значение ‘приближаване’ към даден обект (ГС) означава ‘начало’ на дадено действие. Напр.: *приступити избору, критици; приступити к спреми, к утврђењу, к опсади*. Срв.: *На последњој скупштини, тек што је скупштина објавила да треба приступити избору пошто су три члана дали оставке, и док још скоро нико није имао кад ни да отвори уста а одмах се зачу, једва зачу један слаб глас ...* (ПП 26).

3.1.5.2. Тази група в българския корпус споделя същите характеристики с тези в сръбския. Като отделна подгрупа могат да се обособят ПП, чиято вътрешна форма има значение ‘достигане вътрешността’ на даден обект (ГС), които означават ‘цялостно реализиране на действието (събитие)’ или ‘начало’. Те съдържат и резултативен компонент в значението си. Примерите се интерпретират предимно по модела $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$. ПП в тази подгрупа (както и в следващите две) вербализират метафората **действията са контейнери**. Срв.: *вляза в споразумение ($\approx$ споразумея се); в съглашение ($\approx$ X); в обяснение ($\approx$ обясня); в опасност ($\approx$ X); увлека се в мания ($\approx$ вманиача се). Срв.: *Туй ще да е причината, гдето той помисли да влезе в споразумение с южните и западните славяне* (ЮИ 118) ($\approx$ *гдето той помисли да се споразумее*). В групата може да се открият и примери, означаващи неангажираност на субекта при реализирането на действието: *изпадна в (лудост, противоречие, заочестина), втъна в (грижи)*.*

С допълнителен семантичен компонент ‘начало’ се отличават следните ПП: *вляза в (отношения, преговори)*. Срв.: *Тъй в 1648 г. българинът Петър Парчевич от Чипровец влезе в преговори с полския крал Владислава IV (1632-1648)...* (ЮИ 120).

Подгрупата с вътрешна форма със значение ‘довеждане до повърхността или вътрешността’ на даден обект има най-често каузативно значение. ПП се интерпретират по моделите $V + N \text{ dev} \approx V \text{ fin}$ и $V + N \text{ dev} \approx X$. Напр. *туря в съблазън ($\approx$ съблазня); докарам в кон-*

фликт ($\approx X$). Срв.: *Ако има за нещо да виним Вазова, то не е толкова, че е написал тия и подобни игри на перото, ..., но че с тяхното преиздаване **туря в съблазън** разни невменяеми „литературни труженици“... (КК 189) ($\approx$ **съблазнява**).*

В емпиричния материал може да се обособи и подгрупа ПП с глаголни компоненти със значение ‘достигане до предел’ на даден обект (ГС), които означават завършване на дадено действие и имат отсянка на ‘резултат’. Напр.: *дойда до заключение* ($\approx$ *заключа*); *отиде до крайност* ($\approx X$); *достигна до самосъзнание* ($\approx$ *самосъзная*); *до влияние* ($\approx X$); *индивидуалност* ($\approx X$); *стигна до просветление* ($\approx$ *просветля се*); *издигна се до висина, висота* ($\approx$ *извися се*). Срв.: *Един прочут френски писател, Жюл Юре, ..., **е дошъл до заключението**, че германските градове са станали образцови... главно благодарение на това, че кметовете им се назначават от държавата и стоят на тая служба достатъчно време, за да приложат своята програма (СР 11) ($\approx$ **е заключа**).*

В българския материал може да се открои и група ПП с глаголни компоненти със значение ‘довеждане до предел’ на даден обект (ГС), която означава завършване на дадено действие и има отсянка на ‘резултат’. Напр.: *доведа до разфърляне* ($\approx$ *разхвърлям*); *несъобразност* ($\approx X$); *докарам до съвършенство* ($\approx$ *усъвършенствам*). Срв.: *Иван Гундулич **особено докара до съвършенство** разработката в роден език събития от славянския исторически живот в поемата си „Осман“ (ЮИ 57) ($\approx$ **особено усъвършенства**).*

Подгрупата ПП с вербални компоненти със значение ‘приближаване’ или ‘довеждане’ към даден обект (ГС) означава ‘начало’ на действието, а в емпиричния материал беше регистриран само един по-ясен пример. Срв.: *Като **пристъпям към изложение** на кратките си бележки, аз ще се придържам о един ред... (ИШ 24).*

3.2. Обобщение: В двата корпуса е засвидетелстван богат материал, който илюстрира съществуването на сложни и добре развити системи от ПП в сръбския и българския език от края на XIX и началото на XX в. Типологично конструкциите се различават, което намира отражение и в научната терминология относно проблема. Така сред глаголно-именните изрази в настоящата работа се разглеждат примери, които традиционно се дефинират като декомпозирани предикати, перифразни предикати, колокации, устойчиви съчетания, различни метафори. Изброените езикови единици са съставени предимно по моделите *глагол + (предлог) + ГС* или *ГС + глагол*; преходите между конструкциите с различни структурно-семантични характеристики не са маркирани с ясни граници, а са съпроводени от плавни преливания със застъпващи се области. Същото може да се отбележи и за ПП в рамките на всяка от петте групи, обособени въз основа на семантичните характеристики на глаголният компонент. Обединяването на тези езикови единици обаче представя по-пълна картина относно възможностите на т.нар. именован стил.

По отношение на петте групи ПП трябва да се отбележи, че в настоящата работа те бяха организирани съгласно постановката за нееднаквата репрезентативност на отделните примери, която предполага наличието на център и периферни зони, в които отделните групи се застъпват, създавайки поредица от преливни преходи. Това е обусловено от факта, че в глаголните компоненти на ПП (и като цяло в тяхната вътрешна структура) са представени различни семантични компоненти като: динамика/статика, агресивност/пациентивност, движение/покой (с различни подгрупи), иницираност/самостоятелност (Попова 2008). Въз основа на тези характеристики на системата и на базата на материала могат да се изведат релевантни заключения в съпоставителен план основно за

централните зони на всяка група, както и за съотношението център : периферия като цяло. Извеждането на детайлни заключения относно спецификите на периферните области би изисквало материал, събиран специално с тази цел.

В първата от обособените пет групи в двата езика като централен глаголен компонент функционира глаголът *бити* / *съм*. Поради своята силна десемантизация той се използва в разнообразни формално-структурни модели с различни предлози (които вербализират различни метафори) и други лексикални единици. Трябва обаче да се отбележи, че между сръбския и българския език в това отношение съществуват две основни разлики, които предопределят по-високата фреквентност (и функционална натовареност) на глагола *бити* в сръбския език. От една страна, в сръбския език той се използва по-често за изразяване на екзистенциалност, за разлика от българския език, в който тази функция се поема от някои други глаголни компоненти от периферията (напр. *има*, *няма*). От друга страна, липсата на надежна флексия в българския език също оказва влияние, което обаче засяга единствено формално-структурните особености на ПП в тази група, тъй като редуцира броя на конструкционните модели. И в двата корпуса се очертават периферни области, които в българския език са по-добре представени. ПП в тази група имат различна функционална натовареност и концептуална стойност.

Втората група от ПП, структурирана около глаголни компоненти с най-общо значение 'събитие', се отличава от останалите по това, че в нея конструкциите се формират в субектно-предикативен модел. Въпреки че в тази група трудно може да се обособят център и периферия, поради структурно-семантичните и концептуалните разлики между отделните примери в нея, все пак може да се отбележи, че и в двата езика като централни функционират глаголи със сход-

но значение: *настати* (ср.) и *стана* (бг.), но близо до центъра стоят също и глаголните компоненти: *догодители се, случити се // настъпни, яви се*, както и други. Наред с тези примери и в двата корпуса се използват и много ПП, вербализиращи различни концептуални метафори, които са характерни предимно за литературно-критическите текстове от емпиричния материал, но се срещат и в останалите. Те функционират паралелно с други разгърнати структури – терминологизирани специализирани изразни средства, като по този начин повлияват върху цялостното съотношение между номиналност и глаголност в текстовете, тяхната информативност и образност. ПП от тази група изразяват основно характеристики на глаголното действие като: ‘начало’, ‘продължаване’, ‘край’, ‘интензитет’. Характерна особеност на групата е постигането на силна деагентизация.

Третата група от ПП е формирана около глаголи, образуващи системата донор – донум – адресат. Въз основа на вътрешната си структура ПП в тази група имат четири значения: ‘даване’, ‘притежание’, ‘получаване’ и ‘вземане’. Подгрупата със значение ‘даване’ съставя примери с централния глагол *дати* (ср.) и *дам* (бг.), а подгрупата със значение ‘получаване’ – с централния глагол *имати, немати* (ср.) и *имам, нямам* (бг.). Тези два типа ПП са най-често използваните в групата, но са също така и едни от най-честите в целия материал. Подгрупата със значение ‘получаване’ е много рядка в сръбския материал и в нейните рамки не може да се открие център. В емпиричния материал вербалният компонент *добити (добијати)* се среща едва веднъж. В това отношение трябва да се отбележи, че глаголните компоненти *добити* и *получити* са засвидетелствани и по-рано през XIX в., но вторият глагол спира да се използва около 40-те години на века (Войнович 2007б: 328, 329; Белакович 2007: 348). В българския материал, от друга страна, тези примери са значително по-чести.

Като централни тук функционират два глагола – *получа* (*получавам*) и *добия* (*добивам*), които са в отношения на конкуренция. По-нататък в развитието на езика обаче като основен изразител на модела се обособява глаголът *получа*, който е по-неутралният изразител на значението ‘получавам’ (БТР 1993: 157; РБЕ 2008: 350-353). И в двата корпуса подгрупата ‘вземане’ е представена от ПП с централния глаголен компонент *узети* (ср.) и *взема* (бг.), но и тази подгрупа е слабо представена. В рамките на четирите подгрупи функционират и разнообразни периферни конструкции, в които обаче главните характеристики са по-слабо изразени. Като цяло тази група се формира около актуализирането на адресата и адресанта, което обуславя и характерната за нея функционална натовареност, свързана с изразяването на залогови отношения, но за нея са характерни и различни стилистични характеристики.

Четвъртата група ПП, организирана върху глаголни компоненти с най-общо значение ‘дейност’, е най-обемна и най-силно диференцирана. Все пак може да се отбележи, че централните глаголни компоненти в нея и в двата корпуса са десемантизирани глаголи, чиято основна функция е да вербализират ГС (разбира се, те са и стилистично натоварени). Като по-голяма разлика може да се споменат двете двойки глаголи *чинити* ((у/на/по)чинити) и *вршити* (*извршити*) (ср.) и *правя* (*направя*) и *върша* (*извърша*) (бг.), които са едни от най-често използваните. Формално при тях има голямо съответствие през разглеждания период, тъй като по-често използваните са съответно *чинити* и *правя*, за разлика от *вршити* и *върша*. Тази тенденция е по-силно изразена в сръбския език, тъй като в сръбските текстове единствено Ст. Новакович употребява последователно глагола *вршити*. В по-нататъшния си развой обаче двата езика се разминават в това отношение и в средата на ХХ век в сръбския език вече като най-често срещан в тази група се установява *вршити*

(Радовановаич 1977б), който е по-неутрален, докато *чинити* носи семантични компоненти на лексикално значение (Петрович 1990). В българския език примерите с *правя* са по-фреквентни и през следващия век, докато глаголът *върши* се употребява с определени съществителни (РБЕ 2002, 2008), а ПП с двата глаголни компонента се регулират от сложни механизми на съчетаване с ГС (Кабакчиев 1993: 7). В тази група подглед от центъра функционират и глаголи със значение 'сътворяване, създаване' и глаголи за подчертаване на процесуалния характер, които също образуват две големи подгрупи примери. В периферията на групата като глаголни компоненти на ПП се използват и много други глаголи, чрез които се акцентират различни глаголни характеристики. Част от конструкциите са силно метафоризирани, но към периферията спадат и примерите с колокации, характерни за административно-деловия или научния стил.

Много разнородна и трудна за дефиниране група ПП е тази, организирана около глаголни компоненти, съчетаващи пространствени и динамични семантични характеристики. Влияние върху интерпретацията на примерите оказва и определянето на обекта на глаголното действие. Тези примери най-често вербализират пространствени метафори и метафори от типа **действието са контейнери**, а чрез тях се изразяват различни характеристики на глаголното действие: 'начало', 'продължаване', 'край', 'цялостно извършване', 'интензитет'. Въпреки че примерите се отличават с висока образност, голяма част от тях са навлезли в съответните терминологични системи.

По отношение на именния компонент в ПП може да се отбележи, че се откроява една съществена разлика в сравнение с ГС в НК. Характерът на връзката между глаголния и именния компонент в разглежданите конструкции позволява тълкуването и на примери със съществителни с предметно значение като ПП, особе-

но в случаите, когато съществува едноклещна лична глаголна форма, образувана от същия корен (*дам подплата, облекло, физиономия* и *дати правац, контур, место*). В словообразователно отношение преобладават деривиранияте съществителни – най-вече дегербиални, но също и геадективни деривати. В сръбския материал се използват най-често словообразователните форманти *-ње, -Ø, -а, -ост*, а в българския – *-не, -ние, -Ø, -ост*.

4. Функционални възможности на ПП

В представения в предходния раздел структурно-семантичен анализ на ПП неведнъж бе засяган въпросът за техните функционални характеристики, а от представените наблюдения може да се заключи, че тези езикови структури разполагат с богати изразни възможности в двата езика още през разглеждания период. Данните дават основание за прецизиране на традиционните тези относно ролята на книжовноезикова еволюция през ХХ в. за развитието на т.нар. номинален стил и обръщане на по-сериозно внимание на тези процеси през ХІХ век.

Функционалните възможности на ПП са обусловени главно от три фактора: 1) смесените категориални характеристики на ГС, които влизат в състава им, 2) формално-структурните им особености – специфичния структурен модел (V + N) и 3) характера на семантичните отношения между глаголният и именният компонент. Те могат да се разглеждат с оглед на три основни аспекта: изпълняване на компенсаторни функции, влияние върху информативното съдържание, семантична кондензация на категориални значения.

4.1. Компенсаторни функции на ПП

Ролята на ПП като изразители на категориите вид, начин на глаголното действие, залог се отбелязва като една от важните причини за тяхната употреба, особено в изследванията върху английски материал

(Матезиус 1975; Ренски 1964; Градечак-Ерделич 2004; Градечак-Ерделич, Бърдар 2012; Кабакчиев 1994). Разбира се подобни наблюдения могат да се приложат и върху славянски езиков материал, но ограничени до изразяването на категорията вид. Другият важен за славянския контекст аспект е номинационната функция на ПП при липсата на еднолексемно наименование за дадено действие (Скоумалова 1968, Радованович 1977б).

4.1.1. Случаите, в които чрез ПП се попълва празно място в лексиката на езика, не са никак малко, а това добре личи от приведените в предходния раздел данни, където в семантичната класификация на ПП беше вплетена и структурна подялба на интерпретационните модели. В това отношение трябва да се отбележи важната роля на ПП при възприемането чужда лексика, тъй като чрез въвеждането на дадените ГС от чужд произход в парадигматични отношения (ПП) се създават и по-благоприятни условия за тяхното инкорпориране в системно-структурните отношения. И в двата корпуса от текстове в ПП с компенсаторни функции се използват различни глаголни компоненти. Срв.:

Ср.: *Пети члан* (нарочитог одбора – М. С.) **гао је оставку** (ПП 21), *Као што рекосмо, човек има утисак као да слуша неучена, нешколована, недовољно образована човека, и утисак је врао непријатан* (БП 7), *У таквој прилици, неко који би нам рекао које су ствари на које треба обраћати пажњу, искусан пријатељ или наставник, био би нам од неоцењиве користи* (БП 19).

Бг.: *Има ли нешто ... което би ни дало основание да допуснем, че той е способен да поведе тълпи за лична мъст* (КК 178), *С нетърпението да се предприемат всички полезни реформи отеднаж – а да се изкарат те тичешком, може да се опропасти съвсем финансовото ступанство на държавата* (СР 41), **Особено коично впечатление произвеждали** някои безобидни немски

професори, които се увлекли да вземат участие в въстанията като доброволци (ИШ 7).

4.1.2. Чрез ПП може да се компенсура и липсата на видова двойка в сръбския и българския език (обикновено за свършен вид) при някои глаголи (Кабакчиев 1992а; Ивич 1995). Тази функция се изпълнява от глаголния компонент на ПП, който „оглаголява” ГС и се явява носител на глаголното категориално съдържание. В случая най-често става въпрос за глаголи и ГС от чужд произход, но не само. Срв.:

*Ср.: Пре но што прејемо на расправу самога питања, – да бисмо касно знали о чему је реч, **ваљало би можда дати дефиницију** укуса у почетку овог претреса (БП 1), Сада је пред нама питање о дану којег **се извршило** освојење и предаја Рудника и **организација** Рудничког округа (СН 112), Како је то књига за ужу публику, у право за оне који **се баве студовањем књижевности**, то је довољан и онај, не мали број примерака њених у Народној библиотеци, издањима браће Јовановића (ПП 31);*

*Бг.: **Гаранции** на личните права **може да даде** само административното правосъдие. (СР 14), ... **за да получи** той **санкцията** на читателската тълпа,... (КК XI) (*≈ за да го санкционира читателската тълпа*), Когато през XIII в. стъпи на престола Отокар II, Чехия заемаше важно място в средна Европа, но отвътре **станаха някои преобразувания** в немски смисъл... (ЮИ 104).*

4.2. Влияние на ПП върху информативното съдържание

Както НК, така и ПП могат да оказват пряко въздействие върху количеството и характера на изказваната информация. Най-често в науката се отбелязва възможността да се редуцира прякото допълнение чрез употребата на ПП вместо еднолексемна глаголна форма (Радованович 1977б). Чрез употребата на ПП, благодарение на формално-структурните им особености, може да се осъществяват и други цели, като огранича-

ване на агентивната ангажираност, разграничаване на предаваната информация на конкретна и обобщена, емфатизация и експликация на глаголното действие, прецизиране на изнасяната информация относно глаголното действие (Прокопович 1969; Кабакчиев 1993; Ивич 1995).

4.2.1. В емпиричния материал бяха регистрирани и примери, в които чрез употребата на ПП се избягва именуването на допълнението (особено на прякото допълнение). Трябва да се отбележи обаче, че пълното му отстраняване от текста е малко възможно, тъй като допълнението (или представата за него) обикновено присъства в контекста. ПП обаче позволяват това поне в рамките на изречението. От друга страна, както беше отбелязано, чрез употребата на ПП може да се избегне използването на подчертано каузални, резултативни и оценъчни глаголи като: *карактеризирати, похвалити, осудити, гарантовати, оценити, съветовати, обележити, възпитати* // *тласна, изобрази, гарантирам, изразя, представя* и др., както и прякото назоваване на обекта на тяхното действие, който в ПП се реализира в синтактичната позиция на непряко допълнение, обстоятелствено пояснение или определение. Причините за това могат да бъдат от най-различно естество – етични, манипулативни и др. Срв.:

Ср.: ... *њен циљ није изазвати у интелегентним редовима друштва јаче интересовање за књижевност, него уносити просвету у најниже класе народа* (ПП 6-7), *Међутим, ни о једној ни о другој није могуће дати правилну оцену* (БП 4), *У тим речима је прави разлог што су наредбе морале издати се управо онако како је записао прота М. Ненадовић* (СН 54);

Бг.: *Българският народ не е минал още героическия период на своята история, т.е. и за напред ще трябва да прави рискове, за да осъществи своите завети* (СР 5), *Особено комично впечатление произвеждали някои немски професори, които се увлекли да взимат участие в*

въстанията като доброволци (ИШ 7), ... той я изтълкувал по начин, който не оставя никакво съмнение, че сам не се е разбирал (КК 116).

4.2.2. Избягването на агентивна ангажираност чрез употребата на НК е често споменавано в науката явление, а то, както и избягването на допълнението, е характеристика и на ПП. Най-често такава функция изпълняват ПП с вербални компоненти глаголи за означаване на 'съществуване' и 'събитие', както и примерите, изразяващи имплицитна „неволност“. Срв.:

Ср.: Криво ми је што морам рећи извесне непријатности онима којима бих, да је други предмет писања, одао заслужену похвалу, и ја их молим овако укупно да ме извине за то (ПП 5), Па при свем том, потпун раскид још није био настао. (СН 194), Ја, и нехотице, у најбољој намери да покажем како нема велика смисла повлачити паралелу између Јакшића и Бајрона, падох и сам у погрешку коју сам мислио да осудим, и побукох и сам паралелу ... (ЛН 36);

Бг.: Няма съмнение, обаче, какво надзора над учениците е недостатъчен... (СР 25), Изведнџж изникнаха симпатии за българите там, дето никой не ги очакваше (ИШ 9), И Ломоносов даже в своята „Древняя Россійская Исторія“ (1766), покрай голямата си начетеност и ученост, е пропуснал големи грешки относително древността на славяните и славянството изобицо (ЮИ 65).

4.2.3. Чрез ПП може да се постигне разграничаване на принципно от конкретно възприемане на ситуацията (Ивич 1995), а трябва да се отбележи, че при част от тези ПП, благодарение на факта, че действието се актуализира в конкретната ситуация, се отваря място и за повече актанти. Тъй като това не е основното изразно средство за изразяването на тази опозиция, а с оглед и на количествено ограничения емпиричен материал, тези примери не се отличават с особено висока честота. Присъствието им обаче е потвърждение за наличието на подобни изразни възможности през

разглеждания период. Такава функция изпълняват например глаголните компоненти с общо значение 'говоря', 'чувствам' в ПП за изразяване на говорна и сетивна дейност. Срв.:

Ср.: *бити мишљења* (ПП 4, 7) : *мислити; бити предмет писања* (ПП 5) : *пише се о нечему, некоме; наилазити на неодобравња* (ПП 43) : *некога, нешто не одобравају; бити од користи* (БП 19, 41) : *користити; чинити услугу* (СН 132) : *услуживати; полагаати очекивање* (СН 58) : *очекивати; издати, издавати наредбе* (СН 54 x 3 и др.), *наређење* (СН 58) : *наредити, наређивати;*

Бг.: *сѣм на мнение* (СР 32) : *мисля; изказвам желание* (СР 46) : *желая; полагаам грижи* (СР 14, 17), *старания* (СР 19-20) : *грижа се, старая се; полагаам основа/и* (ЮИ 99, 66) : *основавам; указвам влияние* (ЮИ 102, 56) : *влияя; кроя план* (ЮИ 122) : *планирам; взема в внимание* (ИШ 8, 10), *сѣображение* (ИШ 25) : *внимавам за, сѣобразявам се с; правя впечатление* (ИШ 10) : *впечатлявам; черпя поука* (КК XXI) : *поучавам се от; върши постѣпка* (КК 34 и др.) : *постѣпвам.*

4.2.4. Възможността за емфатизация и експликация на глаголното действие с помощта на ПП също е свързана с формално-структурните особености на конструкциите (V + N). Почти не се нуждае от специална илюстрация възможността за плурализация на ГС в ПП, чрез което може да се изразяват различни характеристики на глаголното действие (повторителност, продължителност, количествена определеност) или да се постигне емфаза. Срв.:

Ср.: *Држим да је требала да то учини* (управа – М. С.), *пре но што је поверила посао писцу Личности у историји који, по мом нестручњачком мишљењу, не даје довољне гаранције* за ово поверење (ПП 37), *Ту, у реторици и логици, треба да су изведена она дубља објашњења књижевних лепота о којима смо говорили при васпитању осећања* (БП 42), *У тим речима је прави разлог*

што су наредбе морале издати се управо онако како је записао прота М. Ненадовић (СН 54);

Бг.: Цанков и сџмишлениците му... поеха пред княза да направят в конституцията някои измененія, които да организират народните свободи. (СР 7), С нетърпението да се предприемат всички полезни реформи отеднаж – а да се изкарат те тичешком, може да се опропасти сџвсем финансовото ступанство на дџржавата (СР 41), Гаранции на личните права може да даде само административното правосџдие. (СР 14).

От друга страна, трябва да се отбележи, че емплицирането на глаголното действие всџщност е една от основните характеристики на ПП, а за това могат да се приведат редица примери, особено с глаголите от групата ПП с глаголен компонент сџс значение 'действие'. Срв.:

Ср.: водити борбу и гр. (ЛН 35), бавити се студовањем и гр. (ПП 31), извести васпитање и гр. (БП 18), вршити договор и мн. гр. (СН 45);

Бг.: вода борба и гр. (СР 25, 27, 34), вземам участие и гр. (ЮИ 109, 121, 61 x 2), дам опит (ИШ 14), удар и мн. гр. (ИШ 35-36), получа мотив и гр. (КК 73).

4.2.5. Прецизирането на изнасяната информация чрез употребата на ПП сџщо е обусловено от формално-структурните особености на конструкциите. Тя е свързана с възможността за детерминация на ГС в ПП чрез прилагателно име, както и за употреба на различни глаголни компоненти към едно и сџщо ГС в рамките на ПП сџщо позволява по-прецизното диференциране на различни нюанси в значението на конструкциите. Понякога и двете описани възможности имат освен информативна и компенсаторни функции. Така чрез употребата на прилагателно име към ГС в ПП може да се компенсира липсата на наречие, с което да се модифицира дадено действие, изразявано чрез лична глаголна форма. От друга страна, употребата на различни глаголни компоненти в ПП компенсира несис-

темния характер на взаимоотношенията между отделните компоненти на словообразователната парадигма.

Възможността за детерминация на ГС (носител на лексикалната семантика) в ПП чрез прилагателно име тук е илюстрирана чрез примери, в които при предаването на прилагателното име от ПП в едноклещемната лична глаголна форма е необходимо да настъпят различни промени. Срв.:

Ср.: *Она **ће** тим (...) **учинити огромне услуги просвети** народној (ПП 6), **Када су се, једанпут, појавили извесни приговори** управи, скупштина их је најпре ућуткала а затим се, на предлог једног члана, одазвала захваљношћу мотивишући ову баи тим „**што је управи учињен неоправдан приговор**” (ПП 25), **Истом после тога је, или у тај исти мах, после 25 јануара 1804, или с крајем тога месеца настала права општа сеча** кнезова (СН 60);*

Бг.: *В тая смисља народно-либералното правителство **разви голяма деятелност** (СР 37), **Ако читателят иска да поучи живо и непосредствено впечатление** за всичката бъркотия, която владее в II акт, нека веднага след 3 и 4 явление прочете явление 7 (КК 169), **За основни филоложки изследвания Фалмерайер нямаше, за жалост, **нужната подготовка**** (ИШ 10).*

ПП позволяват по-прецизното изразяване на нюанси, което се дължи на възможността различни глаголи да заемат ролята на вербални компоненти – това може да са антонимни двойки глаголи, но се срещат и други случаи. Тези серии от ПП позволяват да се насочва изреченската перспектива, да се акцентира върху интензитета на глаголното действие или други характеристики. Явлението може да се илюстрира добре в примерите, когато един автор си служи с ПП с едно ГС и различни глаголни компоненти. Срв.:

Ср.: *имати утисак (БП 7), остављати утисак (БП 15), примити утисак (БП 15 и др.), добити утисак (БП 15), доћи до утиска (БП 15);*

Бг.: *обърна внимание* (КК X и др.), *привлека внимание* (КК 4 и др.), *отбягна от внимание* (КК 99-100), *концентрирам внимание* (КК 105), *налагам се на внимание* (КК 129).

4.3. Семантична кондензация

В специализираните изследвания често се набляга на формално-структурната усложненост на ПП и на връзката ѝ с функционално-семантичната им натовареност. И въпреки че при разглеждането им най-често се акцентира върху формалната им аналитичност, понякога тези структури се открояват и със семантична кондензираност. Тук под този термин се имат предвид случаите, когато чрез ПП се изразяват различни граматически категории – пасив, модалност, вид на глагола и други характеристики на глаголното действие.

4.3.1. Изразяването на пасив по лексикален път е описан още от Пражката школа (Матезиус 1975; Махачкова 1978), а в по-ново време възможностите за изразяване на страдателни отношения извън граматическите конструкции се разглежда и в сръбската и хърватската лингвистика (Белай 2002; Аланович 2009). В настоящата работа се възприема подходът на Б. Белай, който следва разработения от В. Матезиус и Е. Махачкова модел, върху който налага и методологията на семантичния синтаксис.

Термините лексикален пасив и лексикално-пасивни конструкции (ЛПК) се използват от Б. Белай, а той изхожда от схващането, че страдателността е една от най-важните особености на пасива и като такава се приписва на синтактично най-високо ранжираната част на изречението – подлога, който в съответстващото активно изречение заема синтактичната функция на допълнение. Пасивното значение се реализира чрез семантични оператори, които насочват действието (изразено чрез ГС) към подлога, който е негов паци-

енс, реципиентс или посесор и търни последствията му върху себе си. В някои редки случаи подлогът е със семантична роля 'тема' или 'нулева' семантична роля²⁹. С функция на семантични оператори се явяват: а) сублокативни и интралокативни предлози (и, под); б) съществителни имена (объект, мета, предмет, cilj) и в) глаголи със задължително акузативно управление (dobiti, pretrpjeti, imati). Особеност на ЛПК е по-голямата им гъвкавост, която се изразява в това, че отпада изискването личният глагол в съответстващото активно изречение да бъде преходен. Срв.: *Još kaže da ne stoji pod utjecajem Dostojevskoga* (= *Još kaže da na njega ne utječe Dostojevski*) (Белай 2002).

Б. Белай разграничава следните пет вида ЛПК: 1. **адвербуален** (biti + prijedlog (и, под) + glagolska imenica); 2. **номинативноквалификативен** (postati, pojaviti se, biti + предмет, объект, мета, cilj + glagolska imenica); 3. **перцептивен** (pretrpjeti или глагол srodna leksičkog značenja + glagolska imenica); 4. **перцептивнопосесивен** (dobiti или глагол srodna leksičkog značenja + glagolska imenica) и 5. **посесивен** (imati + glagolska imenica).

Петте модела ЛПК се срещат с различна регулярност в емпиричния материал, като за третия и четвъртия тип не бяха открити примери в сръбския корпус, а в българските текстове примерите за третия тип са много спорни.

Първият тип ЛПК е застъпен в емпиричния материал за двата езика, като трябва да се отчете, че той е значително по-чест в сръбските текстове. Срв.:

Ср.: *Северна гранична места... стајала су сва под јачом или слабијом опсадом устаничке војске* (СН 158) (*Устаничка војска је јаче или слабије опсадила северна гранична места*);

²⁹ Термините на Б. Белай са по Р. Д. Ван Валун и Р. Лапола – Syntax, Structure, meaning and function.

Бг.: *Допускаме, че студенината от нейна страна може да е била в намерението на автора ...* (КК 162) (*≈ Допускаме, че авторът може да е възнамерявал студенината от нейна страна*).

Примерите за втория тип ЛПК са по-редки и в двата езика. Срв.:

Ср.: *Мисли се да је и то цариградско писмо, ..., било предмет поменутога саветовања* (СН 49) (*≈ Мисли се да су се и о том цариградском писму, ..., саветовали**)³⁰;

Бг.: *... ще имаме добре охранен добитък, който ще стане предмет на голям износ* (СР 36) (*≈ ... ще имаме добре охранен добитък, който ще започнем (много/в големи количества) да изнасяме**).

Третиият тип ЛПК не се установяват в сръбския емпиричен материал, а регистрираните в българския материал примери са спорни, тъй като тяхната интерпретацията като ЛП зависи от семантичната функция на подлозите в изреченията. Срв:

Бг.: *... през последните години нашата литература претърпя доста значителни изменения* (КК V), *Стилиян е единственото лице в драмата, което претърпява развитие...* (КК 77).

Четвъртиият тип ЛПК е най-често срещаният в българския емпиричен материал. Срв.:

Бг.: *... почти половината от ежегодно достигащите призивната възраст младежи... не получават никаква военна подготовка* (СР ГС 50) (*≈ почти половината от ежегодно достигащите призивната възраст младежи не ги подготвят военно**).

Петият тип ЛПК е представен в текстовете и за двата езика. Срв.:

Ср.: *... јер је тај прекршај имао одобрење Карађорђево* (СН 4) (*≈ ... јер је Карађорђе одобрио тај прекршај*);

³⁰ Със (*) се отбелязват изреченията, в които агенсът не е изразен; изреченията с ЛПК се трансформират чрез актив – често това са неопределено-лични и обобщено-лични изречения.

Бг.: *Развитието на косвенните даждия трябва обаче да има една граница...*(СР 43) (*≈ Трябва да ограничат развитието на косвените даждия**).

Един от въпросите, свързани с ЛПК се отнася до конкретизирането на вършителя на действието, тъй като голяма част от примерите са деагентизирани или безлични. В материала обаче се реализират и случаи, в които вършителят на действието се погръща от по-широкия контекст или пък той е 'съответното отговорно лице'. От горните примери ясно личи наличието на стремеж към съзнателно деагентизиране, т.е към обобщеност, краткост и абстрактност на изказа.

В ЛПК връзката, която съществува между лексика и граматическо значение, е дори още по-ясно изразена в сравнение с граматическия пасив. Нерядко тъкмо от лексикално-семантичното значение на някой от компонентите в ЛПК зависи тълкуването ѝ като такава. Тук попадат споменатите примери за третия тип ЛПК от емпиричния материал за българския език.

Трябва да се добави, че ЛПК конструкции се реализират и в ПП с деадективни деривати, като при тях в активните съответствия се появяват префигурани глаголи, в които представките отразяват значението на вербалния компонент на ПП. Срв.: *Как в нея не са добили яснота смътните пориви на душата й...*(КК 165-166) (*≈ Как не са (се?) изяснили смътните пориви на душата й...*), *Но символизацията получава още по-голяма ясност и дълбочина чрез други три обстоятелства*) (КК 52) (*≈ Но други три обстоятелства изясняват и задълбочават още повече символизацията*).

В емпиричния материал бяха засвидетелствани и примери, които също биха могли да бъдат разглеждани като модели на ЛПК. Примерите най-често съдържат лексикални компоненти с близки до тези на основните оператори семантични характеристики. Срв. напр.:

Ср.: *Каква је то смелост од управе штитити једно дело... које,..., не наилази на неодобравања зато што припада, рецимо, једној школи..., него зато што је без претензија и слабо* (ПП 43) (*≈ ... које не одобравају**); ... *тако да би ова његова студија могла носити још и име...* (ЛН 25) (*≈ тако да би ову своју студију могао још именовати**);

Бг.: *..., којто не се поддава лесно на каквото и било класирание* (КК 38) (*≈ когото не могат лесно да класират**); *На тая тройна мисъл е пгод българската конституция...* (СР 7) (*≈ Тая тройна мисъл е породила българската конституция*).

4.3.2. Чрез ПП може да се кондензират и модални конструкции. Най-често използваните глаголни компоненти в тези конструкции са копулативният глагол *бити* или *съм* и семикопулативният глагол *имати* (*немати*) или *имам* (*нямам*), както и глаголи със сходно значение (напр. *постојати* // *съществувам, притежавам*). Е. Ајджанович обяснява този факт със специфичната семантика на модалните глаголи, които най-често денотират *готовност, решителност, воля, желание, задължение* на агенса да изпълни глаголното действие (Ајджанович 2008: 134). Трябва обаче да се додаде, че 'съществуването' и 'притежанието', което стои в семантиката на глаголните компоненти на ПП, може много лесно да се трансформира във 'възможност' за изразяване на съдържанието на даденото ГС.³¹

В някои случаи именният компонент на ПП е в словообразователна връзка с еднолексемно лично глаголно съответствие (или прилагателно име / наречие

³¹ В своето изследване Е. Ајджанович разглежда малко по-широк инвентар от конструкции, които не влизат в рамките на настоящото изследване, а работата ѝ е като цяло ориентирана повече към глаголната парафраза. Такъв подход обаче е много подходящ при разглеждането на конструкциите, които нямат еднолексемно глаголно съответствие (напр. *бити + у + стање, съм + в + състояние*), защото по този начин ясно се откроява семантичната им стойност и функционалната натовареност.

В рамките на предиката сор + adj/adv). В именната част на ПП се появяват различни ГС – в ср.: *потреба, жеља, дужност, нужда, намера, тежња, способност, оспособност* и др.; в бг.: *нужда, възможност, намерение, задължение, необходимост, способност* и др. Срв.:

Ср.: ... *јер се Карађорђе, измакавши од напада, упутио к северу од Тополе, ближе к окрузима Београдском и Смедеревском, пошто је имао намеру да се нађе са Станојем Главашем, за кога је знао да се на тим странама може наћи.* (СН 70) (≈ ... **пошто је намеравао да**); **Потреба ова постоји**, *јер књижара издавача нема, а књижевни фондови готово су престали а могли би да раде* (ПП 6) (≈ **То је потребно**);

Бг.: *Нивите нямат нужда от почивка* (СР 37) (≈ **не се нуждаят**); *Но когато руските пратеници поискаха незабавното тръгване на Владислава за Москва, за да се умири народът, баща му Сигизмунд, който има намерение самси да земе руския престол, отказа* (ЮИ 116) (≈ **който възнамерявал**).

В други случаи обаче модалният компонент е „прикрит”, имплицитен, а гадените ПП нямат лични глаголни съответствия и по-скоро могат да бъдат парафразирани. Срв.:

Ср.: *Архивни су подаци са свим слични осталима по томе какав је извор служио извештачу и колико је извештач био у стању да разбере и представи оно што је чуо* (СН 26) (≈ **колико је извештач способен/ може да разбере**);

Бг.: *Гдето ще рече, Полша бе много забъркана отвън и отвътре, останала бе на дуре о съседите си, та никакви усилия не бяха в състояние да я спасят* (ЮИ 107) (≈ **не можеха да я спасят**).

И докато в предходните примери ПП изпълняват ролята на модален глагол в сложно глаголно сказуемо, то те могат и сами да образуват такова сказуемо – такава е например конструкцията *съм + за + ГС* (Димова 1983; Дамянова 2010). А. Димова отбелязва, че в нея имплицитно се съдържа модален компонент, а Хр. Да-

мянова разглежда и допълнителната им семантична усложненост, която се изразява в това, че те могат да съдържат и пасивно значение. Еквивалент на тази конструкция в сръбския език е *бити + за + ГС*, а този тип примери са трансформирани в модални предикати от И. Лазич-Коник (Лазич-Коник 2006). В групата могат да се включат и ПП с вербален компонент *имати (немати)* или *имам (нямам)* и някои ГС, в които 'притежанието' и 'съществуването' се трансформират във възможност за реализацията на лексикалното съдържание на ГС. Срв.:

Ср.: *Од десет добрих књига, само једна је за препоруку* (ПП 8) (*≈ једну можемо препоручити*), *За то има много разлога и ја их не мислим наводити* (ПП 11) (*≈ то се може на много начина образложити*);

Бг.: *Не е за вярване, но факт е, че и до днес ние нямаме един пълен и критично проверен списък на всички славянски топографски имена* (ИШ 12) (*≈ човек не може да повярва / трудно е да повярваш*); *Арбитража не е едно винаги сполучливо разрешение на борбите между господари и работници; но таква неотразимо разрешение няма* (*≈ но те не могат да се разрешат безпроблемно*) (СР 31).

4.3.3. В представения в предходния раздел структурно-семантичен анализ на много места беше отбелязана възможността чрез ПП да се изразяват различни характеристики на глаголното действие, като 'начало', 'край', 'гуративност', 'цялостно извършване', 'интензитет'. Особено често с такава функция се използват ПП от групите с глаголен компонент със значение 'събитие', 'действие' и глаголните компоненти, съчетаващи пространствени и динамични характеристики. Тези примери няма да бъдат представяни повторно в този раздел.

4.4. Обобщение: Данните от емпиричния материал свидетелстват за силната функционална нато-

вареност на ПП в сръбския и в българския език от края на XIX и началото на XX в. Богатите функционални възможности се дължат на формално-структурните им особености, свързани с формалната усложненост и структурния модел V + N. Като цяло могат да се обособят три комплекса от функционални характеристики на ПП: 1. компенсирани на празнини в системно-структурните отношения, 2. контролиране на представяната информация и 3. развиване на синонимни лексикални средства за изразяване на категориални отношения въз основа на семантичната кондензация.

Различните функционални характеристики на ПП от представените три групи не функционират сами за себе си, отделно едни от други, а влизат в различни взаимодействия, като по този начин се превръщат в много важно за книжовния език изразно средство. Трябва също така да се отбележат и екстралингвистичните особености, с които се свързват ПП – особености като обобщеност, абстрактност, интелектуализация, и затова се предпочитат в определени функционални стилове, които се стремят към по-специфичен изказ, на който са присъщи икономичност, неличност, синтетичност, неовремененост, немодалност, статичност и т.н.

ПП в сръбския и българския език през разглеждания период показват голямо сходство във функционален план. Сходствата в този аспект не са изненадващи, тъй като разглежданите езикови структури притежават определени универсални и характерни за славянските езици особености. До подобно заключение стигат и М. Коритковска и В. Малджиева в изследването си върху съвременния български и полски език (Коритковска, Малджиева 2002).

В общи линии различията между двата езика се състоят основно в преобладаващите начини, и по-точно в подбора на езиковите средства, за постигане на съответните цели. Различията в глаголните компо-

ненти между двата езика в това отношение са обусловени от четири основни фактора: 1. наличие на системно-структурни специфики, 2. наличие на субстанциални (лексикални) специфики, 3. наличие на специфики в развоя на книжовната норма и 4. наличие на специфики в концептуалния апарат.

Първият тип различия биха могли да се илюстрират добре върху примера на глагола *бити* (ср.), *съм* (бг.). Както беше отбелязано в предходния раздел, въпреки че и двата глагола имат еднакви функции в рамките на първата от обособените групи, те се различават по функционално-семантичната си натовареност, тъй като в сръбския език, за разлика от българския, този глагол е предпочитан за изказване на екзистенциалност. Тук може да се спомене и влиянието на наличието на падежна флексия в сръбския език, което обаче е слабо. То не довежда до появата на по-дълбоки, семантични различия и се изразява най-вече в реализирането на няколко случая на паралелни ПП с ГС във ВП и РП. Този тип отлики са редки.

Вторият тип различия са по-чести. Те засягат наличието на различни лексикални изразители за едно и също съдържание в двата езика. Срв. напр. употребата на глаголите *догодита се* (ср.) и *стана* (бг.) във втората от обособените в предходния раздел групи. Сред този тип примери могат да се открият и обусловените от диалектно влияние и стилистични причини случаи. Напр. *оборити*, *завргнути* (ср.) и *фърля*, *сецам* (бг.).

Лексикалните различия са свързани и с книжовноезиковото развитие на двата езика и в това отношение важно е съотношението между домашни и заети елементи. Така например в българския език по-силно е руското влияние, което намира отражение в употребата на някои глаголни компоненти в ПП. Срв. напр.: *получавам*, *водя*, *упражнявам*, *изпълнявам*, *оказвам*, а вероятно руското влияние (ПП с глагола *делатъ*)

благоприятства и налагането на глагола *правя* като глаголен компонент в ПП. От друга страна, върху сръбския език по-силно влияние оказва немският. Срв. напр. по-големия брой ПП по модела *узети у*, който вероятно е повлиян от характерната за немския език употреба на глагола *nehmen* с предлога *in*. Най-вероятно под немско влияние се използва и ПП *повући паралелу* (*eine Parallele ziehen*), с която си служи немският възпитаник Л. Негич.

Някои автори предполагат наличието на немско влияние и при налагането на ПП с глагол *извршити* в хърватския език (Грагечак-Ерделич, Бърдар 2012), а подобно предположение за сръбския език не е невъзможно, но трябва да се вземат под внимание различни фактори. Така например ПП с този глагол вероятно се налагат тъкмо на границата между двата века, което подлага на съмнение подобна теза, с оглед на факта, че през периода немското влияние е ограничено. Въз основа на емпиричния материал обаче може да се заключи, че единствено Ст. Новакович, който е немски възпитаник, си служи последователно с ПП с този глагол.

От друга страна, в българския материал също бяха засвидетелствани примери, вероятно появили се под влияние на немския език. Срв. напр.: *дам (последен) удар* (*den Gnadenstoß geben*) и *дам опит* (*einen Versuch geben*), използвани от И. Шишманов – също немски възпитаник. В сръбския материал също бяха регистрирани примери, които пак могат да се разглеждат като руско влияние. Срв. напр. глаголните компоненти *случити се*, *водити*.

По-съществени разлики биха могли да се открият в концептуален план – с оглед на факта, че ПП отразяват механизмите на възприемане и класифициране на отделните действия в човешкото съзнание. Този аспект може да бъде илюстриран чрез примерите, които свидетелстват за начина, по който се концептуализират грешките. Така в двата корнуса е засвидете-

телстван по един „неутрален” пример за ПП с такова значение – *чинити погрешку* и *правя грешка*. По-интересни са обаче другите примери, в които се отразяват концептуалните различия – *пасти у погрешку* и *пропусна грешки*. Оттук може да се заключи, че действието може да се представи като неволен, несъзнателен акт и в двата езика от периода. В сръбския език обаче се добавят нюанси на спонтанност, свързани с пропадането, потъването, а негативният характер се свързва с конотациите на ниското положение. В българския пример неволността се изразява в пропуса. В това отношение като пример могат да послужат и останалите глаголни компоненти със значение ‘неволност’ – ср.: *наћи, наићи на* (т.е. *натъкна се на*); бг.: *намеря, срещна, претърпя*.

III. Стилистични и текстуални характеристики на номинализацията

Дотук предмет на анализ бяха структурно-семантичните характеристики и функционалните особености на НК и ПП в сръбския и българския книжовен език от края на XIX и началото на XX в. В настоящата глава от изследването ще бъдат представени стилистичните особености на НК и ПП, както и тяхната роля като текстуиращи единици. Двата типа езикови структури се разглеждат заедно в този раздел от труда, тъй като въпреки различните структурно-семантични и функционални особености, с които са натоварени, в стилистичен и текстоорганизационен план те функционират паралелно, допълвайки се взаимно.

В научната литература засилената употреба на именни конструкции (НК и ПП) в сръбския и българския език (но не само) обикновено се свързва с XX в., когато т.нар. именен стил действително претърпява силно развитие. Трябва обаче да се отбележи, че разглежданите в настоящото изследване езикови структури не са възникнали през XX в., а дори основните им функционални характеристики и стилистична стойност не могат да се свържат изцяло с него. Ключов в това отношение е периодът на формирането на книжовните норми, и то най-вече с оглед на функционално-стилистичното разслояване. Това обуславя и нормативните реакции против употребата на ГС в сръбското и българското езикознание през съответните периоди. Така например още през 1866 г. Дж. Даничич отправя препоръка за избягването на именните конструкции и употребата на глаголи вместо тях (Даничич 1976: 274). В това отношение са показателни и наблюденията на Л. Йонке относно стремежа към редуциране на тези езикови единици през втората половина на XIX в. (Йонке 2005). От друга страна, в българската езиковедска литература по-сериозно вни-

мание на необходимостта от ограничаването на употребата на ГС обръща Л. Милетич (Милетич 1893, 1905).

С развитието на книжовните езици и със завършването на процесите на функционално-стилистично разслояване отношението към разглежданите езикови структури се променя и се утвърждава тезата за необходимостта от тях в съвременните книжовни езици, с оглед на разширяването и диференцирането на сферите им на употреба. НК и ПП попадат във фокуса на научния интерес на учените от Пражката школа, които отбелязват ролята им при протичането на процесите на интелектуализацията (Хавранек 1967), която се разглежда като едн от основните процеси в книжовните езици, засягащ основно лексиката и синтаксиса (Йедличка 1969; Ницолова 1980; Иванова, Ницолова 1995; Грицкат 1983). От друга страна, прекомерната употреба на именни конструкции, предизвикана от взаимодействието между отделните функционални стилове, и по-точно от широкото разпространение на елементи, характерни за административно-деловия стил, не спира да провокира реакции. Така в специализираните текстове по езикова култура през втората половина на XX в. продължават да се появяват съвети за по-диференцирана употреба на именния стил (Андрейчин 1954; Павлов 1954; Москов 1956; Станков 1980; Йонке 2005; Грицкат 1983; Кликовац 2001).

В средата на XX в. се налага мнението, че употребата на именни или глаголни изрази средства се предопределя от личния избор на автора, като всяко от двете явления има свои стилистични специфики (Уелс 1960). Подчертава се ролята на стремежа към постигане на определено въздействие при избора на именни конструкции (Раевска 1982).

1. Стилистични характеристики на НК и ПП

На първо място трябва да се изтъкнат синонимните възможности на ГС. Както беше отбелязано, употребата на НК, ПП и лични глаголни форми (а също и други нелични глаголни средства) се разглежда като различна формална реализация на предиката, при която се запазва лексико-семантичното съдържание. По този начин на практика се формират две големи групи изразни средства – глаголни и именни, които се допълват при своята реализация в текста, разнообразявайки изказа. Чрез това взаимодействие се обогатяват изразните възможности на езика. Тази особеност на НК и ПП се използва ефективно от авторите в емпиричния материал, а тяхната роля на синонимни средства добре личи от примерите, при които в непосредствена близост в текста са употребени паралелно с лични глаголни форми, образувани от една и съща основа.³² Срв.:

Ср.: *Очевидно је да су дахије мање мислиле на оно што је почео спремати Карађорђе у Шумадији и преко Мораве у Ресави и Браничеву, али је јасно да су и о томе извештаје имали. Јер су о разговору међу Максимом Губервчанином и попом Марком у Остружници извештени били, одлучили су да одмах предузму кораке на све стране, а нарочито наспрам средишта у Ваљеву* (СН 51);

---

³² От друга страна, заслужава внимание и фактът, че не винаги съществува двойка ГС : глагол и често се срещат ГС, които не са в словообразователна връзка с глаголна форма. Това се наблюдава най-вече при лексеми от чужд произход, а в тези случаи употребата на ГС в НК и ПП създава условия за интегрирането им в системата, тъй като така се разширяват морфосинтактичните контексти на употребата им. Интересни данни в тази връзка предлага студията на Л. Ванков върху ранните заемки от френски език в български, от които се вижда, че съществителни като *гаранция* (1855), *интрига* (1845), *кураж* (1836) са регистрирани по-рано в сравнение със съответните глаголи *гарантирам* (*гарантирувам*) (1856), *интригувам* (1853), *окуражавам* (1860), *обезкуражавам* (1860), а преди появата на последните два глагола личат и примери от типа на *давам кураж*. Същото важи и за съществителното *рол* (*роля*) в конструкцията *играя роля* (Ванков 1966: 150, 157-158, 166, 179-180).

Бг.: В 678 година **обсаждат** отново Солун, а в 685. градът **претърпява опасна обсада** от съединените славянски племена... (ИШ 20).

В този смисъл много точно е наблюдението на Е. Н. Старикова относно семантичното и функционалното сближаване на глаголните и именните средства (Старикова 1982). Доказателство за това са и изложениите в предходните две глави наблюдения върху структурно-семантичните и функционалните особености на НК и ПП в сръбския и българския език от разглеждания период.

По отношение на стилистичната функция на НК и ПП през разглеждания период трябва също така да се изтъкне, че те представят богат материал в двата корпуса от текстове, а техните функционални възможности намират пълноценен израз. В разглежданите текстове чрез употребата на НК и ПП се постигат лингвистични и комуникативни условия, свързани с характеристиките на дадения функционален стил, като напр.: абстрактност, кондензираност, регулиране на информационната структура и др. В тази своя функция разглежданите конструкции се използват паралелно с други характерни за дадения стил езикови средства: причастни и деепричастни конструкции, пасив, безлични изречения, употреба на 1. лице мн. ч. в научните текстове.

Трябва специално да се отбележи и фактът, че голяма част от ГС имат терминологично значение. В сръбския материал най-чести са дегербалните деривати, образувани със суфиксите *-ње*, *-Ø*, *-а*, а по-рядко *--ак*, *-ба*, *-ај*, *-ће* и др., а подобна дистрибуция се наблюдава още през XVIII в. в текстовете на Г. С. Венцлович, в които се срещат и книжни форманти *-није*, *-ство* (Рагич, Ружич 1989), като продуктивността на словообразователния модел с формантите *-Ø*, *-а* се запазва и през XX в. (Грицкат 1981). Сред деадективните деривати с по-голяма честота се отличава формантът *-ост*, както и

-ота, -оћа, -ина. Деадективните деривати като цяло са по-слабо застъпени в емпиричния материал и се отличават с по-голяма точност в терминологичната си употреба.

По този начин продуктивността на споменатите модели прави възможно и стабилизирането им в специфичната област на терминологията, от където през XIX в. постепенно са изтласкани (или сърбизирани) руско-черковнославянските суфикси. Така в излезлия през 1847 г. първи брой на „Гласник Друштва српске словесности“ под заглавие „Назвивословне речи изграђене Дружствомъ србске словесности“ са предложени редица термини от този тип: *изрод, одступ, отпуст, пријем, натпис, потрес, нанос, прибор, позов, доказ, одбој, прокоп, покуп, попис, састав, годир* и др. Въпреки негативните оценки на В. Караджич и Дж. Даничич относно акцията на Дружеството, тъкмо тези образувания в най-голяма степен се установяват в книжовната норма, за разлика от деривати от типа на: *воздухокружије, отпечаток, уништај, саслушка, причиност, двосмислије, отпадничество* и др. (Грицкат 1981: 131-132).

Относно ГС термини може да се отбележат две основни слаби страни, отнасящи се до тяхната едностранност в рамките на съответната терминологична сфера: общоупотребимостта на част от тях и наличието на развита синонимия в сферата на словообразователните форманти (*преговори – преговарање, напад – нападање*), което е валидно за дериватите на -ње и в края на XX в. (Киршова 1988).

В сръбския материал се появяват и деривати, образувани с чуждите суфикси *-(из)(а)ција, -изам, -ика*, които се използват най-често в специализираните функционални стилове, навлизайки в различни терминологични системи. Те, както и недеривираните термини с чужд произход, са значително по-редки. При тях също се наблюдава конкуренция на словообразователните модели (*дебата – дебатованье, дискусија – дискутовање*).

В българския материал с по-висока честота на употреба се отличават дериватите, образувани със следните суфикси: *-не*, *-ние*, *-Ø*, *-а*, както и *-ие*, *-ство* и др. При деадективните деривати преобладава употребата на форманта *-ост*. В тази връзка трябва да се отбележи и една от най-сериозните разлики в сравнение със сръбския език – различния характер и обseg на руско-черковнославянското влияние при формирането на абстрактната лексика, което в количествено отношение води до балансирано взаимоотношение между книжовни и народни елементи. От друга страна, създават се условия за специализация и семантична диференциация в сферата на ГС, като съществителните на *ние*, *-ие*, *-ство* се използват за означаване на отвлечени понятия, а тези, образувани със суфикси *-не*, *-ба*, *-ка*, имат предимно процесуално значение. В българския материал по-чести са и композиционните структури (*водоснабдение*, *народовластие*, *единомислие*), както и деривирани с комбинация от форманти съществителни (*безумие*, *безгрижие*).

През разглеждания период обаче все още не е установена семантична диференциация между формите на *-не* и *-ние*, а в текстовете се наблюдава различно отношение към двата форманта. Така в текста на И. Шишманов бяха регистрирани единствено форми на *-ние*, в текста на К. Кръстев отношението между формите на *-не* и *-ние* в най-голяма степен отговаря на съвременното състояние, а в текстовете на С. Радев и Ю. Иванов двата суфикса се използват паралелно, като изпълняват различни функционални и стилистични цели.

Тези фактори повлияват не толкова на еднозначността на термините, колкото на формалното им установяване. Друг фактор, който оказва влияние, е развитието на синонимия между някои суфикси, допълнително подсилена от активизирането на словообразователните форманти *-Ø* и *-а*, което се свързва с

разглеждания тук период (Милетич 1905). Така се създават двойки от синоними, които по-късно в развитието на езика получават стилистична специализация, но през разглеждания период се използват паралелно, като чрез тях се разнообразява и изказът (*стремеж – стремление, мъст – отмъщение, доказ – доказателство, разлика – различие*).

В българския емпиричен материал също се наблюдава употреба на чуждите суфикси *-(а)ция, -изъм, -ика*, характерни за специализираните стилове и най-често използвани като термини (*германизация, агитация, ерупция, характеристика, сепаратизъм* и др.). В текстовете се срещат и редица недеривирани думи от чужд произход, които също функционират като термини (*контрол, хумор, дисхармония, симпатия, антипатия* и др.).

Специално място в изграждането на научния, административно-деловия и публицистичния стил в двата езика имат и глаголно-именните конструкции (ПП), които спомагат за създаването на специфична терминология и набор от устойчиви изрази в тях. Срв. напр. някои от представените в предходната глава примери:

Ср.: *указати част; досудити награду; издати наредбе/наређење; издати налог; изнети предлог; навести доказ; обратити пажњу; предузети мере; предузети кораке; ставити захтев; остављати утисак; уговорити погодбу, мир;*

Бг.: *предприема реформи; предприема изследване; обявя стачка; свикам митинг; освободя от длъжност; наруша мълчание; оставя съмнение; прилагам мярка; обърна внимание; упражнявам надзор.*

В предходната глава беше отбелязано, че ПП спомагат за по-диференцираното изразяване на предикативното съдържание, а за това благоприятства и развитието на синонимия в рамките на системата от изразни средства. Така при ПП могат да се открият

случаи, в които вербалните компоненти имат сходна семантика, при които не може да се говори за по-сериозни конотативни наслагвания. Срв.:

Ср.: *израдити помоћ – указати помоћ; извести објашњења – дати објашњења; дати оцену – изрећи оцену; дати суд – изрећи суд; произвести ефекат – дати ефекат;*

Бг.: *нанеса повреда – причиня повреди; правя усилия – полагам усилия; върша служба – изпълнявам служба; принеса вреда – причиня вреда; произвеждам впечатление – правя впечатление; постигам обединение – осъществявам обединение.*

При образуването и развитието на системата на тези езикови средства в сръбския и българския език влияние оказват и руският и немският език. В българския език по-силно е руското влияние, докато в сръбския – немското.

От друга страна, глаголно-именните конструкции (ПП) имат важна роля и при вербализирането на различни метафори, които изграждат образността, характерна за художествения стил, но също така и за литературнокритическите текстове. Част от тези конструкции обаче постепенно изгубват своята експресивност и започват да се използват и в научния стил (това важи особено за персонификациите). Тези явления най-добре могат да се илюстрират въз основа на ПП с глаголни компоненти, които означават 'динамика' / 'самостоятелност'.

2. НК и ПП като текстуращи елементи

НК и ПП имат и играят важна роля при изграждането на текста, а текстуращите функции на именните конструкции се изразяват основно в два аспекта – 1) изграждане на глобалната смислова структура на равнището на макротекста (но също и в рамките на отделните надизреченски единства); 2) постигане на свързаност в текста (кохезия) (Добрева, Савова 1990).

Изграждането на глобалната смислова структура на равнище надизреченско единство или макротекст се основава на два основни механизма – създаването на лексико-тематични полета и номинативни вериги (Добрева, Савова 1990: 92-100). Трябва да се отбележи, че НК и ПП не са специализирани за такава цел, тъй като споменатите два механизма могат да намерят израз и чрез други езикови средства. Важността на НК и ПП в това отношение се изразява в цялостната роля на т.нар. именован стил, и по-точно – във възможността НК и ПП (събитийни номинации) да изразяват комплексни отрязъци от действителността в кондензиран вид, като по този начин повишават и информативната натовареност на текста.

Така във всеки от разглежданите текстове, в зависимост от тематиката на текста или на отделните негови фрагменти и от целите на автора, се наблюдава засилена употреба на отделни ГС (в рамките на НК и ПП), както и на различни други глаголни форми, прилагателни, съществителни, наречия, които са в словообразователна връзка с дадените ГС. Още по-важна роля има тази функция на НК и ПП в по-обемните текстове, които се отличават с по-висока събитийност (особено историческите текстове). Фреквенцията на различни ГС се откроява в отделни фрагменти от текста, конституирайки смисловата цялост на съответните надизреченски единства. Девербалните деривати се установяват като много подходящо средство за изразяване на различни отношения между отделните събития – времеви, причинно-следствени и т.н.

Подобно явление може да се наблюдава и на категориално равнище – във връзка с изразяваните от НК адвербиални значения, като в допълнение към изложените наблюдения може да се добави, че данните от анализа свидетелстват за наличието на връзка между НК и тематиката на конкретния текст, изразяваща се в

преобладаващата употреба на НК за означаване на дадени смислово-синтактични отношения.

Номинативните вериги и лексикалното повторение имат важна роля като механизъм за постигане на свързаност в текста. В това отношение като ключово изразно средство (особено в специализираните стилове) се открояват НК и ПП. Техните синонимни възможности допринасят за постигането на кохезивност в текста в две посоки. От една страна, тя се реализира в граматически план – чрез възможността им да функционират като синоними за лични глаголни форми и да се използват паралелно с тях. От друга страна, синонимията оказва влияние и в лексикален план – с оглед на участието на дадени ГС в синонимни гнезда. И в двата случая, освен за свързаността на текста, тези конструкции допринасят и за внасянето на нова информация (Коритковска, Малджиева 2002: 153-156). Срв.:

Ср.: *Ову диверсију к Београду приповеда и Јокић, само је он меће раније, међу избором Карађорђевићим у Орашцу и сукобом с Аганилијом у Драупи (СН 128). ... По приповедању Јокићеву диверсија би се та догодила после 14. фебруара, рецимо између 14. и 18. фебруара (СН 128);*

Бг.: *От появата на Фалмерайеровия труд се бяха минали вече четиридесет години, та и **гореците филипински чувства**, които бяха избухнали в 1821. година в един общ плам и бяха успели да увлекат даже официална Европа и да я заставят да вземе страна на гърците ..., **бяха успели да поизстинат** (ИШ 5). **Тая охлада**, наченала доста рано в известни кръгове и на която отчасти се дължи и самата Фалмерайерова хипотеза и отчаяната съпротива на някои елинофили, има несъмнено туй добро, че развърза напълно ръцете на критиката ... (ИШ 5).*

Ролята на НК и ПП при темо-ремната организация на изречението има още един важен аспект – категориалната семантика на ГС дава някои предимства на НК и ПП пред глаголните форми. При субстантивацията отпадат редица словоредни ограничения, тъй

като НК са значително по-„подвижни”, осигурявайки и по-голяма „гъвкавост” на изказа. Граматическият характер на съществителните имена позволява тази свобода в словоредно отношение и така се неутрализира невъзможността за реализиране на определен словоред или пък неговата маркираност. Това проличава особено добре с оглед на стремежа на номинализациите към топикализация (Йенджейко 1993: 41). Срв.:

Ср.: *Може ко год рећи да за издавање Вукових дела постоји један нарочити одбор и да, због тога, Задруга има њему да остави овај посао* (ПП 9); *Према томе, васпитање укуса своди се на васпитање тих појединих особина и способности* (БП 2);

Бг.: *Ранното съществуване на една хърватско-сръбска флота в Адриатическо море е засвидетелствано от византийските летописи* (ИШ 17); *Нейното превъзходство биде признато от всякъде...* (СР 9).

Отново благодарение на категориалната си семантика и лексикалното значение ГС позволяват действието да се представя обобщено, отвлечено, без да се експлицира конкретната съотнесеност с време и участници в ситуацията, което прави НК подходящо изразно средство в текстове с историческа тематика – особено с оглед на хронологичното подреждане на събитията. По този начин НК могат да синтезират цели по-големи наративни и смислови цялости (надизреченски единства), което благоприятства постигането на по-голяма съгъстеност, краткост, а те оказват влияние и върху кохезията на текста. Подобна роля имат НК и в заглавията.

3. Обобщение: По отношение на стилистичните особености на НК и ПП на първо място може да се изтъкне ролята им при обогатяването на изразните средства в езика. Този аспект намира реализация в два плана. От една страна, трябва да се спомене фактът, че чрез НК и ПП се постига реализирането на паралелни

системи от лични и нелични глаголни форми с еднаква или сходна лексикална семантика. От друга страна, НК и ПП изграждат системи от синонимни изрази средства на категориално равнище, свързани с изразяването на различни смислово-синтактични отношения и глаголни категории.

Емпиричният материал недвусмислено показва, че специализираните стилове в сръбския и българския книжовен език от края на XIX и началото на XX в. се отличават с честа употреба на номинализации. Чрез тях се оформя специфичен изказ, който се отличава с определени екстралингвистични характеристики и затова се свързва със специализираните функционални стилове.

ГС заемат и важно място в терминологичните системи на книжовните езици. По отношение на този аспект и в сръбския, и в българския език липсват съзнателни и целенасочени усилия за формирането, установяването и кодифицирането на терминологията в различни сфери. Тези процеси са затруднени и от конкуренцията между отделни словообразователни суфикси, която довежда до развиването на синонимия и съответно повлиява на точността на термините. Отношенията на конкуренция между суфиксите имат различен характер в двата езика. В сръбския език то се свързва с конкуренцията между домашните суфикси *-ње* и *-Ø*, както и между някои домашни суфикси (*-ње*) и чужди думи. В българския език основното затруднение е свързано с все още неустановената семантична диференциация между суфиксите *-ние* и *-не*. Съществуването на двата суфикса обаче, както и запазването на останалите суфикси с черковнославянско-руски характер, допринася за постигането на еднозначност и точност в терминологичните системи.

Важно е да се открие и ролята на ПП за формирането на специфични устойчиви изрази в специализираните стилове. В това отношение основните разлики

между сръбския и българския език се определят от развойните процеси в рамките на ПП, свързани с домашните и чуждите елементи.

Текстуиращите функции на НК и ПП могат да се разгледат в два основни аспекта – с оглед на организирането на глобалната смислова структура на текста и с оглед на постигането на свързаност в непосредствения контекст. В този смисъл въз основа на изложените наблюдения още веднъж се откроява важноста на именовото изразяване в специализираните стилове на книжовния език.

Библиография

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕМПИРИЧНИЯ МАТЕРИАЛ:

- БП: Поповић, Б. О васпитању укуса. у: Б. Поповић. Огледи из књижевности и уметности I. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914, 1-46.
- ЛН: Недић, Љ. Ђура Јакшић. у: Љ. Недић. Из новије српске лирике. Критичке студије. Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1893, 21-62.
- ПП: Поповић, П. Српска књижевна задруга. Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1897.
- СН: Новаковић, С. Устанак на гахије 1804. Београд: Државна штампарија, 1904.
- ИШ: Шишманов, Ив. Славянски селища вѣ Критѣ и на другите острови. Софија: Придворна печатница (братя Прошекови), 1897.
- КК: Крѣстев, К. Млади и стари. Критически очерци вѣрху днешната бѣлгарска литература. Тутракан: издание и печат на Мавроудиновѣ, 1907.
- СР: Радев, С. Начала и искания на Народно-либералната партия. Софија: Печатница на Т. Пѣевѣ, 1911.
- СР ГС: Радев, С. Начала и искания на Народно-либералната партия. Софија, 1911, 47-51. (реч на ген. Савов)
- ЮИ: Иванов, Ю. Славянската взаимност вѣ миналото и сегашното. // Бѣлгарски преглед, год. 5, кн. 4 – декември, Софија: дружество „Общи трудѣ”, 1898, 99-123; год. 5, кн. 5 – януари, Софија: дружество „Общи трудѣ”, 1899, 54-67.

ИЗСЛЕДВАНИЯ:

- Агамец 1973: Агамец, П. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деагъективных существительных. *Филологические науки*, 4, 1973, 40-46.
- Айджанович 2007: Ајџановић, Ј. Исказивање објекта у номинализованим структурама (у текстовима 19. века). у: *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*. Нови Сад, 2007, 63-72.
- Айджанович 2008: Ајџановић, Ј. Лексичко-граматичка перифраза модалних глагола (синхроно-дијахроно план). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 2008, 127-136.
- Айджанович 2009: Ајџанович, Ј. Вишезначне кондензоване структуре у књижевном језику код Срба у XIX веку. *Годишњак филозофског факултета у Новом Са-гу*, XXXIV, Нови Сад, 2009, 17-31.
- Аланович 2009: Алановић, М. Лексичко-синтаксичка средства пасивизације. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/1, 2009, 123-135.
- Ангелов 2008: Ангелов, А. Българският език на Темуга (глотометрическо изследване на лексическата съче-таемост и клишираността в българските закони). *София: Херон прес*, 2008.
- Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. Основна българска граматика. *София: Хемус*, 1944.
- Андрейчин 1952: Андрейчин, Л. Ролята на руския език в развитието на съвременния български книжовен език. *Български език*, II, 3-4, 1952, 173-182.
- Андрейчин 1954: Андрейчин, Л. Слабости в езика на нашата публицистика. *Български език*, IV, 3, 1954, 236-238.
- Антонич 2005: Antonić, I. Predlozi usred, nasred, posred u savremenom standardnom srpskom jeziku. *Зборник Ма-тице српске за славистику*, 67, 2005, 129-136.
- Апресян 1974: Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. *Москва: Наука*, 1974.

- Арсениевич 1994: Арсенијевић, Н. О глаголско-именским конструкцијама са глаголом пагати/пасти. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVIII, 1994, 51-55.
- Арутюнова 1976: Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва: Наука, 1976.
- Балан 1899: Теодоровъ, Ал. Методична граматика за долнитѣ класове на срѣдни училища. Кн. 1. Пловдивъ: Издание и печатъ Д. В. Манчовъ, 1899.
- Балан 1900: Теодоровъ, Ал. Методична граматика за долнитѣ класове на срѣдни училища. Кн. 2. Пловдивъ: Издание и печатъ Д. В. Манчовъ, 1900.
- Бали 1955: Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд. иностр. литературы, 1955 (перевод с французского Е. В. и Т. В. Венцель).
- Баракова 2003: Баракова, П. Декомпозирането на предиката в българския език...или движение в две посоки. В: Панайотов, В., Я. Бъчваров (съст.) Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2003, 247-254.
- Бауерс 1975: Bowers, J. Some adjectival nominalizations in English. *Lingua*, 57, 1975, 341-361.
- Белай 2002: Belaj, V. Nominalizacija kao strategija pasivizacije. *Suvremena lingvistika*, 53-54, 2002, 11-30.
- Белакович 2007: Бјелаковић, И. Декомпоновање предиката у новинским и административним текстовима 19. и 20. века (смена модела). Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/1, 2007, 341-355.
- Белич 1958: Белић, А. О језичкој природи и језичком развојку. Лингвистичка испитивања. књ. I. Београд, 1958, 103-143.
- Босилков 1979: Босилков, К. Глаголно-именните устойчиви словосъчетания – развиваща се категория в съвременните славянски книжовни езици (върху

- материал от българския и руския език). Сѣпос-
тавително езикознание, 4, 1979, 38-40.
- Бояджиев и колекив 1998: Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й.
Пенчев. Сѣвременен български език. фонетика,
лек-сикология, словообразуване, морфология,
синтаксис. София: Петър Берон, 1998.
- Браун 1968: Browne, E. W. Srpskohrvatske enklitike i teorija
transformacione gramatike. Zbornik za filologiju i ling-
vistiku, XI, 1968, 25-29.
- БТР 1973: Андрейчин, А. и кол. Български тълковен реч-
ник, София, 1973.
- БТР 1993: Български тълковен речник (четвърто фото-
типно издание). София: БАН, 1993.
- Бугарски 2004: Бугарски, Н. Деагјективна именица као
средство номинализације (у публицистичком сти-
лу стандардног српског језика). Зборник Матице
српске за филологију и лингвистику 47/ 1-2, 2004,
297-404.
- Бугарски 2006: Бугарски, Н. Типови предиката у реченич-
ним структурама кондензованим деагјективном
именицом. Научни састанак слависта у Вукове
дане, 35/1, 2006, 159-168.
- Ванков 1966: Ванков, А. Ранните заемки от френски език
в български. Анализ на лексиката (1800-1856). В:
Годишник на Софийския университет. Факултет
по западни филологии, т. LX, София: „Наука и изкус-
тво”, 1966, 135-197.
- Васич 1998: Васић, В. Синтаксичка кореференцијалност.
Јужнословенски филолог, LIV, 1998, 79-86.
- Виденов 1979: Виденов, М. Към производството на ня-
кои повечесловни съчетания в съвременния бъл-
гарски книжовен език. Език и литература, кн. 2,
1979, 113-117.
- Войнович 2007а: Војновић, Ј. Агенс у номинализованим
структурама. Зборник Матице српске за
филологију и лингвистику, L, 2007, 131-143.

- Войнович 2007б: Војновић, Ј. Семантички разлози смене појединих декомпонованих конструкција у новинским и административним текстовима 19. и 20. века. Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/1, 2007, 325-339.
- Върбниц 2009: Vrbnic, M. Lexical Collocations with Delexical Verbs Contrastively. u: Jezična politika i jezična stvarnost (ur. J. Granić). Zagreb: HRPL, 2009, 153-163.
- Гак 1965: Гак, В. Г. Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса. В: Аналитические конструкции в языках различных типов. Москва, 1965, 124-142.
- Гак 1976: Гак, В. Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта. В: Синтаксис и стилистика, Москва, 1976, 85-102.
- Георгиева 1976: Георгиева, Е. Към въпроса за семантичната характеристика на отглаголните съществителни в българския книжовен език (опит за лексико-граматическа прекатегоризация). В: Помагало по българска морфология. Глагол. (ред. П. Па-шов и Р. Ницолова). София, 1976, 440-451.
- Геров 1975-1978: Геров, Н. Речник на българския език. Фототипно издание. Част първа – 1975; Част втора – 1976; Част трета – 1977; Част четвърта – 1977; Част пета – 1978, Допълнение – 1978, София.
- Градечак-Ерделич 2004: Gradečak-Erdelić, T. Konstrukcije stvarnosti: glagolski način u svjetlu teorije kognitivne gramatike, *Suvremena lingvistika* 57-58, 2004, 31-50.
- Градечак-Ерделич, Бърдар 2012: Gradečak-Erdelić, T, M. Brdar. Constructional meaning of verbo-nominal constructions in English and Croatian. *Suvremena lingvistika* 73, 2012, 29-46.
- Грегор 2008: Gregor, J. Valenční možnosti verbonominálních spojení v publicistickém stylu (v rusko-českém srovnávacím plánu). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2008.

- Грицкат 1981: Грицкат, И. О именицама типа налет у српскохрватском језику. Зборник за филологију и лингвистику XXIV/1, 1981, 101-135.
- Грицкат 1983: Грицкат, И. Наш стандардни језик као пратилац општих облика културе. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVI/2, 1983, 81-99.
- ГСБКЕ 1993: Граматика на сџвременниа бџлгарски книжовен език. том 2/Морфологија. Софија, БАН, 1993 (второ фототипно издание).
- ГСБКЕ 1994: Граматика на сџвременниа бџлгарски книжовен език. том 3/Синтасис. Софија, БАН, 1994 (второ фототипно издание).
- Гугуланова 2005: Гугуланова, И. Бџлгарските причастия и деепричастия в славјански контекст. Софија: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Дамянова 2010: Дамянова, Х. Конструкциии с отглагольними номинализацијами на -не в болгарском языке их русские соответствия. Болгарская русистика 1-2, 2010, 44-52.
- Даничич 1858: Даничић, Ђ. Србска синтакса. Део првиј. Београд, 1858.
- Даничич 1976: Даничић, Ђ. Књига Ђуре Даничића (прир. Војислав Ђурић). Београд: Српска књижевна задруга, коло LXIX, књига 460, 1976.
- Димова 1983: Димова, А. Модалните конструкции SEIN + ZU + INFINITIV – СЪМ + ЗА + NOMEN ACTIONIS. Сџпоставително езикознание, VIII, кн. 1, 35-43.
- Добрева, Савова 1990: Добрева, Е., И. Савова. Проблеми на изграждането на текста. Софија: Народна просвета, 1990.
- Драгичевич 2004: Драгичевић, Р. О терминима за колокацију и њене сегменте. Научни састанак слависта у Вукове дане, 33/3, Београд, 2004, 61-70.
- Драгичевич 2004а: Драгичевић, Р. Творба речи и концептуализација емоција. Славистика, VIII, 2004, 120-127.

- Иванов 1901: Ивановъ, М. Синтаксисъ на българския езикъ. Пловдив: Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1901.
- Иванов 1902: Ивановъ, М. Българска граматика за II класъ (звукословие, видословие и правописание). София: Печатница на Ст. Атанасовъ и С-ие, 1902.
- Иванова, Ницолова 1995: Иванова, К., Р. Ницолова. Ние, говорещите хора. София, 1995.
- Ивич 1951-52: Ивић, М. О предлогу по у српскохрватском језику. у: Јужнословенски филолог, XIX, књ. 1-4, 1951-52, 173-212.
- Ивич 1983: Ivić, M. O srpskohrvatskim pogodbenim rečenica-ma. u: Lingvistički ogledi. Beograd: Slovoğraf, 1983, 145-153.
- Ивич 1995: Ivić, M. Još o dekomponovanju predikata. u: O zelenom konju, Beograd: Slovoğraf, 1995, 180-188.
- Ивич 2000: Ivić, M. O važnosti "sporednog" za razumevanje svog i savlađivanje tuđeg jezika. u: Lingvistički ogledi, tri. Beograd: Čigoja štampa, 2000, 63-69.
- Ивич 2005: Ивић, М. Значења српскохрватског инстру-ментала и њихов развој (фототипско издање). Београд, 2005.
- ИНБКЕ 1989: История на новобългарския книжовен език. София: БАН, 1989.
- Йедличка 1969: Jedlička, A. Vývojná dynamika současné spisovné češtiny. Naše reč, 52/2-3, 1969, 79-95.
- Йелинек 1970: Jelínek, M. Konkurence mezi substantivním kondenzátorem a větným scematem v obrozenské češtině (na materiálu odborných textů). v: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, A 19, 1970, 35-48.
- Йелинек 1971: Jelínek, M. Adjektivní přvlastek jako střední prostředek vedlejší věty v obrozenském odborném stylu. v: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, A 19, 1971, 55-63.
- Йенджеўко 2002: Jędrzejko, E. Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje. Znaki. Pojęcia. Katowice: Gnome, 2002.

- Йенджейко 1993: Jędrzejko, E. Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny. Katowice, 1993.
- Йонке 2005: Jonke, Lj. Glagolsko i imeničko izražavanje. U: O hrvatskome jeziku (priredio Ivan Marković). Zagreb, 2005, 28-30.
- Кабакчиев 1992а: Кабакчиев, К. Един тип глаголно-именни словосъчетания и връзката им с видовата система на съвременния български език. В: Глаголно-именна съчетаемост и аспектиалност (върху материал от съвременния български език). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, 15-27.
- Кабакчиев 1992б: Кабакчиев, К. За един тип съчетания на глагол и „конкретно“ съществително, изразяващо действие, в съвременния български език. В: Глаголно-именна съчетаемост и аспектиалност (върху материал от съвременния български език). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, 28-35.
- Кабакчиев 1993: Кабакчиев, К. Речник на словосъчетанията в българския език. I. Глаголно-именни словосъчетания за действия. София: Албо, 1993.
- Кабакчиев 1994: Кабакчиев, К. Английско-български речник на най-често срещани словосъчетания. София: Албо, 1994.
- Калдиева-Захариева 1982: Калдиева-Захариева, С. Към характеристиката на отвлечените глаголни съществителни със суфикс -не в съвременния български книжовен език. Български език, 1982, кн. 1, 1982, 48-53, кн. 2, 1982, 116-129.
- Керкез 1997: Керкез, Д. Глаголски конституент перифрастичних предикатских постројка (у српском и руском језику). Српски језик, број 1-2, година II, 1997, 303-310.
- Киршова 1988: Киршова, М. Глаголске именице са суфиксом -ње као термини у савременом књижевном српскохрватском језику. Научни састанак слависта у Укове дане, 18/2, 1988, 179-189.

- Куршова 2004: Куршова, М. Граматичка средства изражавања каузативности у руском и српском језику. Научни састанак слависта у Вукове дане, 33/1, 2004, 211-217.
- Клајн 1998: Клајн, И. Граматички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола. Научни састанак слависта у Вукове дане 27/2, 1998, 149-159.
- Кликовац 2001: Кликовац, Д. О бирократизацији српског језика. Наш језик, 34/1-2, 2001, 85-110.
- Кликовац 2008: Кликовац, Д. О стилским, идеолошким и утилитарним аспектима номинализације у српском језику. Јужнословенски филолог, LXIV, 2008, 177-188.
- Ковачевич Б. 2008а: Ковачевић, Б. Глаголске именице на -ње у српском језику и герунд у енглеском. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LI/1-2, 2008, 233-243.
- Ковачевич Б. 2008б: Ковачевић, Б. О класификацији глаголских именица у савременом српском језику. Научни састанак слависта у Вукове дане, 37/1, 2008, 229-241.
- Ковачевич М. 1989: Ковачевић, М. Интенционалне конструкције у Доситејеву језику. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXII/2, 1989, 177-191.
- Колковска 1995: Колковска, С. Категоријална семантика и граматични значења на именицама за дејствија на -не. Български език, 1-2, 1995, 18-29.
- Корупковска, Малдџиева 2002: Korytkowska, M., V. Maldziewa. Od zdania złożonego do zdania pojedynczego: nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bulgarskim. Tolmiń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2002.
- Кржижкова 1967: Křížková, H. Adverbální determinace s významem časovým a příčinným (Transformační výklad).

- Slavia (časopis pro slovanskou filologii), Ročník XXXVI, Sešit 4, 1967, 507-531.
- Куцаров 2007: Куцаров, Ив. Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: Университетско издателство „Паусий Хилендарски“, 2007.
- Лазич-Коник 2006: Лазич-Коњик, И. Структура, функција и лексикографска обраба перифрастичних предиката. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 49/1, 2006, 219-305.
- Лезурска 2001: Лезурска, П. За одушевеността в българският език (в съпоставка с руският). В: Радева, В. (съст.) Българският език през XX век. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ и „Пенсофт“, 2001, 57-63.
- Лејкџф 1987: Lakoff, G. Women, Fire and Dangerous Things (What Categories Reveal about the Mind). Chicago, London: The University of Chicago Press, 1987.
- Лејкџф, Джонсън 2003: Lakoff, G, M. Johnson. Metaphors We Live By (second edition). University of Chicago Press, Chicago and London, 2003.
- Лангакър 1987: Langacker, R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites. Stanford, California: Stanford University Press, 1987.
- Лангакър 1991: Langacker, R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application. Stanford, California: Stanford University Press, 1991.
- Лиџс 1963: Lees, R. B. The Grammar of English Nominalizations. International Journal of American Linguistics, vol. 26, N 3, Baltimore, 1963.
- Маретич 1963: Maretić, T. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb, 1963.
- Маринова 1978: Маринова, Й. Глаголно-именни словосъчетания с лексикално свързано значение. В: Славис-тични проучвания в чест на VIII международен сла-вистичен конгрес. Велико Търново, 1979, 101-110.

- Mamezuyc 1975: Mathezius, V. A Functional View of Present Day English on a General Linguistic Basis. ed by J. Vachek, Mouton, The Hague, 1975.
- Махачкова 1978: Махачкова, Е. Пять типов пассивной предикации в чешском языке. В: Храковский, В. С. (отв. ред.) Проблемы теории грамматического залога. Ленинград: Наука, 1978, 220-224.
- Миланович 2004: Милановић, А. Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Заовод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Милетич 1893: Милетич, Л. Един важен недостатък в нашия книжовен стил. Български преглед, кн. 2, 1893, 91-113.
- Милетич 1905: Милетич, Л. Синтактични неправилности в книжовния ни език. Училищен преглед, год. 10, кн. 6, 1905, 521-534.
- Москов 1956: Москов, М. За употребата на отглаголното съществително в строежа на изречението. Български език, 2, 1956, 121-129.
- Момчилов 1881: Момчиловъ, Ив. Грамматика на новобългарския езикъ (четвърто издание). Търново и Руссе: Книгопродавницата на Тодоровъ, Недѣлковичъ и др., 1881.
- Николитч 2011: Николић, М. Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал. У: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Крагујевац: Интерагент, 2011, 113-127.
- Ницолова 1980: Ницолова, Р. За интелектуализацията в съвременния български език. В: Проблеми на езиковата култура (съст. П. Пашов, В. Станков). София: Наука, 1980, 79-87.
- Новакович 1902: Новаковић, С. Српска граматика (друго целокупно издање). Београд: Државна штампарија, 1902.
- Павлов 1954: Павлов, П. Болест (доколкото е болест), причини и лечение или за глаголните съществи-

- телни и борбата срещу тях. Български език, IV, 3, 1960, 263-267.
- Петков 1970: Петков, П. Отглаголните съществителни и трансформациите на техните синтактични групи. Известия на Института по български език, 19, 1970, 141-149.
- Петровиќ 1990а: Петровиќ, В. О перифрастичним предикату са глаголом чинити у Његошевом језик. Научни састанак слависта у Вукове дане, 18/2, 1990, 507-512.
- Пупер 1998: Пупер, П. О кондиционалности у простој реченици. Јужнословенски филолог, LIV, 1998, 41-58.
- Пупер 1999: Пупер, П. Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност“. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 42, 1999, 37-43.
- Пупер 2001: Piper, P. Jezik i prostor (drugo dopunjeno izdanje). Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Ćigoja štampa, 2001.
- Пупер и колеktiv 2005: Пупер, П. и колеktiv. Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика. Проста реченица (ур. М. Ивић). Београд, 2005.
- Пометкова 2003: Пометкова, Я. Синонимни синтактични конструкции за изразяване на обстоятелствени и определителни отношения в съвременния български език. Русе, 2003.
- Попова 1983: Попова, А. Аналитизъм и предложна система. Съпоставително езикознание. 1983, 44-55.
- Попова 2008: Попова, А. За аналитизма на българския език. София: Ето, 2008.
- Прокопович 1969: Прокопович, Н. Н. Об устойчивых словосочетаниях аналитической структуры в русском языке советской эпохи. В: Мысли о современном русском языке. Москва: Просвещение, 1969, 47-58.

- Просвирина 1983: Просвирина, О. А. Глагол чинити и његови синоними у функцији вербализатора. Јужнословенски филолог, XXXIX, 1983, 85-97.
- Първев 1974: Първев, Хр. Отглаголните съществителни имена в нашата граматична литература. В: Сборник в памет на проф. Ст. Стойков, София, 1974, 393-397.
- Първев 1978: Първев, Хр. Руското езиково и културно влияние като фактор в играждането развитието на новобългарския книжовен език. Български език и литература, 1, 1978, 31-39.
- Първев 1982: Първев, Хр. Българският книжовен език след освобождението – обстановката в края на XIX и началото на XX век. Език и литература, 4, 1982, 59-67.
- Рагич, Ружич 1989: Рагић, П., М. Ружић. Из творбе девербалних именица у делима Гаврила Стефановића Венцловића (именице апстрактнога значења). Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXII/1, 1989, 93-101.
- Радованович 1977a1: Radovanović, M. Imenica u funkciji kondenzatora – I. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XX/1, 1977, 63-144.
- Радованович 1977a2: Radovanović, M. Imenica u funkciji kondenzatora – II. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XX/2, 1977, 83-160.
- Радованович 1977б: Радовановић, М. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). Јужнословенски филолог, 33, 1977, 53-78.
- Раевска 1982: Раевская, Н. Н. Стилистические аспекты номинализации. В: Номинализация в современном английском языке (ред. Н. Н. Раевская). Киев: „Вища Школа”, 1982, 42-69.
- РБЕ 2002, 2008: Речник на българския език. Том II (второ допълнено и преработено издание), Том XIII. София: БАН, ИБЕ, 2002, 2008.

- Ренску 1964: Renský, M. English Verbo-Nominal Phrases. Some Structural and Stylistic Aspects. Travaux Linguistiques de Prague 1, L'e École de Prague d' aujourd'hui, Prague, 289-299.
- РМС 1990: Речник српскохрватскога књижевног језика. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990, (друго фототипско издање).
- Розенбаум 1967: Rosenbaum, P. The grammar of English predicate complement constructions. Cambridge: M.I.T., 1967.
- Самарџич 2010: Самарџић, Т. Семантичко-синтаксичка својства декомпонованих предиката у српском језику. Научни састанак слависта у Буковине, 39/1, 2010, 375-385.
- Силич, Пранкович 2005: Silić, J., I. Pranjković. Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta. Zagreb, 2005.
- Скерлић 1914: Скерлић, Ј. Историја нове српске књижевности (потпуно и илустровано издање). Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914.
- Скоумалова 1968: Скоумалова, З. Синтаксические конструкции с глагольным существительным. В: Česko-slovenská rusistika, ročník XIII, 4, 1968, 220-229.
- Станева 1981: Станева, Х. Към въпроса за отражението на аналитизма върху структурата и развитието на българския език. В: Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски форум (24-30 септември 1979 г.). София: Университетско издавателство „Св. Климент Охридски“, 1981, 180-184.
- Станков 1980: Станков, В. Основни проблеми на нашето езиково строителство. В: Проблеми на езикова-та култура (съст. П. Пашов, В. Станков). София: Наука, 1980, 5-15.
- Старикова 1982: Старикова, Е. Н. К. вопросу о номинализации в современном английском языке. В: Ному-

- нализация в современном английском языке (ред. Н. Н. Раевская). Киев: „Вища Школа”, 1982, 11-21.
- Стеванович 1969: Стевановић, М. Савремени српскохрватски језик, књига II (синтакса). Београд, 1969.
- Стоянов 1964: Стоянов, Ст. Граматика на българския книжовен език. София, 1964.
- Танасич 1995: Танасић, С. Декомпоновање глагола и структура просте рељенице. Јужнословенски филолог, LI, 1995, 157-166.
- Телия 1980: Телия, В. Н. Семантика связанных значений слов и их сочетаемости. Аспекты семантических исследований. Москва: Наука, 1980, 250-319.
- Тополинска 1982: Тополињска, З. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. Јужнословенски филолог, XXXVIII, 1982, 35-49.
- Уелс 1960: Wells, R. Nominal and Verbal Style. In: Style in Language (ed. Thomas A. Sebeok). New York, London: Published jointly by The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons Inc, 1960, 213-220.
- Улични 1969: Uličný, O. O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojzákladové transformace a komplexní kondekzace. Slovo a slovesnost, Ročník XXX, 1969, 138-149.
- Филипова 1968: Филипова, В. М. Развитие глагольной фразеологии в русском литературном языке XVIII в. (устойчивые глагольно-именные сочетания). В: Русская литературная речь в XVIII веке. Москва: Наука, 1968, 3-160.
- Хавранек 1967: Гавранек, Б. Задачи литературного языка и его культуры. В: Пражский лингвистический кружок. Москва, 1967, 339-377.
- Хлебец 2008: Хлебец, Б. Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице пажња). у: Семантичка проучавања српског језика (ур.: М. Раговановић, П. Пунер), Београд: САНУ, 2008, 65-81.
- Храбе 1964: Hrabě, V. Polovětné vauby a kondenyace “druhého sdělení” v ruštině a v češtině. Rozpravu československé

akademie věd. Řada společenských věd. Ročník 74, sešit 10, 1964.

Якич 2011: Јакић, М. О типологији декомпонованих конструкција у српском језику. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LIV/1, 2011, 151-167.

Якич, Шева 2011: Јакић, М., Н. Шева. Квантитативно испитивање декомпонованог / перифрастичког предиката у српском језику. Зборник Матице српске за славистику, 80, 2011, 117-137.

Мартин Стефанов

**Номинализацията на предиката в сръбския и българския
книжовен език от края на XIX и началото на XX век**

Българска

Електронно издание

Научни рецензенти:
доц. д-р Димка Савова
доц. д-р Величко Панайотов

Редактор: Симеон Стефанов

Факултет по славянски филологии